

S Z A B Ó I M R E

ERDÉLY ZSIDÓI

I.

TALMUDISTÁK — CHÁSZIDOK — CIONISTÁK

KADIMA KIADÁS, CLÚJ

MINDEN JOG FENNTARTVA
Copyright 1938 by Szabó Imre, Cluj

FRATERNITAS KÖNYV- ÉS LAPKIADÓ R.-T. CLUJ NYOMÁSA

E L Ő S Z Ő

E könyvben apró, a „helyszínén fölvetett” vázlatokban mutatkozik Romáuaa egy részének zsidósága. Ez az embercsoport eddig társadalom-ismereti szempontból neon igen szerepelt. Származása, vándorlásai, előbb a falvakban való elhelyezkedése, később részvétele a városok termelő és elosztó gazdaságában — mindez megérdemli, hogy a téma szemléltető egységiben tárgyalassék.

Az egyes hitközségek történeti és mai testületi életének rajzaihoz a könyv keretet is ad. A keret: a transylván zsidók lelkisége.

E zsidók nagyrészének nevelése, főleg hagyományosan talmudii és chaszidikus. Ezért ismertetjük keresztény tudós tollából a Talmud erkölcsét, mert ez a zsidók között általánosnak snondtoaitó és egyaránt áthatja dhászidokat és cionistáikat.

A zsidó kultúra évszázadok óta talmudi: a messi Jemenben ép-
ügy alapja a zsidó irányú művelődésnek, mint Európa nyugatán. A Talmud diszciplínáját és (hagyományait errefelé rabbik irányítják, közöttük egész dinasztiai is: a Lichtensteinok, Panethek, Teitelbaumok.

Ismertetjük továbbá az „Új zsidók” romantikus modorában a zsidó miszticizmus két alakját: a pompázó és gyorsan elvirult Sabbatájét és a nemesen egyszerű Bal Semét. Kétségtelen, I hogy a „Beseht” lelkisége és mojlja napjainkban is áthatja az erdélyi zsidóság tömegeit. Él még a iSatibatáj-csodálat is, de már elfakultán úgy, nogy inkább érdekessége és tanulsága miatt látszott kívánatosnak a róla való megemlékezés.

A cionista szellem ismertetése céljaiból közöljük Arthur Ruppin Zsidó Szociológiájának értékes és témánkba vágó értekezéseit, a nemzsidó H. O. Boczkowski modern szociológiai megállapításait és Benjámín Klar könyvének egy Bialikot jellemző részletét.

Nagyobb zsidó közületek és városok zsidóinak terjedelmesebb története és mai helyzetének ismertetése a második kötet számára maradt.

Az olvasó Taddaus Zaderecki lengyel professzornak „A Talmud az évszázadok tüzeiben” című művéből talál alább kivonatot. Zaderecki, korunk egyik legalaposabb keresztény tudósa, aki a történeti hitrességű Rohling-Bloch vita során lett figyelmes a Talmudra.

„Amikor némi előismeretekkel fölszerelve — írja a lengyel tudós — az úgy egyes stádiumait analizáltam, fölismertem azt a, roppantá egyesült ostobaságok és rosszindulatot, amely a „zsidó ügyek szak tudósai” cég mögött rejlik. Együttal megmutatták számomra a keresztény tudósok különösen Strack, Wünsche, Delitsch — művei s a zsidó kutatóké is, hogy mi a Talmud, milyen hatalmas munkát igényei a mű lényegének megismerése és uralma. Ugyanakkor fölismertem együttal a Talmud támadóinak, Niemojewskynek határtalan könnyelműségét és vakmerőségét, valamint Rohling és Paranjiti tudatlanságát és rosszindulatát.”

A Talmud — főbb részeiben — a zsidó törvénykezést öleli fel a régi iskolák vitáival és megállapításaival. Régi módszerek, de értékálló logikai rendszerek szerint dolgoztak a babyloniai és palesztínai tanházaik, ahol a Talmud készült. De a hatalmas mű együttal tükréé is a korabeli viszonyoknak. Tanulmányozása roppant figyelmet, nagy szorgalmat és lelkiismeretet igényel. Hogy a Talmud semmilyen tekintetben nem irányult más népek ellen, azt Zaderecki könyve egyik fejezete élén a következőkben állítja:

„1700-ig az antiszemita világirodalom egyetlen olyan művet nem mutathat fél, amely feladatául tűzte volna ki tudományos szempontból mérlegelni a Talmud problémáját. Ekkor tűnt tel Johann Christoph Wagenseil altorfi professzor. Ez a tanár orientalista volt, szokatlan nagy tu-

dással. Konok antiszemita létével is értett hozzá, hogy a Talmuddal szemben megőrizze a tudós nyugalmát. Alaposan kutatta Aboda Zára (a bálványimádásról szóló) traktátusát, amely az úgynevezett „zsidóismerők” számára mindenkor a megbotránkozás ürügye volt. Ez az antiszemita arra a meggyőződésre jutott, hogy a könyv egyáltalában nem sérti a keresztények vallási érzelmeit, minthogy minden tétele a római istenekre vonatkozott. A tridenti zsinat a könyvnek a Talmudból való törlését rendelte el. Wagenseil ehhez a következő megjegyzést fűzi: „...Hogy enyhén fejezzem ki magam, a tridenti atyák könnyelműségére vall, amikor e könyv fölött hamis gyanúsítások alapján ítélték... Ez a könyv egyedül és kizárólag a pogányok szentségtelen kultuszait tárgyalja és elítéli a minden időkben uralkodó utálatos babonát. Emiatt vannak felsorolva e könyvben a római ünnepek, kalendák és szaturnütták... Merkúr és Aphrodité isteneket névszerint említi... de mi közünk nekünk, keresztényeknek mindehhez?”

Ezeket írta Wagenseil „Tela ignea satantae” (A sátán lánglövedékei) című művében, amelynek nem volt más célja, minthogy kikutassa a zsidó vallás tévedéseit és ezen az alapon megtérítse a zsidókat a kereszt számára. Wagenseil azonban volt olyan okos, hogy felismerje, hogy e célt nem erőszakoskodással, sem vedig a Talmud elleni támadásokkal lehet elérni, legkevésbé, ha e támadások hazugságokra épültek. Római útján alkalmi volt meghallgatni egy dominikánus szerzetes misszió beszédét a zsinagógában, ahová a zsidók kénytelenek voltak elmenni. Megfigyelte a hallgatókat. Egy részük ásitózott, mások pedig halkan kritikai megjegyzéseket súgtak egymásnak. Megértette, hogy minden missziós buzgalom, légüres térben puffog el, ha nem támaszkodik olyasmire, ami a kereszténység és zsidóság lényeges különbségét érinti.”

Miután Zaderecki könyvében végzett a „zsidóimerő tudósokkal”, a Talmud erkölcsének szánt egy fejezetet, amelynek egyes részeit adjuk alább:

A T A L M U D   E T I K Á J A

A Talmud etikája számos évszázad műve. Sokan dolgoztak nagyszerű épületén és az épület egyes téglái gyakran magukon viselik ama napok jegyét, amikor létrejöttek. De ennek az épületnek teljessége, egészen sajátos szépségével egyetemben általános emberit jelent: hatalmas, impozáns és örök értéket.

A Talmud etikáját, amit sokszor piszkoltak és igazságtalanul támadtak, Izrael számára mőzesi oszlop volt a szorongatottság és félelem napjaiban. A Talmud etikája ezt a népet arra ösztökölte, hogy terjessze az egyisten hitet a világon és arra tanította, hogy szenvedjen egy ideálért. Ez az erkölcs megacélozta a lelkeket és megvédte a romlástól. Ha igaz az, amit mondani szokás, hogy minden országnak olyan zsidói vannak, mint amelyeneket maga formált, akkor ugyanilyen mértékben igaz az is, hogy ami jó a zsidó karakterben, vagyis az, amit e nép elkeseredett ellenfelei is kénytelenek elismerni, akkor ez a Talmud gyümölcse.

Valahol egy talmud-traktátusban találjuk a rókáról szóló históriát. A róka körülszimatolta a szőlőkertet, mert a gyümölcs illata vonzotta. De a magas fal miatt nem tudott hozzájutni. Ekkor egy egészen kicsiny nyílást talált. De mit használt ez, ha sokkal kövérebb volt, semhogy ezen az utón bejuthasson. Ravasszsága megoldást talált. Három napon át böjtölt és annyira lesoványodott, hogy ha fáradtságosan is, de be tudott osonni a kertbe, ahol három napig pompásan élt. Annyi szőlőt evett, hogy már meg is unta. Visszament a nyíláshoz, de már hiába igyekezett kifelé, mert a hasa bizony jól rnegduzzadt. Nem volt mit tenni, mint megint böjtölni. Addig koplalt, amíg úgy lefogyott, hogy sikerült áttörnie magát. Amikor ismét a szabadban volt, megfordult és keserűen sírt.

„Ő szőlőkert, milyen szép is vagy te és milyen izések gyümölcsleid. De ó jaj! Soványan mentem be hozzád és soványán jövök ki!”

Ugyanez áll az életre is, mint ahogy írva vagyton: „Mezítelenül jöttem az anya méhéből és mezítelenül fogok távozni e világból.”

A Talmud etikáját nagyon jól jellemzi az Atyák tanításában Akavia: „Ügyelj három dologra és akkor nem jutsz a bűn hatalmába. Gondolj arra, honnan jöttél, hová jutsz és ki előtt tartozol felelősséggel és számadással.”

Mert könnyű bűnözni. Am ahhoz, hogy az ember megtisztuljon a bűntől, szükség van magasabb hatalmak segítségére. „Aki azért jön — mondja a Talmud (Joma 38 b.), hogy bepiszkítsa magát, annak kaput nyitnak, de aki meg akar tisztulni, azt az égi hatalmak támogatják.” „Veszedelmes vállalkozás a törvényt különbözőképpen értelmezni, az egyiket nagyrabecsülni, a másikat pedig leki-csinyíteni. A bűn lassan oson az emberi szívbe, úrrá válik ott és hatása borzalmas”. „Elinte a rossz ösztöne a pókhálóhoz hasonlít, a végén azonban olyan erős, mint a kötél. Eleinte vándor, később vendég és végül a ház ura.” Egy másik helyütt olvassuk: „Aki egyetlen bűnt követ el, azt a bűn ruhaként takarja be, hogy ebben az öltözékben jelenjen meg az Ítélet napján.” „A bűnözők a szívük hatalmában vannak; a nemes ember azonban szíve fölött gyakorolja hatalmát.” „A sátán, a rossz ösztön és a halál angyala: egy és ugyanaz”.

Miben nyilatkozik — látható, vagy láthatatlan módon — az ember erkölcsé, vagy bűne? Megnyilatkozik az embernek Istenhez és más emberek iránt való viszonyában. A palesztínai Talmud egyik helyén (Nedarim IX. I.) olvassuk: „Zsidó, aki rossz ösztöneire hallgat, bálványimádó.” Miért? Erre rabbi Simon, Eleazar fia felel: „Aki haragjában széjjeltépi ruháit, aki dühében összetöri az edényeket, vagy széjjelszórja pénzét, nem lehet más, mint bálványimádó. Mert a rossz ösztön tulajdonsága: ma azt mondja, tedd ezt, holnap tedd azt és végül rád parancsol: erigy és imádd a bálványt! És aki rossz ösztöneire hallgat, az bizony megy és imádjja. Rabbi Abdn mondotta: „Mit jelent ez az ige? „Ne legyen veled idegen isten és ne

imádkozz bálványokhoz”. Ki az idegen isten, aki benne él az emberben? Ki más lehet, mint a rossz ösztön.”

Mindenki ismeri az európai jelszót: imádkozz és dolgozz! A jelige pontosan elhatárolja a két fogalmat egymástól; az egyik Istenre vonatkozik, a másik az emberre. A Biblia és a Talmud idejében, a kis palesztinai földön nem így volt ez és az amoriták és szaboréiták idejében sem Babyloniában. A két fogalom nem különbözött egymástól, éppen ellenkezőleg, synonym jellegük volt és a Talmud egyik legrégebb és legfontosabb jelszavában juttott kifejezésre: dolgozni ugyanaz, mint imádkozni.

Rabbi Chija ben Ami tanítja (Brachoth 8. a.): „Nagyobb az olyan, aki munkájából híz hasznot, mint aki istenfélő. Mert az istenfélőről mondja a zsoltár (112. fejt.

1.): „Üdv a férfiúinak, aki fél Istentől.” Ellenben arról, aki munkájából hasznot bíz, a zsoltár ezt mondja: (128.

2.): „Ha élvezed kezed munkáját, üdv neked és boldog leszel.” Üdv neked a földön és boldog leszel a túlvilágon.

A munkának ez a roppant nagybecsülése vonul végig az egész Talmudon, az elméletben épúgy, mint a gyakorlatban. A talmud egyik legnagyobb mestere, rabbi Méir állítja a munkáról, hogv az egyedüli, ami az embert Istenhez emeli és hasonlónvá teszi őt hozzá. A munka a szabadság látható jede, általa tudja az ember legyőzni a természetet és egyedüli eszköz arra, hogy az állat fölé emelkedhessek. A talmudi iskolák legnagyobb bölcsei, irányítói és tanítói egyúttal mesterséget úztek. Hillel és Akiba famunkások voltak, Jochanan pékmester volt, egy Diásik hasonnevű mester szandált készített, rabbi Meir pergamenteket másolt, mások kovácmesterek voltak, tímárok, molnárok, stb. Tudták a régi időkben, hogy a munka nemcsak ellátja az embert, hanem egyben nemesíti. A hivatás és a foglalkozás megválasztásánál nem ismerték a rendi, vagy osztály büszkeséget. „Húzd le az uccán egy hullott állat bőrét, hogy ezért (pénzt kaphass, de ne mondd: én papi származású vagyok, előkelő ember és ez nem talál hozzám.” (Peszachim 113 a.) Nem csoda, hogy a Talmudot nemes büszkeség hatia át, amikor munkáról van benne szó. A csodálatos szóiaték — „malachamelucha” (kézimunka-királyság) fényes bizonyítéka

ennek, egyben pedig igazolja az ókor kultúrájában ezt a zsidó kivételt.

„Aki szolgát, vagy szolgálóleányt alkalmaz — mondja a Talmud (Kidduechin 20 a.) úgy érintkezzen velük, mint testvérrel. Nem ehetsz finom kenyeret akkor, amikor neki durvát adsz; nem ihatsz óbort, amikor eléje új bort teszel; nem feküdhetsz puha párnákon, amikor ő szalmán fekszik.”

Ugyanolyan mértékben, ahogy a munkát áldásnak és boldogságnak tekintették az egész emberiség javára, nagy szerencsétlenségnek tartották a munka hiányát. Rabbi Abba tanítja rabbi Simeon ben Lakis nevében (Sabbat 63 a.): „Jobbat cselekszik az, aki kölcsönt ad valakinek, mintha almizsnát adna. De mindenkit felülmúl az, aki a szorult embernek kereseti lehetőséget ad.”

A munkaadó nem maradhat adósa a munkásnak, aki nem tartozik hitelbe dolgozni. A régi Judeában ismeretlen fogalom volt a hetibér utólagos díjazása. A munkást napról-napra ki kellett fizetni. Am ha a pénz a munka révén bizonyos tekintetben megtisztul, igazságtalan megszerzése által bepiszkolódhatik. A Talmud nem ismeri a pogány uralkodó jelszavát, pecunia non olet. Sőt az ellenkezőjét hirdeti: „Pérez, amely gaz úton jött létre, kell hogy ismét gazzá változzék.” (Aboda Zára 17. a.) Egy hetéra pénzét nem volt szabad templomépitési célokra elfogadni, éjpugy, mint ahogy nem volt szabad tolvajok és rablók pénzét sem szent és nemes célokra fordítani. Az uzsora egyenértékű volt a rablással. A Talmud szerint az ilyen módon szerzett pénz nem hozott szerencsét.” „Aki a kamatszedés tilalmát megszegi, az tanuságtételre nem alkalmas”, — mondja egyik őlsi asidó jogszokás. (Saanhedrin III. 3.) A széjjelszóródottságban élő talmud-ismerők emiatt Isten büntetésének, szégyennek és nagyfokú boldogtalanságnak tartották, ha valaki nem munkával keresi kenyerét, hanem pénzügyletekből. Erre hatásos bizonyítékot találhatunk Baba Mezia 70 b. a Tossafistáknál.

Nem igaz, hogy a Talmud könnyű életre tanítja a zsidókat, iparazita életre, a munka mellőzésére. Ha ma Palesztinában akadémiai műveltségű emberek földművesek-

nek mennek, ha iparosokká válnak és mint munkások szerzik meg mindennapi kenyerüket, akkor ez nem ritka eset a zsidó történelemben és nem új jelenség. A talmudi tanok fenséges és praktikus alkalmazása ez, bekapcsolódása a bölcsek és a talmudi iskolák vezetőinek tradíciójába, akik szintén egyszerű munkások voltak.

A benső nyugtalanság legnagyobb átka az embernek és igyekezni kell megszabadulni tőle. „Inkább egyél hagymát és ülj az árnyékban, — tanítja Peszachiin 114 a — és ne egyél liba és csirkesültet, szívedben nyugtalansággal. Takarékoskodj az étellel és itallal; gondoskodj inkább jó hajlékról.”

Az ember nemcsak önmagáért imádkozzon, hanem köteles imádkozni felabarátja üdvéért is. A Palesztinában élő zsidó tartozott más népek javáért is áldozatot hozni. Imádkoznia kellett, sőt böjtölnie, hogy a pogányok országában ne törjön ki éhínség. Imádkozott a bűnösök megjavulásáért. A talmudban ugyanis Isten után az embei az, aki kell, hogy lekösse érdeklődését. Az emberiséghez való emberi viszony alapja minden talmudi etikának. Minden zsidó kötelessége az embert úgyis, mint közösséget, úgyis, mint egyedet szeretni. „Egyetlen ember — tanítja Abot d' Rabbi Nathan (Caput 39.) — többet vet a latba, mint az egész teremtés.” A közösség, amelyben az ember él, különleges jogokkal ruhazza föl. de egyben kötelességeket is hárít reá. A Talmud különös lojalitást követel az állammal szemben. „Az állam törvénye mindenkire kötelező” — mondja több helyütt a Talmud. „A földi birodalom — írja Berachoth 58. a. — képmása a mennyei birodalomnak. „A királyok törvényei feltétlen érvénnyel bírnak a zsidók számára.” „Az állam részéről követett adókat és vámokat fizetni kell. Aki ezek alól kibújik, rablást követ el,” — mondja a Talmud nyomán Maimonidesz.

A morális rendelkezések egész sora szabályozza a férfi és nő közötti viszonyt. A férfi, mint erősebb, irányítja a házat és ő felelős a család boldogságáért.

„A férfi — tanítja Sota 17. a. — igyekezzen asszo-

nya jólétét elősegíteni és éljen vele béke-ségben, mert ahol béke honol, ott lakik az Úr, ahonnan a békét szám-
üzik, ott a pokol tüze lángol.”

„A férfi bánjon hitvesével tisztelettel, mert a ház csak őmiatta hoz áldást.” (Baba Mezia, 59. a.)

Szeresse feleségét, mint saját magát, de legyen hoz-
zá figyelmesebb, mint saját magához. (Szanhedrin 76. b.)

Nem jó a féltékenység gyeplőjét megereszteni. A fél-
tékeny ember uralkodjék önmagán, mert „Ki bosszút áll,
otthonát pusztítja el.” (Szanhedrin, 102. b.)

Hosszú fejezetei a Talmudnak foglalkoznak a gyerme-
kek nevelésével. A szülők szent kötelessége igazságosnak
lenni velük szemben. „Egy apa soha ne részesítse előny-
ben egyik gyermekét a másikkal szemben. Jákob atyánk
József fiának egy ruhával többet adott, mint a többiek-
nek. Ezért a testvérek megirigyelték és ebből jött ki azu-
tán, hogy elődeink eljutottak Micrájimba.”

Az apa kötelessége, hogy fiát valami mesterségre
előkészítse. Aki ezt nem teszi, az rablónak neveli. Kell,
hogy bizonyos műveltségre is szoktassa. A gyermekeket
nem szabad megzavarni iskoláztatásukban, még akkor
sem, ha a Szentély építéséről van szó (Schabbat 119 b.).
A gyermekek szeressék szüleiket. Ebben a tekintetben a
Talmud egy pogány példájára hivatkozik. Menjetek csak
és nézzetek, hogyan cselekedett egy Dima nevű pogány
az ő apjával. Amikor ez éppen aludt, valaki bejött a ház-
ba, hogy nagy pénzen megvegyen olyasmit, amit a po-
gány ember párnája alá rejtett. A fiú azonban lemondott
a nagy haszonról és nem akarta megzavarni apja álmát.
Ugyanez a fiú aranyos ruhában ült Róma nagyjai között,
amikor anyja hozzálépett és dühösen letépte ruháját, fejé-
re ütött és kiköpött előtte. A fiú mindezt nyugodtan tűr-
te, nem ellenkezett, nehogy megszégyenítse anyját.

A családi élet legfőbb irányítója a béke. „Aki béke-ség-
et hoz házába, úgy cselekszik, mintha egész Izrael szá-
mára hozta volna a békét.”

A talmud nemi etikája még a beszédben is eltiltja a
kicsapongásokat.

Néhány szigorú törvénnyel megkíséreljük fölvezetni a Talmud további erkölcsi világnézetét:

„Ha valaki azt mondja neked: öld meg ezt az embert, mert különben én foglak megölni, akkor engeddd inkább, hogy megöljenek, semhogy gyilkossá válj.” (Szanhedrin 74. a.)

„Állj mindig is az üldözöttek mellé, ne pedig az üldözőkhöz.” (Szanhedrin 49. a.)

„Három dolog elől a fűgigöny sohasem, zárul le. Vagyis három dolgot Isten, mindig meglát: a csalást, a rablást és a bálványimádást”, (Baba mezia 59. a.)

„Aki egy gójt megrabol, tartozik visszatéríteni neki a rablott tárgyat. A gójtól való rablás sokkal súlyosabb, mintha zsidótól rabolna, mert ezzel Isten nevét szentségteleníti meg.” (Toszifta, Baba Kama X. 15.)

„Aki valamit saját használatára kölcsön vesz tulajdonosa tudta nélkül, rablónak tekintetik.” (Baba mezia 41. a.)

„Rav olyan szigorú volt, hogy szerinte, ha valaki vásárol egy dolgot anélkül, hogy azonnal kifizetné, Isten nem bocsát meg neki.” (Baba bathra 88. b.)

„Még keményebb a hamis mérleg büntetése, mint a fajtalanságé. Ennél ugyanis a vezeklés jóvát teszi a bűnt, a hamis mérlegen keresők számára azonban nincs bűnbocsánat.” (Baba bathra 88. b.)

„Aki rágalmoz, vagy rágalmakat meghallgat, vagy hamisan tanúskodik felebarátja ellen, megérdemli, hogy kutyák elé dobják.” (Peszachim 118. a.)

„Ha Dávid király nem hallgatott volna rágalmakra, akkor az ő házában birodalmát nem osztották volna ketté, a zsidók nem imádtak volna bálványokat és nem zavartak volna ki bennünket országunkból.” (Sabbat 56 b.)

„Sohasem szoktasd magad fogadalmakra, mert ezáltal könnyen esküszegő is lehetsz. (Nedarim 20. a.)

„Aki nem tartja meg ígéretét, olyan, mintha bálványt imádna.” (Szanhednn 92. a.)

„Inkább hagyd magad átkozni, semhogy te átkozz másokat.” (Szanhedrin 48. b.)

„Hármat szeret a szentségéé Úr, neve áldassék! Aki nem gerjed gyorsan haragra, aki nem issza le magát és

nem ragaszkodik csökönnyösen igazához. Hármat gyűlöl a szentséges Úr, neve áldassék: azt, aki másként beszél, mint ahogy azt szívében gondolja, aki tanúbizonyságot tehet valaki mellett és ezt elmulasztja és aki gyaíázatos dolgokat lát felebarátjánál és egyedül lép fel tanuként el-lene.” (Peszachim 113 b.)

„A te igen szavad az legyen igen, a te nenred le-
gyen nem! Soha ne legyen ellentétben gondolatod szava-
iddal.” (Baba mezia 49 a.)

„Megfordíthatod a döglött állatot az utón, de sohase fordítsd ki szavaidat.” (Peszachim 113 a.)

„Szoktasd nyelvedet e mondásra: nem tudom. Ne-
hogy hazugnak tartsanak és rád piiiitsanak.” (Berachot
4 a.)

„Akiket bántalmaznak anélkül, hogy ők bántalmaz-
nának, akikre szitkokat hánynak anélkül, hogy vissza-
szidnának, akik Isten iránti szeretetből (cselekednek és
szívesen viselik a fájdalmat — rájuk alkalmazható az
írás szava (Királyok V. 31.) „Akik szeretik Istent, hason-
lítanak az égbolt sugaras napjára.” (Sabbat 88 b.)

„Inkább dobja magát az ember izzó kemencébe, sem-
hogy felebarátja arcát a szégyentől elsápadni lássa”.
(Berachot 43 a.)

„Ne haragudj és nem fogsz bűnözni. Ne igyál bódító
italt és akkor sem fogsz bűnözni; ha pedig útra kelsz,
előbb tanácskozz Alkotóddal és csak azután indulj”. (Be-
rachot 29. b.)

„Változtasd inkább a szombatot köznappá, de ne
vedd igénybe felebarátaid segítségét”. (Peszachim
112 a.)

„Amilyen mértékkel méred az embereket, ugyanolyan
mértékkel mérnek majd téged is.” (Szóta, I. 7.)

„Ha valaki büszke akkor, ha tudós, elhagyja őt a
tudománya, ha próféta, elhagyja őt a próféciaja. Ha valaki
dühbe gurul, ha tudós, elhagyja a tudománya, ha prófé-
ta elhagyja próféciaja”. (Peszachim 66. b.)

„Aki megalázza magát, azt az Úr, áldassék neve, fel-
magasztosítja, aki önmagát emeli, azt az Úr, áldassék ne-
ve, megalázza. Aki nagyság után lohol, az elől menekül
a nagyság, de ha valaki menekül a nagyság elől, akkor

ez fut utána. Ha valaki sorsát akarja kierőszakolni, akkor a sors vele erőszakoskodik, ha azonban valaki sorsától vezetteteti magát, azt sorsa is támogatja.” (Eruibin 13. b.).

„Többet ér a böjt, mint az alamizsna. Miért? Mert ezt pénzzel is teljesítheti az ember, amazt azonban csakis testével.” (Berachot 32. b.)

„A jó cselekedet jutalma maga a jócselekedet, a rossz cselekedet jutalma viszont a baj.” (Pirké Aboth IV. 2.)

„Ha két ember veszekedik egymással, akkor az, aki először hagyja abba, bizonyította, hogy ő jobb családból származik és nemesebb erkölcei vannak. Hősnek nevezhető az, aki ellenségét barátjává tudja átváltoztatni.” (Aboth d'Rabbi Nathan r. 23.).

„Ne erőszakold barátodat, hogy résztvegyen lakomádon, ha tudod, hogy nem akar nálad enni. Ne törődj egy árucikk árával, ha nincs pénzed és nem akarsz vásárolni.” (Sövuoth 39. a.)

C H Á S Z I D O K

Aki valaha egy chászid-templomban, vagy a tanulási célokat szolgáló „klauz” imaházban) végignézett egy is-tentiszteletet s látta fiataloknak és aggoknak átszellemült hajlongásait és görcsös imáit, aki látta őket közös lakomáik alatt, amikor vezetőjük, a caddiknak beszéde és éneke a közösségre borítja az elmélyülés és áhítat hangulatát, aki megfigyelte őket tanulás közben, aki látta prófétákra emlékeztető típusaikat, megdöbbenve kérdi, milyen indítékok és erők játszottak közre, hogy a zsidó nép e csoportja az európai fölvilágosodott kultúra közepette fenn tudott ebben a formában maradni? Mi alakította a történet folyamán külső sajátosságaikat, gondolkodásukat és viselkedésüket?

Hogy valamelyes történeti háttérrel adjunk a chászidok megismeréséhez, vissza kellene régmúlt időkbe menni, talán az esszeusok önmegtartóztató, gazdasági egyenlőséget gyakorló, lelki és fizikai tisztaságra törekvő szektájához. De ezek a körülöttük zajló néptengerben annyire elszigetelődtek, hogy a velük való összehasonlítás fagyatékos lenne. Közelebb jutunk megismerésükhöz, ha a chaszid mozgalmak idejét a Bar Kochba, lázadás, utáni korba helyezzük. Ebben az időben elemi erővel lángol fel a mozgalomnak az az iránya, amely követelte, hogy a zsidóság tartsa meg és építse ki népi sajátosságát.

Bar Kochba a rendes időszámítás 132-ik évében lépett fel Judeában. Megszervezte a zsidó lázadást olyképpen, hogy elhagyatott vidékeken, ahová a római uralom adminisztrációja nem, jutott el, földalatti folyosókon, barlangokban és a falvaktól messzeeső pincékben fegyvereket gyűjtött. Portyázó csapataival a római regulárisok nem tudtak megküzdeni és három és félévig tartó harcok után tudták csak legyőzni őket. A szabadsághar-

cok egyik kimagasló alakja volt rabbi Akaba, akit Hadrian császár a lázadás leveretése után tíz társával együtt, a legválogatottabb kínzások közepette öletett meg. A midras szerint Akiba holttestét hívei éjnek idején elszállították a pusztába és minthogy a járőrök figyelő szemei miatt nem tudták elég gyorsan sírba tenni, betolták egy barlangba azzal a szándékkal, hogy a következő éjszaka eltemetik. De miután a halottat elhelyezték, a szikla bezárult. Szimbóluma ez annak, hogy a tudós és a szabadságharc nagy politikusának halálával beláthatatlan időre lezárult a zsidó államiság újjáéledésének reménye. A zsidó öntudat és méltóság, amit csak a közösségi élet teljes függetlensége nyújthat, a képzelet világába menekült és megszületett nagy eszméivel és áhítatával a zsidó misztikum. Ennek az irányzatnak úrosos emlékei között kimagasló helye van a „Zohár” című könyvnek, „A teremtés könyvének” és egyéb metafizikai gondolatokat és asztrológiai elképzeléseket felölelő műveknek. De ezekhez csupán a tanult elemek tudnak hozzászólni. A nép egyszerű, küzdelmes gyermekére egyedül a kimagasló ember példája tud hatni. Sabbatájban a férfias szépség, a szónoki és énekes tehetség, Bal Sem Towban az igénytelenség, jóság és emberiség varázsa fogta meg a lelket. A két típusban jelentkezik napjainkban is” a chászid-vezér: a rebbe.

A K É T T Í P U S

A zsidó realitások irányítója: a törvény; a zsidó misztikum lényege: a messiási hit. Középen áll azzal a hivatással, hogy a törvényt áthassa: a chaszidizmus. A chaszidizmus szelleme alapjaiban: emberiség és a tér és idő fölött álló igazság. A világ minden részébe széjjel-szórt, szenvedései miatt elmélyülésre kényszerült népben bontakozik ki a jósnak az a bölcsesége, amit a chászidok meséi takarnak. És csak az évszázados zaklatottság tudja a szabadság vágyát akkora elementáris erővel ki-robbantani, ahogy az Sabbatáj idejében történt.

Életünket a kultúra-előtti társadalmakban, vagy akár a modern korban a törvény logikája és érzelmi világunk rejtelmes ösztönei sajátos módon befolyásolják. E két tendencia a magunk, a természet és a társas élet fejlődése során örökké egyensúlyra törekszik. Áthatja egymást, valahányszor társadalmi életünkben aránylagos nyugalom jelentkezik és elhajlik egymástól, amikor valamilyen — leginkább gazdasági — oknál fogva a társadalom a feltagozódás felé irányul.

Szellemiségünk és érzésvilágunk régebbi irodalmi kincstárában, a Talmudban a halacha és agada jelzi e két irányzatot. A halacha, mint törvény, a maga szigorával és realitásával hat, míg az agada a maga vidám, vagy komor ünnepiségével. Az ész és szív kettőssége ez.

Mellőzöttségében, egészségtelen rétegződésében, főleg bazátlanságában a zsidó nép hosszú évszázadok során várta a felszabadítót. Koronként felbukkant Palesztina földjén, vagy Arábiában, a törökök között, vagy Lengyelországban egy-egy férfi az ő hangzatos, de alig realizálható ígéreteivel.

A messiási hit és vágyódás erejével, próféták jóslásaival, rejtelmes tanokat hirdető könyvek tétéleivel taktikáztak. Ilyesmivel akartak országot hódítani. E csodavárás világában megtörténhetett, hogy a zsidók százezrei rohantak a zászló alá, amelyet egy szefárd szmirnai kereskedő fejedelmi tartású rajongó fia, Sabbatáj Cvi bontott ki a spanyol kiűzetést követő néhány generáció után.

A spanyol zsidó tudatában a messiás erőteljes, bölcs, szép és pompázó: királyi. A nép hitt bennük és tőlük várt javulást bajaiban. Végleges felszabadulást azonban a „Dávid király ágyékából származott felkent” föllépését remélték.

Illusztrálja ezt a Sabbatáj életéről szóló népkönyvek néhány adata.

Hívei reggeli imájukba beleszótták az áldást: „Áldással urunk, áldással királyunk, áldással segítünk, Messiás aki vagy, Jákob istenének felkentje, magasztosodjék fényed és terjedjen uralmad.”

Királyi gyűrűt viselt Sabbatáj. Kövébe ki volt vájva a hétfejű sárkány, annak jeléül, hogy hódító utján eljut majd Afrikába, a rohanó mesebeli Szamibation folyam partjáiig, itt feleségül veszi Mózes mesterünk tizenhárom éves leányát, Rebekát, aki fölött megállott az idő, hogy fiatalon férjhez mehessen Sabbatájhoz. A messiás átmegy a folyón, találkozik a tíz törzs fiaival. Ezek olyan bátrak és erősek, hogy az oroszánt is megülik. Ő pedig legyőzi a hétfejű, csavaros sárkányt (nachas akalaton). Különbeket cselekszik, mint maga Mózes. Izmirben élő csecsemő, amikor meglátta, otthagya anyja emlőit és elkezdett beszélni: Sabbatáj a mi királyunk — mondotta — megváltónk, felszabadítónk. Aztán megint visszatapadt anyja keblére.

Különb Mózesnél. Ezért nem szabad ellene semmit sem mondani. Mózes osak Micrájim királya előtt műveit csodákat, de ő a világ minden hatalmasa előtt fog tenni. Meg fogja mutatni a széjjelszórt zsidó népnek a csodát és a várható megváltást. A kalandos utón Lengyelországból hozzáérkezett felesége, Sára úgy viselkedett, mint egy lengyel uralkodó asszonya. Leborult férje előtt,

királyi urának szólította. Sabbatáj pedig kincseket és ékszereket ajándékozott neki.

Hét szépséges fiatal fiú olvasott fel Sabbatáj előtt a Tórából és hét szép fiatal, érintetlen lányt rendelt maga mellé. Megígérte nekik, hogy az „alsó világból” való távozása után” a felső világban is őt fogják kiszolgálni. Gallipoliban, ahol fogságát töltötte, királyi pompa vette körül.

Legjobban ez böszítette fel a szultánt. Amikor végigolvasta a váriparancsnok jelentését, levelet írt a nagyvezírnek.

„Nem értem a dolgot. Safobatájáról a hívei azt állítják, hogy szent ember. Ám a szent nem él pompában, hanem egyszerű szobában igénytelenül, sokat böjtöl, tanul és gondolkodik. De ez az ember úgylátszik konspirál ellenem, fogadja a világ minden részéből a zsidókat, hogy hadakat gyűjtsön és fellázza őket. Megelőzőm egyszerűen azzal, hogy kiirtom őt és híveit. Vagyonukat pedig lefoglalom.”

A szultán meggondolta. Ártatlanul megtévesztett embereket nem szabad büntetni — mondotta azután. Csak az izmiri zsidókat hányatom kardélre, Sabbatáj fejére pedig izzó koronát teszek, testéből husángokat vágak. Ha meghalt, elégetik. Porát négy vasedénybe tétetem és kiaggatom Konstantinápoly kapuin. Hogy elrettentő példaul álljon és jövő generációk ne bizakodjanak benne.

A szultán közölte ezt a szándékát a pasákkal, a kalifákkal és a tisztekkel. Jelentés jött, hogy Sabbatájnak 79 prófétája van. Ezeket is — úgymond a szultán — ki kell irtani Sabbatáj születésnapján.

Erre nem került sor. Jellemző, hogy a népkönyv szerzője szerint a szultán főleg a „Messiás” fényűzésén botránkozott meg és jellemző, hogy aki a zsidó tömegek előtt leleplezte, Nehemia Kohen, Lengyelországból jött, a legtöbbet szenvedő zsidó tömegek országából. Ezek nem a fejedelmi előkelőséget keresték a „megváltóban”, hanem a számárháton baktató egyszerű jóságot.

Sabbatáj után másfél évszázaddal megjelent Bal Sem

Tov. Szürke ember, a derűs szeretet meghitt emberségével. Sabbatájnál általánosabb, közvetlenebb, állandóbb értékeket akart: benső felszabadulást. Mentésülést a kicsinyesség, a pártoskodás, a gőg és pedantéria alól. Talmudi szőrszálhasogatás helyett világos egyszerűséget, hosszú szertartásos ima helyett átérzést és áhítatot. Bal Sem és hűséges követőinek tanításai a zsidó lélek legszebb virágai.

Bal Sem — így mondta el egyik híve — valamikor egy kisvárosban tartózkodott. Reggeli imája előtt szokása szerint pipáját szívta és kinézett az ablakon. Egy férfit látott, aki kezében imaszerekkel olyan egyszerűen és méltóságosan ment, mintha az egek kapujába igyekezne. Bal Sem megkérdezte háziurától, ki ez az ember. Harisnyakötő — mondotta ez — aki télen és nyáron a kötelező időben templomba megy és akkor is imádkozik, ha nincs ott a nyilvános imához szükséges tíz ember. Bal Sem utána küldött, de a házigazdája lebeszélte:

— A bolondos ember nem fogja útját megszakítani, ha maga a császár is hívna.

Bal Sem erre visszszólította küldöncét és csak később, ima után küldött utána azzal, hogy az ember hozzon négy pár harisnyát. Nemsokára ott állott előtte az ember. Megmutatta becsületesen kidolgozott, jó anyagból készült munkáját.

— Mit kérsz egy párért?

— Másfél forintot.

— De megelégedsz egy forinttal is?

— Ha megelégednék, akkor ezt az árat mondtam volna.

Bal Sem kifizette a kívánt összeget és tovább kérdezősködött.

— Mivel foglalkozol?

— Addig dolgozom, amíg negyven, vagy ötven pár harisnyám van együtt. Akkor behajjítom őket egy forró vízzel telt üstbe, majd kiviszem és addig préselem, amíg itészek.

— Hogyan árusítod őket?

— Nem hagyom el házamat és műhelyemet, hanem a kereskedők eljönnek hozzám és megveszik, ők hozzák a

jó gyapjút is, amit számomra vásároltak rendes, tisztességes áron. Csak az ön tiszteletére, rebbe, jöttem ki a házból.

— Ha reggelenként felkelsz, mit csinálsz, mielőtt imádkoznál?

— Mi más csinálhatnék, mint harisnyákat.

— Hogy állsz zsoltárok dolgában?

— Azokat a zsoltárokat, amiket betéve tudok, munkaközben mondom el.

Amikor a harisnyakötő eltávozott, Bal Sem így szólt az emberekhez:

— Láttátok? Hallottátok a beszédét? Nos, ha láttátok, tudjátok meg, hogy alapköve ő a szentélynek, amelyet fel fogunk állítani, ha majd érkezett a megváltás napja.

Egyszerűség vonul végig Bal Sem tanítványainak mondásain és élményein is. Egyszerűség és jószívűség, vidámság és igénytelenség. Mindez a gálut fájdalmait kompenzálja: Az egyszerű ember a chaszidizmusban felmagasztosul.

Rabbi Jákob Jizohakhoz eljött néhány chaszid Lublinba. A kocsis, aki hozta őket, cédulára írott kérést adott át nekik, hogy adják át a caddiknak. A lublini, amikor meglátta a kocsis írását, felkiáltott:

— Micsoda vakító fény árad ennek az embernek a nevéből!

A chaszidok csodálkoztak. Egyszerű, tudatlan ember a kocsis, soha nem láttak valami különös jót tőle.

— Hiába — mondotta a rabbi. — A lelke úgy ragyog felém, mint a legszebb napsütés.

A chaszidok eltávoztak, hogy megkeressék a kocsis, aki azonban nem volt a szállásán. Uccáról-uccára mentek, hogy megkeressék. Az úton találkoztak egy vidám menettel, énekesekkel és zenészekkel, mögöttük tapsoló, ugráló emberek, középen a kocsis, aki vidámságban mindnyájukon túltett.

— Miért teszed ezt? — kérdezték tőle?

— Amikor a rebbehez mentetek, arra gondoltam

– felelte – miért csak ti örüljete, én is örülni akarok. Végigkószáltam a városon, amíg az egyik házból zenészt hallottam. Beléptem. Itt tudtam meg, hogy két árva gyermek üli lakodalmát. Kis idő múlva nagy veszedés támadt, mert a menyasszonynak annyi pénze sem volt, hogy taliszt vehessen a vőlegénynek. Ott tartottak, hogy összetépjék a házassági szerződést. Szívem el kezdett dobogni, nagy forróság öntött el, nem tudtam elviselni a leány szégyenét és kivettem a pénztárcámat. Ami benne volt, abból pontosan telt egy taliszra. Ezért vagyok olyan vidám.

A cihaszidok most már megértették, hogy a caddik miért látott akkora fényt kisugározni az egyszerű kocsis nevéből.

*

A caddik nemcsak a mások egyszerűségét és jóságát dicsőítette, hanem saját példájával is hatni és tanítani igyekezett. Álljon itt a lubaininak az esete a büszke élelméjü városi rabbival, Ezriel Hurwitz-al.

Hurwitz rabbi nehezen bírta el a nagy rajongást, amivel a caddikot híveinek ezrei körülvették. Egy napon a tudós magához kérte és így szól hozzá:

— Ön mindenféle azt állítja magáról, hogy nem caddik. Nem értem tehát, miért nem oszlatja fel a hívei táborát?

— Mit tehetek — válaszolt Rabbi Jákob Jizchak —, ha utánam futnak, ha örülnek annak, amit mondok és ha követelik, hogy tanítsam őket.

— A jövő szombatán hirdesse ki előttük nyilvánosan, hogy önben nincs semmi különös és kimagasló és nem érdemli meg a rajongást és ragaszkodást! — követelte Hurwitz tisztelendő úr.

A caddik így cselekedett. A következő szombatán megkérte az egybegyűlteket, hogy a jövőben ne tiszteljék meg látogatásukkal, inkább vonuljanak vissza tőle. Ez a fölhívás azonban a hívők lelkét még jobban áttüzesítette a caddik iránt. Mbst már még inkább ragaszkodtak hozzá.

Ezriel Hurwitz rabbi ismét magához kérte a caddikot és így szólott hozzá:

— Ajánlom, hogy legközelebb mondja nekik ezt: Híveim, én egyike vagyok a kiválasztottaknak. Caddik vagyok! Akkor bizonyosan hátat fognak önnek fordítani.

— Én ugyan nem vagyok caddik, — válaszolt megdöbbenve rabbi Jákob Jizchak — de hazug sem vagyok! Hogy is mondhatnék nekik ilyen valótlan­ ságot?

Ekkor a város rabbija abbahagyta a további akcióját. Később azonban ismét magához kérette a lublini caddikot.

— Érthetetlen — szolt hozzá, — hogy annyian sere­ lenek maga köré. Én sokkal nagyobb vagyok a tudományban és hozzám mégsem jönnek olyan tömegekben.

— Magam is csodálkozom — szolt a caddik —, hogy ilyen jelentéktelen emberhez többen jönnek meghallgatni isten szavát, ahelyett, hogy önt keresnék fel, akinek a tudománya hegyeket mozdít ki helyükből. A dolog bizonyára úgy áll, hogy hozzám azért jönnek, mert én azon csodálkozom, hogy ilyen tömegesen keresnek föl és talán azért nem mennek önhöz, mert ön afölött csodálkozik, amiért nem keresik fel.

Az anekdota nem fűzi tovább a beszélgetést. A tal­ mudtudós nyilván belátta a szerény és igénytelen caddik igazát.

Az emberszeretet megindító esete, ami a Stretinből való rabbi Ábrahámmal történt.

A caddikhoz beállított egy tudós, de szűkmarkú férfi.

— Azt beszélik — mondotta a vendég —, hogy ön titkos gyógyszereket ad az embereknek, amik talán használnak. Nekem is szükségem lenne egy gyógyszerre. Szeretném, ha annak segítségével istenfélő lehetnék.

— Az istenfélelem számára — felelte rabbi Ábrahám — nincs gyógyszerem. De ahhoz, hogy istent szeresd, adhatnék valamit.

— Nagyon akarnám, — kiáltotta a másik — ide vele gyorsan!

— A gyógyszer — felelte nyugodtan a caddik — nem egyéb, mint az emberek iránti szeretet. Ha szeretnéd az embereket, bizonyára megtalálnád istent is.

A sassowi caddik egy időben azért utazgatott az országban, hogy pénzt gyűjtsön az ártatlanul fogvatartottak kiszabadítására. Sehogysen sikerült megszereznie a szükséges összeget és már megbánta, hogy annyi időt fecsérelt. Egész idő alatt nem tanult és imáit sem végezte azzal az áhítattal és lelkesültséggel, ahogy azt az írás a jámbortól megköveteli. Elhatározta tehát, hogy otthon fog maradni.

Ugyanakkor megtudta, hogy egy zsidó, aki ruhát lopott, de tetten érték, a börtönbe került, ahol alaposan elverték. A caddik eljár a bírónál és kieszközölte a tolvaj szabadlábra helyezését. Amikor kijött vele a börtönből, szemrehányást tett neki:

— Látod, a verés használt. Ha majd a fájdalomkra fogsz gondolni, bizonyára óvakodni fogsz attól, hogy ilyesmit megismételj.

— Dehogy is! — mondotta a tolvaj. Ami egyezer nem sikerült, az másodszor még sikerülhet!

Ha így áll a dolog, — mondotta magában a caddik — akkor tanultam tőle. Egyszer nem sikerül, de másodszor vagy harmadszor sikerülhet.

Azután ismét útra kelt, hogy gyűjtsön a foglyok kiszabadítására.

*

Rabbi öhaim, a krosznói caddik, aki tanítványa volt Bal Semnek, egy napon tanítványaival együtt végignézte egy kötéláncos produkcióját. Annyira elmerült a művész csodálatában, hogy valaki megkérdezte tőle, miért nézi annyi érdeklődéssel ezt a látványosságot.

— Azt nézem, — felelte — hogy ez az ember életét teszi kockára, magam sémi tudom miért. Mert bizonyos, hogy amíg a kötélén jár, nem gondolhat arra, hogy most száz forintot keres. Ha gondolna rá, bizonyára lebukna.

Hasonló a primyslani rabbi Meir anekdotája.

A rebbehez eljött egy korcsmáros, aki panaszkodott, hogy a szomszédságában üzletet nyitott valaki.

— Láttál már, — kérdezte a rabbi — lovat, amely a folyóból iszik? A ló lábaival mindig valami láthatatlan felé mg. Miért? Mert saját képét látia a vízben és azt hiszi, hogy egy másik ló el akarja inni előle a vizet. És azt

is hiszi, hogy a másik feléje rúg. Ugyanez a te eseted. Te is így félsz magadtól és ezért támadod a másikat. Hiszen a szomszédod senki más, mint te. Ember, akit Isten azért küldött erre a világra, hogy dolgozzon és élvezzen.

Az emberszeretet határaitól Jákob Jizchak, a lublini caddik tanítványa, mondotta:

„A Talmud azt állítja, hogy azért hívják héberben a gólyát chaszidának, ami jámbort jelent, mert ez a madár fiókait rendkívül szereti. Miért sorozza a Biblia mégis a tisztátalan madarak közé? Nyilván azért, mert csak az övéi iránt tanúsít szeretetet.”

Rabbi Wolf, a zbarazi caddik három esete: Valamelyik szombat harmadik lakomáján a caddik asztala körül halk beszélgetés közepette ültek a chaszidok, nehogy a caddikot zavarják gondolkodásában. A caddik házában szokás volt, hogy bárki bármikor bejöhetett és leülhetett asztalához. Most is bejött egy férfi és leült a többiek közé. Pár perc múlva kihúzott zsebéből egy retket, lehámozta, nagy darabokat szelt belőle és csámcsogva enni kezdett. Szomszédai felháborodtak.

— Falánk ember! — fedték halkán, nehogy a caddik meghallja — hogy mered ezzel a csapszéki tempóval megzavarni a szent lakomát!

A caddik észrevette, miről van szó.

— Nagyon szeretnék egy jó falat retket — mondotta. Nincs közöttetek valaki, aki megszerzi?

Az ember, boldogan afölött, hogy a rabbi kisegítette szegényéből, egy egész marék retek-szelettel sietett megkínálni reb Wolfot.

Egy este a rabbi házába tolvajok surrantak be és emeltek minden elemelhető. A caddik hálószobájából mindent látott, de nem zavarta őket. Amikor készek voltak, a többi edénnyel együtt egy korsót is magukkal vittek, amelyből az esti órákban egy beteg ivott. Reb Wolf a tolvajok után futott:

— Jó emberek — mondotta, amikor elérte őket —, amit nálam találtatok, fogadjátok ajándékuul. Szívesen adom, mert bizonyára szükségtek van rá. De ezzel a kor-

sóval óvatosak legyetek. Beteg ivott belőle, lehellete még hozzátapad és könnyen ragályos bajt kaphattok.

Azóta minden este lefekvés előtt kijelentette:

— Minden tulajdonomat szabad prédává teszem.

Ezzel a kijelentésével el akarta hárítani a tolvajok fejről a bűnt.

A rabbi senkiben nem talált kivetni valót és minden embert becsületesnek tartott.

Egyszer két perlekedő azt kívánta a rabbitól, hogy a bűnöst próbálja megtéríteni:

— Az én szememben — mondotta — mind a kettőnek igaza van. És ki lehet olyan vakmerő, hogy odalépjen két igazságos ember közé?!

A gyermekek és állatok szeretetének két példája: A sassowi rebbe valamelyik engesztelő nap előtt elkésett a templomból. A község türelmetlenül várta, az idő múlt, ő azonban nem jött.

Az egyik asszony a templomban így gondolkozott:

— Bizonyára van még elég idő, hiszen a rebbe sincs még itt. Siettem a templomba, pedig a gyermekem egyedül van otthon. Aludt, amikor elmentem, talán azóta föl ébredt.

Az asszony hazafutott, de mielőtt belépett volna a lakásba, az ajtónál hallgatózott. Csend volt. Halkan lenyomta a kilincset, bedugta a fejét és ime mit látott? A rebbe állott a szoba közepén ölében a gyermekkel. Akkor jött a lakásba, amikor meghallotta a gyermek sírását. Éppen a templomba igyekezett, de előbb benézett ide, eljátszogatott a gyermekkel és addig énekelt neki, amíg elszenderült.

A rebbe egy alkalommal, amikor pénzt gyűjtött foglyok kiváltására, megszállott valahol. Szokása szerint végigjárta a szállás szobáit és egy nagy kalitkában madarakat pillantott meg. Látta, hogyan szeretnének kirepülni a világba és élvezni a nagy szabadságot. A lelke megtelt könnyörülettel és így szólt magában:

„Lejárod a lábaidat, hogy kiments foglyokat. Van-e vajjon szebb cselekedet, mint ezeket a madárkákat kimenteni börtönükből.

Kinyitotta a kalitkát és a madarak kirepültek. Amikor a szállásadó hazajött, nagy dühbe gurult és megkérdezte a házbeliectől, ki követte el a szörnyűséget.

— Egy ember kószált errefelé — mondották — aki mintha futóbolond lenne. Bizonyára ő követte el a komiszszágot.

A szállásadó rárivalt a rebbére:

— Őrülsz, hogy merted elrabolni madaraimat! Hogy mertél megfosztani annyi pénztől, amit fizettem értük? Erre a rebbe:

— Hányszor mondtad a zsoltárok szavait: „Ő pedig megkönyörül minden teremtményén.”

A durva embert azonban nem hatotta meg a zsoltári idézet, hanem addig verte a rabbit, amíg belefáradt. Aztán kidobta őt az ajtón.

A rabbi vidáman és boldogan folytatta útját.

S A B B A T Á J É L E T E

Mr. Lerwick cége megbízásából Smyrnában járt és embert keresett, aki elsősorban és mindenképpen fölöttégen becsületes. Nem baj, ha a rábízott javakra nem ad óvadékot, elég, ha Mr. Lerwick garantáló szavakat hall róla valamelyik tekintélyes helybeli kereskedőtől. Olyant keresett, akit tiszteljenek, akár a családja miatt, akár azért, mert sok áldozattal neveli gyermekeit. Nagyobb garancia ez, mint sok pénz. Ilyen ember érzelmi kötelékkel van bekapcsolva a város polgáraihoz és tudnak róla a szultán megbízottjai.

Nem kellett sokat keresnie az angol úrnak, mert mindenki, akinél ilyen irányban érdeklődött, Mardocháj Cövit nevezte meg, nem gazdag, bár jómódú, eszes és megbízható zsidót, akitől új és bőséges jövedelmet senki nem sajnál, mert tudták felőle, hogy mindezt jótékony célokra fordítja. Ajánlották neki is egészen ő maga, mint inkább fia, Sabbatáj miatt, akit csodáltak a városban.

Mi volt rajta csodálni való?

A lány és mégis erőteljes hangja, ahogy kabbalisztikus dalokat énekelt, a büszke és mégis természetes tartása, amilyent csak velencei urakon lehetett tapasztalni, de legfőképp mély, fekete szemei, amik jóságot árasztottak és egyben fanatikus elszántságot. Magával sodorta a lelkeket, amit ritkán lehetett tapasztalni Izraelben. Nem olyan ez a nép, hogy szó nélkül adja oda hívőnek magát. Lelke alján kritikus ember a zsidó, mesterét és caddikját nagyon is ellenőrzi. Minden cselekvését, elveit és érzéseit számon kéri tőle. Sabbatájt azonban meggondolás és bírálat nélkül szerették és csodálták.

Csodálták emlékezőképességét, amely megdöbbenett öreg bölcseket, szerették életmódja miatt, amelyhez fogható elmúlt idők szentjeinél is alig olvastak. Voltak he-

tek, hogy néhány fűgénéél többet nem evett és pár korty vizet ivott, a szombati lakomákat kivéve, amikor menyeyei élvezetek mellett zsidó kötelesség testi örömeknek is hódolni. Jicchak Lurja Askenázi, a szent férfiú, dalaival hódolt Sabbatáj a szombatnak:

*Készítsétek a lakomát szombat reggelre,
s tiszteljétek a szent Öreget,
hogy nagy szentség fénye boruljon a házira.
Gyöngyöző bor vidítsa, a szíveket,
koszorúzzák drága titkok az asztalt,
halk, titkos szavak
sűrűsödjének egekké.
Napfény szikrázzon át rajtuk.*

Szombat, az más! Vidám, dal és áhitatos tisztaság, szépség és fenséges költészet az elemei. De a köznapokat is szombati hangulattal kell nemesíteni. Hangulattal, amelynek semmi köze az anyagiassághoz. Bőjtrel csinálhatjuk ezt, imával, Tórával és a szent Zohár olvasásával.

Mr. Lerwick megismerkedett az ifjúval, aki akkor csak pár éve, hogy túl volt a férfivé avatás napjain, de kész ember volt: gondokkal, küzdelmekkel, reményekkel. Az angol a maga érdes modorán megjegyezte előtte:

— Nem fél, hogy ez az életmód aláássa az egészségét? „És akkor hiába minden! A megváltó Messiás, aki miatt gyötri magát, már csak beteges roncsot fog itt találni. Pedig én azt olvastam, hogy a Messiás előfutárja is erőteljes, sokra képes férfiú leszén.

Az ifjú Sabbatáj az idegenre emelte átható, fekete szeméit.

— A megváltó Messiás? Hiszen az én magam leszek! Ezért nem is fog engem betegség legyűrni, bármennyit is böjtlök. Böjtjeim arra valók, hogy testemből távozzanak a betegség ördögei. Miért adott az Úr énekhangot nekem, miért szónokló képességet, miért ruházott fel olyan tehetséggel, amivel megközelíthetem Őt, miért fonta körém az értelem koszorúját, ha nem azért, hogy Israel megváltását egykor általam hajtassa végre.

Annyi szándékolatlan egyszerűséggel mondta ezeket,

annyi Istenbe vetett bizalommal, hogy az üzletes angol is megejtette, aki hitt az ifjú messiási küldetésében.

Amikor Mr. Lerwick visszament az ifjú apjához, Mardocháj Zöwihez és megkötötte vele a szerződést, belevette, hogy tartozik komoly és megbízható görögről, vagy örményről gondoskodni, ha a messiási idők elszóltának a városból. Zsidóra nem ruházhatja rá az angol raktárait és hajóit, mert aki azután még itt marad, az nem lesz teljes értékű zsidó. Tartozik ügyelni arra is, nehogy az Izrael földjére vonuló zsidók magukkal vigyék díszes szőnyegeiket. Angol arannyal meg kell ezeket váltani, mert nagy lesz az értékük a világ hatalmasai előtt. Fejedelmek büszkesége lesz az olyan szőnyeg, amelyet a Messiás léptei alá terítettek. Mindezeket és egyéb biztosítéukat is bevették az üzleti szerződésibe.

Mivelhogy mindketten, a zsidó és angol, egyképpen hitt a Messiás közeli eljövételében.

Azokban az időkben vette kezdetét a nagy vajúdas, amit a zsidók kabbalista könyvek terminológiájával „chevlé Mesiách”-nak neveztek. A török uralom bizonyos szakában ugyan nem volt bántódásuk, sőt nyugalmas jó-módban volt részük, kevés adót fizettek, kereskedtek, ipart űztek és csak a túlságosan meggazdagodottaktól zsákmányolta vissza a török a vagyont, de csak háború vagy egyéb katasztrófa idején. Nem úgy persze, hogy a szultán emberei megnyomorították volna őket. Jól tudták ők, hogy aki vagyona tesz szert, annak olyan képességei vannak, amiket később is igénybe lehet venni.

Ám, ha a szultánnak a baksison felül nem is fizettek adót, annál többet kellett áldozniok a maguk közösségére. Ez a közösség sokszor túlterjedt azokon, akik között éltek. Nemcsak a maguk szegényeit, árváit és esetjeit látták el, nemcsak írástudókat segítettek könyveik kiadásához, hanem összeszedték a pénzt ártatlanul bebörtönzött testvéreik kiszabadítására, menekülőket támogatták és ha valahol Európa nyugatán, vagy keletén baj volt a zsidókkal, a török zsidók tudták legjobban, mit jelent a testvéri kötelesség.

Sabbatáj apja is nagyon jól tudta ezt. Keresetéhez soha mindaddig hozzá nem nyúlt, amíg félre nem tette an-

nak tizedét. „Maaszer” ez, amit a régiek adtak gabonájukból, borukból, jószágukból közcélokra. Félretette és amikor tekintélyes összegre gyűlt fel, átadta a kahalnak, hogy osztaná széjjel olyan célokra, amik a közösségre tartoznak. Sokszor akkorára rúgott, hogy ki lehetett fizetni belőle hónapok költségvetését.

Mardocháj azonban csak azóta mutathatta szívének jobbik felét, amióta a velencei köztársaság és a szultán hadiállapotba került egymással. Akkor ugyanis az angolok Szalonikiből áttették raktáraikat és átrendelték hajóikat a távolabbi és biztosabb Smyrnába. Zsidóikat már nem hozhatták ide, mert nem jöttek. Aki polgár megtelepedett és nyugalomban élt a bűbajos Szaloniki városában, nem vágyott meggazdagodni idegenben. Inkább otthonában várta be a rossz idők jobbrafordulását.

Olykor bizony mostoha sorsuk is volt a török zsidóknak. Az ottomán birodalom fegyveres ereje és despotáinak kíméletlensége nem tudta egyre prepotensebb gránicsár hadával, háremjeinek intrikáival, ravasz diplomáciájával megszilárdítani a hatalmas államot. Sztambul hatalma egyre törékenyebbé vált, meg kellett osztaniuk a szultánoknak ezt a hatalmat a provinciák szatrapáival, akik maguk is apró szultánoknak képzelték magukat és erőszakoskodásban és a lakosság kizsákmányolásában éltek ki gőgjüket. III. Murád szultán, aki a 16-ik század végén uralkodott, első volt a szultánok között, aki főleg a zsidók pénzére áhítozott. Egy napon rossz kedvében — írja az udvarában akreditált velencei követ — vérrel akarta megtorolni azt, hogy Konstantináipoly uccáin a zsidó asszonyok túlságos pompával öltözködtek. Tűszokat szedett és hatalmas váltságdíjat követelt értük. Ha nem kapta meg napok alatt a kívánt összeget, akkor kímélet nélkül felakasztatja őket — adta ki parancsban.

A zsidók ilyen rövid terminus alatt semmilyen körülmények között sem tudták volna a pénzt előteremteni. Ilyenképpen az a veszedelem fenyegette őket, hogy nemcsak a tűszokat ölik meg, hanem vérfürdőt rendeznek Konstantináipoly zsidói között is. Szerencsére abban az

időben még élt Salomo Aschkenázi, a zsidó diplomata, aki a nagyvezír segítségével megtudta akadályozni a katasztrófát. A szultán anyját környékezte meg, azután a janicsár gárda parancsnokát. Ezt sok pénzzel rábírta, hogy beszéljen a szultánnal, vegye rá parancsának visszavonására, mert különben a janicsárok megtagadják az engedelmességet és a zsidó lakosság ellen nem fognak semmit sem cselekedni. A janicsárok és a zsidók között ugyanis elég kedvező volt a viszony. Amikor táborba szállottak, elsősorban zsidók teremtették elő számukra nemcsak a lovakat és ruházati cikkeket, de sok esetben a hadianyagot is. Ettől a fenyegetéstől ijedt meg legjobban a szultán.

Az anyai kérelem soha nem tudott úgy hatni reá, mint most a haderő parancsnoka.

A szultán meglegedett azzal, hogy a zsidókat eltiltotta a selyemruhák és a turbán viselésétől. Azontúl a zsidók már nem vették fejükre a díszes keleti főveget, hanem csak olyan kalapban járhattak, mint a keresztények. Ekkor a zsidók ráeszméltek, hogy a régi időkben Spanyolországban is a fényűzés volt egyik oka annak, hogy elidegenedett tőlük nemcsak a spanyol nemesség, hanem főleg a baráti érzelmű polgári és paraszti lakosság is.

Murád uralkodása után III. Mehmed sem változtatott sokat azon a szellemen, amit zsarnoki elődje honosított meg. A zsidók már kénytelenek voltak intrikákkal, diplomata fogásokkal, közbenjárókkal, tisztviselők megvesztegetésével, leginkább azonban a háremhölgyekhez való kapcsolataikkal elintézni ügyeiket és elhárítani a veszedelmeket. Sokszor fonákjára is fordult a dolog. Sok veszedelmet rejtegetett magában a hárem különös világa!

Eszter Kiera példája mutatta ezt legszembeötlőbben. Ügyes, szép és rendkívül eszes asszony volt. Ékszereket, brokátot és drága velencei szövetet közvetített a hárembe. A szép özvegy III. Miurad első asszonyának barátságát nyerte meg, amiről sokan tudtak Konstantinápolyban. Nem egyszer udvari tisztviselők éppúgy, mint kül-

földi diplomataik vették igénybe a zsidó asszony szolgálatait.

Ám abban az arányban, ahogy növekedett befolyása és gazdagsága, ellenségei keletkeztek, főleg azoknak a táborából, akik visszaszorultak Eszter Kiera befolyása következtében.

Ez is egyik jelensége volt ama idők vérengző atmoszférájának. A török birodalom összeomlás előtt állott. Európa nyugati országai szövetséget kötöttek a moldvai, a havasalföldi fejedelmekkel, Magyarországgal és egyre-másra bontották fel a szövetségi hűséget. A szomszédos Perzsia is nagy fegyveres támadásra készült. A szultánok trónusa megingott, sok esetben játéka lett a katonai despotáknak, főleg olyankor, amikor a zsold körül voltak bajok. A szultánok ilyenkor igénybe vették a asidók eszét és pénzét, de az egyre feltornyosuló veszedelmek ellen ők sem tehettek sokat.

Sokat szenvedtek a palesztínai zsidók az akkori török uralom alatt. A török helytartó szuverén ura volt az országnak: ura, zsarnoka és rablója. Jeruzsálem és Szafed akkor két centrum volt az országban, amelynek zsidói azokból a kegyes adományokból éltek, amiket széjjelcsórodottságban élő testvéreik küldtek az országba.

1625-ben Ibn Paruch pasa a damaszkuszi főkormányzótól megvásárolta a Jeruzsálemi kerületi főnökséget. Ez a tisztviselő a legkíméletlenebb eszközökkel igyekezett visszaszerezni a sápot, amit az állásért fizetett. Börtönbe vetette, megkínóztatta a rabbikat és előljárókat, hogy ilyen módon sajtoljon ki belőlük pénzt. A kevés iómódú sietve elhagyta a két várost és most már a külföldi adományokból élő szegények a pasa kénye-kedvére voltak bízva. Damaszkuszban az elmenekült zsidók jelentést tettek Ibn Parudh embertelenségéről. A kormányzó kádit küldött az ügyek kivizsgálására, de a kádi a megvesztegetett pasa embere volt, akit szintén meg lehetett vesztegetni. A zsidók nem telhettek egyebet, minthogy fizették a váltságdíjakat. Nagy szegénységükben kölcsönöket kértek muzulmán földijeiktől, amiket jelentős kamattal

kellett visszafizetniök. Velencei és néhány más olasz város zsidói segítették őket nagy bajukban.

Egy Lombardiából Palesztinában járt zsidó memoár-jaiból tudjuk, hogy akkor körülbelül kétezer zsidó lakott Jeruzsálemben, főleg szefárdok. A város többi lakosai arabok, török tisztviselők és keresztények voltak. A zsidók a fővezért kivéve, olyan viseletben jártak, mint a muzulmánok és keresztények; az asszonyok, tekintet nélkül vallásukra, lefátyolozottan jártak az uccákon. A muzulmánt csak az különböztette meg a más vallásuaktól, hogy turbánt viselt. A zsidó lakosság tömege sokat járt a Szentfalhoz és a templomokba, ahol reggeltől késő estig váltakoztak az imádkozó csoportok.

Jesája Horowitz volt a kisszámú askenázok rabbija, a híres „Scheloh”, akit Ibn Paruch pasa egy alkalommal börtönbe vetett és csak nagy váltságdíj ellenében engedett ki. A rabbi később elhagyta az országot.

Újhold napját minden hónapban böjttel és imával ünnepelték, akárcsak jóm kippurt. A szefárdok, akik a zsidó közösség irányítói és intézői voltak, minden éjjel fölváltva bűnbánó imákat énekeltek, a dhatham pedig olykor estétől hajnalig tartó prédikációt tartott. A kohániták naponta elmondották az ő áldóimáikat, amiket a diaszpórában csak egyes ünnepnapokon szoktak. Minden csütörtökön, istentisztelet után, a hívők leültek a földre és sirámokat énekeltek Jeruzsálem elpusztulása fölött. Ami idő az istentiszteleteken kívül maradt, azt a Szentírás és a talmud tanulmányozásával töltötték. Egy harmadik zsidó közösség is élt akkor Palesztína fővárosában: a karaiták községe. A Biblia szavához ragaszkodtak és a talmudi hagyományokat elvetették. Nem tartottak kapcsolatot sem a szefárdokkal, sem az askenázokkal. A maguk külön életét élték; keveset imádkoztak és főleg dolgoztak, mindenki, még a ma is valami ipart űzött.

Szafedben nem élt annyi zsidó, de jóval több templomuk volt: huszonegy, azonkívül 18 jesiva és számos gyermek iskola, talmud, tóra. A város zsidóit hol a drp-zok betörése, hol a pestis tizedelte meg. Sokat kellett ugyan elszenvedniük a török adótisztektől: a község mégis fejlődhetett, mert Damaszkusz zsidói erősen támogatt-

ták őket. A zsidók nagyrésze szabómesterségből élt és kész áruikat Damaszkuszban és Aleppóban, a két élénk kereskedő városban tudták értékesíteni.

Ilyen volt a helyzet a Szentföldön, amikor Szmyrnában megindult a „nagy erjedés.”

A szmyrnai szombatok híresek voltak.

Délig zsoltáros imák éneklésével és prédikációk hallgatásával telt az idő. Délebédkor Jisrael ben Mose Nadzsarának, a neves énekes rabbinak a dalait énekeltek, ugyanazokkal a dallamokkal, ahogy azokat a költő komponálta. A „harmadik lakomán” körtáncot lejtve Ohaim al Scheich és Jicchak Lurja énekeit dalolták a szent emberét, aki tizenöt éves korában házasodott, hét évig csak a kabbala tanulmányozásának élt, újabb hét évet a Nilus mellett töltötte egy sátorban, hogy a maga remeteségében figyelhesse a nagy természetet. Új társadalmi rendet akart alkotni. Férfikora elején, amikor harminchat éves lett, Szafedbe ment, ahol kihirdette a kabbalista bölcsek előtt, hogy előfutárja a Messiásnak, ő ama Mosiarh ben Joszéf és reá vár a feladat, hogy a zsidó néppel megismertesse az új rendet.

Néhány évig tanított csak Szafedban és hirtelen halt meg, pestisben. A nemzedék, amelyben élt, méltatlannak mutatkozott a Messiásra. Valamelyik pénteken szokása szerint kint sétált a város határában, néhány tanítványával és hívőjével, amikor hirtelen fejéhez kapott

— Látomásom van — szolt elmélyülten, majd ujjongva — Játom közeledni Jeruzsálem felé Dávid ágyékából származott Messiást! Gyertek velem, fogadjuk őt illő hódolattal!

A tanítványok csodálkoztak és lelkesedtek, de amikor újból felszólította őket, hogy jöjjenek, mindegyikük más-más kifogással élt. Legalább annyi időt kértek, hogy értesíthessék családjukat.

A mester összecsapta kezeit:

— Íme lett volna alkalom, hogy bebizonyítsátok, mennyire hisztek a Messiásban és most apró családi vonzalmak megzavarják lelketeket! Ti sem vagytok érdeme-

sek most a Messiásra, holott a mai nemzedék legjobbjai közé tartoztok. Mit higgyek a többi, elanyagiasodott emberről? Látom, ez a nemzedék még nem érett a megváltásra!

Csak néhány órát élt még ezután.

Jicchak Lurja az új társadalmi rend tervezetét nem hagyta örökül tanítványaira, csak sejtelmes, égi himnuszokat, gyönyörű dalokat jegyeztek fel tőle, amikben uenne volt a misztikus, szent embernek lényege. Hűséges tanítványa Chaim Vidal megírta róla, hogy Simon ben Jochai, a nagy tanító óta senki olyan csodákat nem vitt véghez, mint ez a férfiú. Értett a madarak, a fák és a fűvek nyelvén s elleste az angyalok beszédét. Meghallgatta az emberekbe szállott jó és rossz lelkek könyörgéseit. „Látta az emberi lelkeket abban a pillanatban, amikor elhagyták porhüvelyeket és ha pénteki napokon kiment a temetőbe, világosan megfigyelte, ahogy a halottak lelkei fellendülnek a Paradicsomba. Jósolni tudott az arc redőiből és a kezek vonalaiból. Ha ránézett az ember homlokára, meglátta annak gondolatait és álmokéit.

Dalaiban megszólalt az örök és soha nem pihenő természet, Isten fensége és az emberi lélek nyugtalansága. Ezeket a dalokat énekelték hívei a leáldozó naip félhomá-vában a szombatesti lakomán vagy hallgatták a templom valamelyik bölcsét, aki csodákat mesélt elmúlt idők nagy szentjeiről. Kimutatták a betűk számértékéből, hogy az örökkévaló neve egyenlő az igével: „Legyen világosság!” Benne van az Úr nevében az isteni kisugárzás, az alkotás és formálás világa, benne a lélek tulajdonságai, megnyilatkozásai: az erő, a kegyelem, a pompa, az örökkévalóság, a szépség és a lét indoka.

Beszéltek még rabbi Akibáról, aki örökké arra szomjúhozott, hogy meghallhasson Isten szent nevéért. Sokat beszéltek a harmadik lakomán rabbi Eliezer ben Durdiáról, aki fejét térde közé tette és addig zokogott bűnei miatt, amíg sírás közben kilehelte lelkét.

A szmyrnai szombatokra Mordecháj Cövi fia, Sabbatai, a kabbalista dalnok bensőséges fényt árasztott. Sudár testére atlasz ruhát öltött, széles, zöldszínű selyem övvel. Prémkucsmát tett fejére a szombat tiszteletére és

híveivel kivonult a város határába, az ég alá, a tenger mellé. Eleinte hullámok enyhe morajlása kísérte énekét, majd a tömeg is vele dalolt. Az ének behallatszott a városba és a törökök is velük dúdoltak.

Köznapjai is híresek voltak Sabbatájnak. Aszkéta életet folytatott. Sokat böjtölt, naponta többször fürdött a tengerben, bensőségesen imádkozott és nem egyszer extázisba esett, amikor azt hirdette magáról, hogy ő fogja végrehajtani a messiási művet. Senki úgy nem tudta a palesztinai honvágyat kifejezni sem beszédben, sem dalban, sem írásban, mint Sabbatáj.

Eljött az ideje, amikor zsidó szokás és hagyomány szerint az ifjúnak menyasszonyt kellett választania. Közvetítők különböző leányokat ajánlottak, míg a család megállapodott Mirjam Fonsecaban, egy Olaszországból ideszármazott família leányában, aki távoli rokona is volt, szép és szemérmes, sudár termetű, nyílt homlokkal, csendes és merengő. Mindenki úgy hitte, hogy egy-máshoz illenek. Az apa gazdag volt és tekintélyes.

Sabbatáj feleségül vette Mirjamot, de nem élt férji jogaival és rövid idő múlva elvált a tizenhat éves asszonytól. Szmyrna rabbija, Jozsef Iskapa, akinek Sabbatáj egykor méltó tanítványa volt, rábeszélte, hogy köszön frigyét egy másik asszonnyal, nehogy meddön múltjának fiatalságának éveit. Elvett tehát egy másik lányt, akihez azonban éppúgy nem tudott vonzódni, mint az elsőhöz. Pár hét és neki is elküldte a válólevelet.

Hívei között élt Sabbatáj egy nagy család fejeként. Köznapokon tanult, böjttel sanyargatta magát, hogy siettesse a „göulét”, a zsidó megváltást, amire nagy szükség volt akkoriban.

*

Lengyelországban tört ki a zsidó katasztrófa. Bogdán Chmelnitzkii kozák-kapitány lázadása vérbeborította az egész országot. A kozák kapitány, akit Csigirinben a lengyel kormányhivatalnokok megfosztottak földjétől, családját bántalmazták és őt is lefoglalták, fellázította saíát fajtáját, azután mindazok a népek és törzsek csatlakoztak hozzá, amelyek a lengyel földesurak elnyomását sínylették. Minthogy a zsidók nagyrésze birtokokon, mint

bérlők és kezelők, korcsmárosok és terményközvetítők a lengyel urak szolgálatában állottak, elsősorban ellenük robbant ki a felszabadult gyűlölet. A parasztok és jobbágyok égték a vágytól, hogy megtorolják az ingyenes lobotot, a sok igazságtalan adót, földjeik elkobzását, marháik elhajtását. Az ukrán paraszt gyűlölte a lengyel urat, kizsákmányolása és talán katolikus vallása miatt, de még jobban gyűlölte a bérlőt, akiben nemcsak a „pán” helyettesítőjét látta, hanem ezenfelül a „pogányt”. A vallások, nemzetiségek és osztálykülönbségek összececpasásában a zsidók kerültek a legtragikusabb helyzetbe.

Az ukránok, akik a földjeikre betörő tatárok miatt fegyveres védelemre voltak utalva, katonai szervezetüket és fegyvereiket ezúttal felhasználták a lengyelek és zsidók ellen. A kozákok pedig hetmannjaik parancsnoksága alatt valóságos háborús köztársaságban tömörültek és alávetették magukat a lázadó Chmelnitzkij parancsnokságának. A felkelés Luibynban és Lochwizaban kezdődött a katolikus és zsidó templomok felgyújtásával, a katolikus papok és kétszáz zsidó meggyilkolásával. Az első lázadást még elfojtotta a lengyel hadsereg, de a gyűlölet tüze mindenfelé fellángolt és 1648 áprilisában már kemény csapást mértek Potocky és Kalinowskv lengyel generálisok csapataira, ami újra felélesztette és pedig immár nagy arányokban a lázadást. Bandákba tömörülve iárták be a felkelők a falvakat. A földbirtokosok udvarházait, a pacokat, a zsidó bérlőket és jószágigazgatókat rendre leölték, majd a városokba törtek, raboltak és fosztogattak. Csak azokat kímélték az első időkben, akik spontán elhatározással tértek át a görög keleti vallásra. A keresztes hadjáratok rémségei korabeli zsidó krónikások hite szerint — eltörpültek e borzalmak mellett. íme amit Nathan Hannover ír a rémségekről: „A kozákok lehúzzák egyeseknek a bőrét, hogy odahajtsák a kutyáknak. Másokat törszúrásokkal sebeznek meg de nem adják meg a kegyelemdőfést, hanem kihajítják őket az uccára, hogy kínjaik meghosszabbodjanak. Voltak, akiket elevenen eltemettek. Senkit nem kíméltek. A csecsemőt sem, akit anyja kebeléhez szorított. Úgy tépték széjjel az apró embereket, mint ahogy a ró-

kát szokás. Várandós asszonynak karddal nyitották fel a hasát, kitepték a magzatot és az anya arcába csapták. Másoknak élő macskát varrtak a testükbe s levágták karjukat, hogy ne tudjanak segíteni magukon. Sok esetben felnyársalták a csecsemőket, megsütötték és oda-nyújtották a kínokban fetregő anyának. Sokszor tömegesen a folyóba hajigálták a holttesteket, hogy azokon át juthassanak a túlsó oldalra, így a kozákok. A tatárok azonban a zsidó férfiakat foglyul ejtették, a nőekkel erőszakoskodtak, a fiatalokat és szépeket pedig hazájukba vitték rabszolganőknek, sok esetben azért, hogy feleségül vehessék.”

A zsidóknak az a tömege, amely Ukrajnában élt, a tatárokkal találta szemben magát. Tömegesen menekültek a kozákok elöl a tatár táborba, mert azt remélték, hogy Törökországba viszik őket, ahol a Velencében, Hamburgban, Amszterdamban és Livornóban összegyűjtött zsidópénzen kifogják őket váltani.

Sabbatáj apja előljárója volt és első adományozója annak az alkalmi egyletnek, amely a török alattvaló tatároktól kiváltotta a zsidó foglyokat, munkához segítette a menekülteket, öregeknek nyugalmat, betegeknek ápolást közvetített.

Isten már a betegség előtt gondoskodik gyógyszer-ről — tartja a zsidó közmondás. — Mardocháj Cövi, Sabbatáj apja, abban az időben váratlanul nagy keresethez jutott és ilyen módon különösebb gondok nélkül tudta teljesíteni emberbaráti kötelességeit. Zsidó fölfogással úgy vélekedett, hogy vezeklés, ima és jótett — tösuva, töfila, cödaka — el tudja háritani a káros isteni végzést.

Fia Sabbatáj más véleményen volt. A három kegyes ténykedés eltörpül a világrengető időkben a másik három kötelesség: a becsület, a bölcsesség és a gyakorlati okosság — keszer, chochma, daasz — mellett, amit kabbalisták ajánlanak veszedelem idején.

Sabbatáj, hogy Izrael feje fölött elháruljanak az újabb veszedelmek, a zsidó becsületet követelte. Azonfeül az elméleti és az alkalmazott okosságot.

Keszer koronát jelent: a legfőbb társadalmi büszkeséget. Ezt kell magára öltenie annak, aki — chouhma — bölcsességgel és — daasz — végrehajtó okossággal akar uralkodni és vezetni.

Valamelyik napon, amikor egy hajó szokatlanul sok hontalant hozott, Sabbatáj megjelent a segélyegylet gyűlésén. Új ajánlattal jött. Egyelőre takarékoskodjanak az adományokkal, ehelyett hajtsanak fel minél nagyobb pénzeket egy újfajta hatalmas célra. Fegyvert kell vásárolni a zsidó ifjúság számára és kell szerződtetni zsoldosokat. A zsoldosok mostmár olcsók, minthogy megkötötték Münsterben a békét és vége a harminc éves öldöklésnek Európa nyugatán.

— Ki ellen hadakozzanak? — kérdezték a megdöbent notabilitások. Lengyelország távol van, az ukrán lázadók erősek, nincs annyi pénze Törökország és Itália zsidóinak, hogy akár hajókat is bérelhessenek. És ha már eljutnának a tatár partokig, ott úgy összelöhetik őket, ahogy éppen akarják.

Olyan érv volt, amit nem lehetett parírozni. De nem lehetett török földön a toborzás igaz szándékát sem elérni, hogy tudniillik Sabbatáj a szultán uralma alatt levő Palesztinába akarta vinni seregét. El akarta zavarni onnan a nagy és kis zsványokat, akik a szultán nevében, hallatlan önkénnyel sanyargatták az ország népét. Egyszerűen zsidó urálimat akart. A szultánnal később egyezett volna meg. Csak apjának és a Talmudban mesterének, Joiszéf Iskapa rabbinak árulta el őszinte szándékát.

— Ha akarod, hogy a lengyel zsidók után a török zsidók is megsemmisüljenek, akkor megetheted — figyelmeztette a bölcs rabbi, aki a lármás feltűnést is ellenezte, amit Sabbatái csinált dalos felvonulásaival.

Sabbatáj egyelőre várta a dolgok kierjedését. Nincs más út, eondolta, minthogy maga mellé szólítsa a zsidó világot. Egyre sűrűbben rendezte felvonulásait a városban, amelyhez nemcsak a lengyelországi boldogtalanok csődültek, hanem elzarándokoltak messze földről „jómódúak is, hogy lássák őt és hallják és együtt énekelhesse nek vele.

Minél többen sereglettek köréje, annál jobban izmosodott az ifjú vezér önbizalma. „Vagy mindenki bűnös, vagy mindenki tiszta!”, — mondotta —, egy midrásbeli idézettel. Jöjjön egyetlen táborba minden zsidó, az ő táborába, amely a tisztaké. Rabbi Jozsef Iskapa nagy kétségbeesésére egyre nagyobb tömegek sodródtak a felvonulásokhoz.

Ilyen felvonulásokon kint a szabadban Sabbatáj vizgákat — böchinat — szokott volt tartani.

Egy alkalommal különös ember állott eléje, Menachem Gold, aki Kiewben lakott, roppant gazdagságot halmozott fel és a pénzen tanházat, bet hamidrást rendezett be. Száz kiválasztott szegény ifjú tanulhatott itt minden gondtól függetlenül.

Az adakozó Mjenacihem Gold esténkint azzal feküdt le, hogy másnap megjöhet a messiás. Akkor — az volt a szándéka — magával viszi a jesivát, hogy Palesztinában újjáélessze az ifjakkal a diaszpórában elkapott, de soha el nem avult szellemi életet.

A „messiási vajúdások” fájdalmai eljutottak Kiewbe. Egy éjszaka, nagy félelmek közepette (már a közelben jártak a kozákok előőrsei és védelem sehol!) megint azzal a reménységgel feküdt le, hogy holnap szedelőzködhetnek, mert hallani fogják a megváltás harsonáit. Éjfél után azonban a várostól távol eső kertes házába a rémület sikolyai hallatszottak és részegek rekedt, diadalordításai.

Amikor hajinalodott, felkelt, bement a városba és a látványtól megtébolyodott. Szerzte a templom körül véreben fagyva hevert a száz ifjú. Velük egy halomban, vagy körülöttük, megcsonkított öregek, a jesiva mesterei és asszonyok, gyermekek.

Menachem Gold is eljutott Szmyrnába és odaállott Sabbatái elé. Üveges, kimeredt szemekkel szólt:

— Jól tudtam, hogy irtózatos fájdalmak fogiáit megelőzni jöttöd, Mosiach ben Jozsef! De mondd, miért engedted kiirtani azokat, akik vissza szereztek volna a Tóra fényét Eréc Jiszraelben ?

Elcsukló, borús fájdalommal válaszolt Sabbatáj:

— A régi áldozati rítus megszűnik odaát. A te száz ifjad volt az utolsó áldozat.

— De miért? — és Msenáohemi eszelősen az égre düllesztette szemeit. Miért csináltad ezt Úristen velünk? Hiszen Ábrahám ösatyánkat is csak próbára tetted? Miért vetted a fiatalokat áldozatul magadhoz?

Az égiek helyett Sabbatáj felelt:

— Úgylátszik, ezek kedvesetabek voltak előtte.

— De miért mindnyájukat? — sikoltotta a boldogtalan. Miért nem csak egyet, csak kettőt, vagy hármat?

De a következő pillanatban lehullottak a karjai és magába esetten, töprengve kérdezte:

— Hiszen, ha csupán egyet vett volna el az Úr, ez is annyi, mintha mindnyájukat magálhoz kérte volna. Egyik sem volt érdemtelenebb a másiknál. Mindegyik egy egész külön világ volt, a tiszta lelkiismeret, a jóság, az isteni értelem világa.

Felnézett az égre és csendes-szemrehányóan mondotta:

— Nem hiszem, hogy az Úr műve volt. Az ördög csinálta, aki még mindig uralkodik a földön.

Elhárító mozdulatot tett, hogy elhagyja a zshivajos táborn, amely Sabbatáját körülvette. A mester visszatarotta.

— Lásd, mi történik. Vannak, akik törékeny csóinakba ülnek és azt hiszik, az Úr ezen is átsegíti őket a Palesztínai partokra. Vannak, akiket elfog a honvág és belevetik magukat a tengerbe és bíznak a csodában, hogy hullámok taraján jutnak el Erec Jiszraelbe! Sok csodát várnak, de én csak az egyet. Azt, hogy az egész világ egykor vagy a bünösök, vagy a tiszták táborából fog állani.

Sabbatáj aztán útjára engedte Menachem Goldot, a tömeg felé fordult és prédikált:

— A sátán — prédikált éneklő hangján Sabbatáj — megjelent a világ ura előtt. Minden világok uralkodója — könyörgött a sátán. A fényt szent trónusod alatt ki emberfia számára rejtegeted? Annak — válaszolt az Úr — aki majd megsemmisíti gögödöt. Mutasd meg őt uram,

kertelte a sátán, és a Mindenható megmutatta neki a Messiást.

— Te voltál! — kiáltották eszelős lelkendezéssel valamennyien.

Sabbatáj ügyet sem vetett rájuk, csendet intett és tovább beszélt.

— A sátán meglátta a messiást és földre borult. Bizonyára ő az — mondotta — aki le fogja győzni a világ hatalmasait, közöttük engemet is.

— Győzd le őket! — ordított a tömeg.

— A világ népei pedig nagy rajongással kérdezik, ki ő, akinek kezébe esünk? Mi a neve és mi az ő érdeme? Az Úr, áldassék iszent neve, kinyilatkoztatta: Efraim ő, az üdv messiása, aki magasra emeli nemzetét, Joszéf fia, aki megvilágítja Izrael látását, megsegíti népét és nem lesz nép és nem lesz nemzet, amely neki ellentálljon. Reszketnek és menekülnek előle az ellenfelek. A folyók is megállanak a tenger előtt.

Menáchem Gold akkor már messze járt, mert hallotta Sabbatáj énekes, lelkes prédikációját. Megállott a parton egy sziklatömb előtt és hallgatta a morajlást, míg aztán elfogta egy különös honvágy: átjutni hullámok taraján a Szentföldre, vagy el jutni fel a százak lelkéhez az Úr színe elé és hozzá, intézni ugyanazokat a kérdéseket, mint amiket intézett földi helytartójához, Sabibatájhoz.

Felkúszott a sziklára és bevetette magát a tengerbe.

Sabbatáj ugyanakkor himnuszt énekelt, saját szerzeményét, amely a zsoltár szavaival kezdődik:

„Nem meghalni, hanem élni akarok, hogy elmondhassam Isten csodatetteit.”

Valaki a tömegből a dal elhangzása után felkiáltott Sabbatájhoz:

— Ez az év a megváltás esztendeje, úgy vagy ez írva a Zohárban is. A világ teremtésének 5408 évében nagy megrendülések után jön a Messiás, és ki más lehet ő, mint te! Nyilatkozz meg!

És Sabbatáj megnyilatkozott. Áhítatos, feszült csend közepette, két kezét égnek emelve mondotta a zsidó hitvallás igéjét — Soma Jisrael. Utána kimondta isten ne-

vét betű szerint, ahogy azt a tradíciók értelmében csupán egyszer egy esztendőben ejthette ki a főpap, jomkippurkor a jeruzsálemi szentélyben.

Isten nevének ilyen kinyilatkozása bármennyire is megrendítette a tömeget, a józan szmyrnai zsidó polgárok megbotránkoztak. Sabbatajt Jozsef Iskapa rabbi maga elé idézte.

A „messiás” nem jelent meg a rabbi előtt, hanem üzenetet küldött:

„Amit Jeruzsálem főpapja megcselekedhetett, azt nyugodtan megteheti az a férfiú, akit az Úr Jeruzsálem visszaállítására rendelt” — volt az üzenet.

Szmyrrra rabbija összehívta a zsidó bírák öt tagú tanácsát, a „besz dint” és hosszú, heves vitát provokált a kérdésről: joga volt-e Sabbatájnak ajkára venni az Úr teljes nevét, amit a főpapság megszűnése óta senkinek nem volt szabad megtennie. Sokáig habozott a tanács. Három tagja úgy vélekedett, hogy előbb ki kellene vizsgálni, ez a Sabbatáj méltó-e a régi főpapokhoz. Jozsef Isfcapa erre elvitázhatatlanul kimutatta régi könyvekből, hogy nem az érdem számít ebben a vonatkozásban, hanem a ténylegesen betöltött hivatali méltóság.

Ennélfogva meg kellett hozni Sabbatáj ellen a „chéremet”, a kiközösítő átkot, amit már a következő szombaton „muszaf” istentisztelet után kihirdettek a templomban, amely nem tudta befogadni a rengeteg kíváncsi embert. A zsinagóga előtti téren a zsidókon kívül a mohamedánok ezrei és sok keresztény hallgatta a féltelmes szavakat:

„Átok kísérje minden léptedet, méltatlan fia Mardocháj Cövinek, akit ezennel kilökünk a magunk közösségből. Ne legyen kéz, amely bajodban segítséget nyuit. ne legyen ajak, amely vigaszos szavakkal reményt támaszt benned, ne legyen hajlék, amely befogad. Siváran és kietlenül bolyongj a földön, gyűlölködő szemek tüzeben, amíg elpusztulsz.”

A tömeg, amely napokkal előbb hajlandó volt meghalni Sabbatájért, most kész volt arra, hogy végrehajtsa

a „chérem” másik részét és tegnapi bálványát leköpje a templomudvarban. De ez nem adatott nekik, mert Sabbatáj az éjszaka leple alatt áthajózott Konstantinápolyba.

Úgy tervezte, hogy a Szentföldre fog utazni, Szafedbe, a kabbalisták akkori szent székhelyére. De amikor kiszállott Konstantinápolyban és látta a lengyelországi menekülteket nyomorukban és kétségbeesésükben, elhatározta, hogy előbb itt fog segíteni. Gyakorlati megoldásokon gondolkozott: hogyan lehetne e hazátlanokat egyensúlyba hozni. Kiközösítésének híre akkor még nem jutott el ide és nevének még volt varázsa. A gyorsan összegyűjtött pénzt ő maga osztotta széjjel a menekülők között. Balatban és Chasköjben, a zsidók boszporusi szigetén pedig folytatta, amit Szmjrnában elhagyott. Megint énekes felvonulásokat rendezett, amelyeken zsidók és mohamedánok ezrei kísérték.

Akkor még nem volt politikai, hanem csak emberbaráti jellege Sabbatáj fellépésének. A felvonulások után rendszerint egy hatásos dalt énekelt, majd kórusban az egész közönség. Azután, szegény és gazdag egyaránt, szívesen adott a gyűjtőknek annyit, hogy a menekült zsidók fentartása belátható időre biztosítva volt.

Konstantinápolyban Sabbatáj egy Ábrahám Jachini nevű prédikátorban barátira és hasznos támogatóra talált, aki néhány templomban tanított és prédikált. Jachini a Szentírást a Zohár szellemében, kabbalista módon magyarázta. Abban az üldözéstől átítatott atmoszférában a lelkek a misztikumba menekültek. Ábrahám Jachini régi és ritka héber kéziratokat is másolt, amiket gyűjtőknek eladott. Különösen jó vevője volt a hoifand konzul. Jachini nem tekintette sem lelkiismereti, sem szívügyének, hogy pontos legyen a másolóVban. Gyakran költészettel helyettesítette azt, amit nem talált érdekesnek a régi írásokban. Nem csinált nagy ügyet abból sem, ha egyegy (Szerzeményét, mint régi kéziratot adott el. Erős, buja és sokszor erotikumba hajló fantáziája erősen képtelen dolgokat termelt. De az akkori hangulatban nemcsak, hogy elnézték neki ezt, hanem szószeint vették és hitték költői és fantasztikus kitalálásait. Ilyen kitalált dolog lehetett a „megnyilatkozás” is, amelyet

Sabbatájnak mutatott. A régi kéziratban, amit nyilván ő maga gyártott, egyes hamisítási módszerekkel, ezek állottak:

„Én, Ábrahám, sziklák és barlangok lakója voltam negyven esztendeig, hogy az egyiptomi folyamban élő szörnyeteg titkát kiderítsem. Leszármazottja vagyok Sémnek és Arpaohsadnak, Sélának és Éveinek, Pelegnek és Reunak, Szörugnak és Nachornak és Terachnak. Apámmal végigvándoroltam számos országot, de a káldeusok földjéről idemenekültem, miután apám letelepedett Kánaán országának kapujában, Cháránban. Megengedtetett belátnom idők végtelenjébe és megtudtam, hogy a világ teremtésétől számított 5396 (1626) évben születni fog Mardocháj Cövinek egy fia, akit Salbbatájnak fognak hívni, aki legyőzi majd a szörnyeteget, a roppant tekerdző sárkányt. Ő lesz az Úr igaz felkentje, akinek birodalma örökké tart. Kívüle Izraelnek nem léssen megváltója. Porba fog hullani előtte a sárkányba testesült gonoszság és ő fogja megvívni Izrael harcait.”

Sabbatáj hitt az „ösi” írásban. Még többet böjtölt, még többet tanult és egyre kevesebbet énekelt. Most már teljes bizonyossággal bízott saját elhivatottságában. Nem maradt Konstantinápolyban, Szalonikibe utazott, a törökországi kabbalisták régi székhelyére, az „ábrahámi peigamenttel” a zsebében és új életet kezdett. Sokkal nagyobb pompát fejtett ki, mint valaha és egy szombaton olyan cselekedetre ragadtatta el magát, ami miatt kiátkozták Szmyrnában.

Híveivel nagy körmenetet rendezett és a „harmadik lakoma” alkalmával egy kabbalista prédikáció után kivette a frigyszekrényből az egyik tórát, magasra emelte, majd magához szorította és kinyilatkoztatta, hogy esküvőjét tartja Isten leányával, a szent Tórával.

A következmények ugyanazok lettek, mint otthonában: „chérembe tették” és el kellett menekülnie Szalonikiból.

Hosszú kalandozások után Sabbatáj végre eljutott Palesztinába. Ő ugyan azt hitte, hogy csupán Szafedben fog visszhangra találni, de az akkori Jeruzsálem is misztikus hangulatban élt és itt is otthonosan érezte magát.

Órák hosszat időzött az ősök sírjai mellett, könnyeket ontott fölöttük és elragadó hangon énekelte a panaszos dalokat, amelyekkel itt is hatalmas táborot szerzett. Sokat foglalkozott a gyermekekkel, édességeket osztott széjjel közöttük és ezzel megnyerte az anyák szívét.

Látta a jeiuzsálemi zsidók nagy ínségét, velük érzett és segíteni akart rajtuk. Itt tapasztalta először a török pasa garázdálkodását. Látta, amint zsidó férfiakat, előjárókat és papokat ütlegelve és szidalmazva kísérnek végig az uccán. Sabbatáj segíteni akart, de ezt nem tehetette, csak külföldről. A közeli Egyiptomba utazott, hogy gyűjtsön a Jeruzsálemi zsidók javára, így került Kairóba, ahol egy nagy híve élt, Rafael Jozsef Chelebi, az egyiptomi zsidóság hivatalosan elismert képviselője.

Chelebi gazdag, tekintélyes és befolyásos úr létére át volt hatva cioni érzésektől. Nagy megtiszteltetésnek tartotta, hogy Sabbatáját vendégül láthatja házában és mint a török helytartó kincstárnoka, maga járt Sabbatájjal házról-házra, hogy adományokat gyűjtsön a Jeruzsálem! ínségeseknek. Jeruzsálem népe is hitt immár Sabbatáj küldetésében. Szállóigévé vált e mondás: Küldöttként indult és felkentként tért vissza. (Halach saliach, uba masiach.)

Palesztína zsidósága rajongott Sabbatájért. Ábrahám Cuenqui kabbalista, aki Sabbatáját abban az időben Hebronban látta, így ír róla:

„Nagy tisztelettel néztem az emberre, aki mint egy libanoni cédrus olyan előkelő és nemes tartású. Friss, barna, fekete körszakállal övezett arca szépségben sugárzott. Fejedelmi öltözékében és erőből duazadó külsejével a fenség benyomását keltette. Amikor a zsinagógában, majd az ősök sírján imádkozott, nem tudtam levenni róla szemeimet.”

Történt még a Chmelnitzkij vérengzés idejében, hogy Nemirov városában egy hat éves zsidó leányka, akinek szüleit és testvéreit kipusztították, rneg tudott menekülni az öldöklések elől. A várostól néhány mértföldnyire fekvő kolostor előtt azonban apácák elfogták, kitérítették és szolgálai munkára fogták. A gyermek, Sá-

ra szépséges leánnyá serdült s nem tudta elfelejteni a pogrom élményeit. A zárdában átélt bánásmód nem is nagyon volt alkalmas a feledésre. Rosszul öltöztették, soványan kosztolhatták, a szentelt falak között bántó szavakkal alázták, nem egyszer megverték.

Egy csúfos ütlegetés után, éjnek idején egy szál ingben megszökött a zárdából. Tizenhat éves volt akkor.

Elment a zsidó temetőbe, levetette magát egy sírhantra, amelyről azt hitte, hogy apja pihen alatta. Dehogyan pihent, bizonyára lázadozik az égieknél, hogy családja milyen tragikus sorsra jutott. Nem pihenhet, amíg gyermekének itt nincs nyugalma. A lány sírt és sikoltott és merev hallgatásba esett.

Sárát a város zsidó jámborai fedezték fel, amikor a délutáni órákban kijöttek a sírhalmokhoz imádkozni, ami Chmelnitzkij óta sok városban állandó szokássá vált.

Felötöztették, elmenekítették a városból, nehogy újabb bajok okozója legyen. A leány Amszterdamba került egyik fivéréhez, aki visszatérítette a zsidó hitre.

De nem volt sokáig maradása.

Hollandiából megszökött és Németországon át kalandos utón eljutott Livornóba. A sok szomorú élménytől hisztériássá vált leány sokat hallott e városban Safobatájról, a „messiásról” és csökönyn a fejébe vette, hogy ő lesz a messiás felesége, minthogy arra mindenképpen érdemes. Ő — így híresztelte — egy egész generációért szenvedett ugyanakkor, amikor a zsidók csak imádkoztak.

Sárának: a bús beszéde éppolyan meggyőző volt, mint Sabbatájnak az éneke.

Sabbatáj értesült erről és alaposan érdeklődni kezdett a leány iránt, követeket küldött Livornóba, azzal a megbízatással, hogy nézzék meg a nőt, azután mondják meg, méltó-e arra, hogy Kairóba hozzák, mint a „messiás” menyasszonyát. Sabbatáj füléhez eljutottak ugyan a leány tévelygései, őt azonban ez nem feszélyezte. Vajjon — kérdezte — Hosea próféta nem vett el egy parázna nőt? Sőt maga az Úr is felszólította őt erre: „Végy el feleségül magadnak egy nyilvánvaló paráznát és

nevelj fiákat ettől az asszonytól. Mert a föld is paráz-
nálkodott, helyett, hogy követné az Úr parancsát.”

A krónikások szerint a nagy lakodalomra, amely Chelebi házában zajlott le, tizenhétezer idegen jött a világ minden részéből, dús ajándékokkal. Az ajándékok egy részét Sabbatáj elküldte Kairóból a jeruzsálemi Ínségeseknek, akik szilárdan hitték, hogy ő a Messiás és ezt a hírt terjesztették az egész világ zsidósága között.

Amikor Sabbatáj fiatal feleségével visszament Palesztinába, Gazában, Náthán Askenázi, egy lelkes kabbalista csatlakozott hozzá, aki sokat böjtölt, tanulta a misztikusokat és hitt Sabbatáj küldetésében. A huszonkét éves Náthán „megnyilatkozásokat” küldött széjjel különböző nagyobb községeknek, amiket azzal kezdett, hogy a sövuot ünnep virrasztó éjszakáján égi hangokat hallott.

„Mától kezdve, egy éven belül, — így szólt az égi hang — vagy néhány hónappal később megnyílik a messiás birodalma. Tudjátok meg, hogy messiásunk Izmir (Smyrna) városában jött világra, neve: Sabbatáj Cövi. Nemsokára látni fogjátok birodalmát. Le fogja a török szultán fejről emelni a koronát és felteszi saját fejére, mire a törökök uralkodója, mint egy kanánita szolga fog mögötte ballagni, mert az övé, Sabbatájé, a hatalom. A mi messiásunk ezután el fog tűnni Izrael szemei elől és senki nem fogja megmondani, él-e még, vagy halott, Ő azonban a Szambát jön folyó túlsó partjára fog vonulni. oda, ahová halandó még nem tette a lábát, mert a folyó köznapokon irtó gyorsasággal rohan, köveket hajít magából és csak szombatonként pihen... Innen a mi messiásunk Mózes mesterünkkel és minden elveszett zsidókkal lóháton Jeruzsálembe fog vonulni... Ekkor az Úr aranyból és drágakövekből készült templomot fog leengedni, amelynek fényében csillogni fog az egész város... Ezután bekövetkezik a nagy esemény: a világ összes halottjai ki fognak szállni sírjaikból.”

Náthán, nyilván Sabbatáj sugalmazására, kísérő levelet írt a „megnyilatkozáshoz” Ohelebinek, a gazdag kairói mecénásnak és közölte, hogy az eddigi nagy kabbalisták között Ari és Chaim Vitái azért nem kaptak

megbízást Istentől a messiási elhivatottságra, mert kortársaik még nem érettek meg a megváltásra. Sabbatáj azonban akkor jelent meg, amikor „az idők beteljesültek és a sechina (az isteni dicsőség) hazatér a számki-
vetettségéből a zsidók országába.”

Sabbatáj maga annyi önsanyargatást végzett, annyi kínban és megaláztatásban volt része, hogy szenvedéseivel megváltotta bűneitől a zsidó népet. Tizennyolc éven át böjtölt, vándorolt, imádkozott és tűrte a gonoszság támadásait — fejezte be a levél.

A levél a józanabb rétegeket gondolkodóba ejtette, sokan megriadtak. Hiszen ez nyilvánvaló felségsértés volt a szultánnal szemben, ami újabb katasztrófát boríthatott a zsidó nép fejére. Ahol még aránylag Jó dolguk volt, Törökországban, itt is kiüthet a katasztrófa! A Jeruzsálemi rabbik, élükön Jákob Chages, kétségbe voltak este a fiatal kabbalista körlevele miatt. Haladéktalanul felszólították Sabbatáját, hogy távozzon és ne adjon alkalmat arra, hogy újabb Cheremet hirdessenek a fejére.

Sabbatáj hosszú vándorlásai után ekkor elhatározta, hogy visszatér szülővárosába, Szmyrnába, ahol már bizonyára elfelejtették az évek során az átkot, amely miatt távoznia kellett.

Jól számított. Szmyrna zsidói elfelejtették a „cheremet”, de visszaemlékeztek a lelkes napokra, amikor Sabbatáj énekes felvonulásokat rendezett és büszkék voltak a város szülöttjére, aki közben meghódította a világ zsidó népének nagyrészét. 1665 őszen érkezett Szmyrnába, ahol óriási lelkesedéssel fogadták. Amikor roshasana napján megjelent a templomban és a sofár hangja megszólalt, a hívók egy részéből kitört a lelkesedés.

— Éljen királyunk, a Messiás!

A tömeg együtt éljenzett, noha a papok és a hitközségi előljárók jó része nem helyeselte ezt a tüntetést. De nem tudtak semmit sem csinálni a kispolgárok, a halászok, a kézművesek és kiskereskedők ellen, akik Sabbatáj köré csoportosultak. Ezek teljes meggyőződéssel készülődtek a jeruzsálemi felvonulásra. Férfiak és nők, if-

jak és öregek éjjel-nappal imádkoztak, böjtiek, jég hideg vízben fürödtek. Mások a rajongók közül, akik azt hitték, hogy immár a „kegyelem birtokában vannak”, kicsapongó njjongásukban énekeltek, ettek, ittak és dicseittek a messiási királyt.

Sabbatáj is velük együtt rajongott. És mindnyájan kiejtették ajkukon a Mindenható teljes héber nevét, ami miatt Sabbatájt régebben kiűzték a városból.

Chanuka napjaiban nyílt összetűzésre került a sor tömeg és előljárók között. Az egyik templomban Sabbatáj hívei „Dávid király házának felkentje” tiszteletére nagy ünnepséget rendeztek, ami ellen az előljárók tiltakoztak. Az egyik előljárót, Chaim Penját, emiatt majdnem agyonütötték. Minthogy két leánya is a rajongók között volt, csak ezek segítségével tudott menekülni. Egyik rabbi, Áron Lapaipa (Áron Iskapa már nem volt az élők sorában) „Cheremmel” fenyegette meg Sabbatájt, mire a tömeg elzavarta. Egy másik labbi, Ohaim Benveniste, teljesen a „messiás” mellé állott.

A török hatóságok vezetői egyelőre a háttérből várták a fejleményeket. Közben hírek is jöttek, amelyek szerint Szalonikiben és Konstantinápolyban egyre nagyobb méreteket öltött a messiási mozgalom. Itt is az emberek elhanyagolták köznapi munkájukat, hogy teljesen a bűnbánás gyakorlásának éljenek, mert azt hitték, az ilyen életmód elősegítheti a megváltást.

Szalonikiben különösen mélyrehatóan mutatkozott a mozgalom. Itt az alig serdülő gyermekeket összeházasították a kabbalista tanok szellemében, mivelhogy a messiási időkben arra kell igyekezni, hogy Izrael népe minél szaporább legyen.

Ebben az időben Sámuel Primo, egy Jeruzsálemből Szmyrnába érkezett tudós csatlakozott Sabbatájhoz, kitűnő héber stílusú, aki megható és lelkesítő leveleket irt a „Messiás” nevében Európa, Ázsia és Északafrika zsidó községeihez. Titkára, majd „kancellárja” lett a „zsidók királyának”, rendeleteket bocsátott ki és új imaszövegeket íratott, amiket siettek fölvenni a rituálékba.

Újra fellángolt a messiási hit. Lassankint behódoltak olvan tudósok is, akik világos eszükéről és tiszta logiká-

jukról voltak híresek. Hittek a „Messiásban”, aki a megváltás csodáit lesz hivatva előidézni, még olyan művelt és befolyásos férfiak is, mint Manuel Isak Texeira, a svéd királyi udvar bankárja és Krisztina királyné orvosa: Baruch de Castro.

Spinoza értesült az eseményekről és ő is hitt. Nem ugyan Sabbatáj csodatevéseiben, hanem a zsidó népnek otthonra vágyódásából fakadt energiáiban. Egy nép, amely föld nélkül, tisztára az elvesztett hazára való emlékezése révén tudott nagy részében fennmaradni — írta egyik barátjának — most megtalálja vezérét, aki a népakaratot reprezentálja.

Egyetlen tiltakozó hang jelentkezett a nagy mámorban: Jákob Sasportasé. Sasportas valamikor Algirban rabbi volt és alaposan ismerte a keleti zsidók lélektanát. Tudta, hogy milyen könnyen hisz a zsidó tömeg azoknak, akik életmódjukkal és külsejükkel fel tudják ébreszteni miszticizmusra hajló lelkületüket. Sasportas Hamburgban élt akkor, mint a szefárd zsidók rabbija. Később Amszterdamba került, ahol szomorúan tapasztalta a tébolyt, mi erőt vett a zsidó tömegeken. Bátor, harcos természet volt Sasportas, aki nem egyszer a sabbatiánusok gyülekezetében nyíltan követelte, hogy a zsidók hagyjanak fel a haszontalan rajongással. Nem egyszer, hogy ép bőrrel menekülhessen, kénytelen volt elszöknie e gyülekezetekből. Mihelyt azonban kis nyugalomra tett szert, leveleket írt a keleti és nyugati országokban élő hitközségek rabbijainak, esdve kérve őket, hogy világossítsák fel a népet. Kétségbeesetten kellett látnia, hogy válaszaikban a rabbik közül kevesen adtak igazat neki. Legtöbbje dicsőítette a „Messiást.”

Sabbatáj Cövi és a környezete azonban kiaknáztta a zsidó tömegek mámorát. Egyszerűen kikiáltotta magát a szmyrnai zsinagógában a Dávid király ágyékából származó messiásnak.

„Én a Dávid királytól származó Messiás vagyok, sorban a második, a felkent, aki Izrael gyecekeit haza vezérli. Aki engem megelőzött, a József ágyékából származó mosiách, egyszerű zsidó volt, Chaim ben Hillel, akinek fejére Ukrajnában feltették a mártíromság koronáját.”

A „megnyilatkozásban” mindenki hitt. Nemcsak azok, akik a templomban voltak, hanem akik messzi földön híret vették a Messiás megjelenésének. Hamburgban, Amszterdamban, Velencében, Livornóban és Londonban ugyan kevés zsidó élt abban az időben, de a keresztények is hittek Sabbatájban. A puritánok szerint ugyanis 1666 volt az év, amikor — az ő próféciajuk szerint — megkezdődik az „ezer éves” birodalom. Fogadások történtek magas összegekben, hogy Sabbatáj legfeljebb két év múlva, mint Jeruzsálem királya fog bevonulni a Szentföldre. Avignon gettójának lakói elhatározták, hogy kivétel nélkül mindnyájan Palesztinába fognak zarándokolni. Lengyelországban katolikus és görögkeleti teológusok foglalkoztak a messiási mozgalommal.

Goljatowsky kiewi teológiai tanár leírásából tudjuk, hogy a zsidók hite szerint a messiás egy felhőn lovagolva jön majd érettük és úgy viszi őket Jeruzsálembe. Emiatt sokan napokon át böjtöltek, gyermekeiket is éhez-tették és a legnagyobb hidegben is alámerültek a folyókban.

Sabbatáj 1666 tavaszán komoly tanácskozást folytatott barátaival. A tömegek mindenfelől ugyanis türelmetlenül követelték a nagy zarándoklást. Sokan pénzzé tették ingóságait, kiléptek szolgálatukból, a kereskedők eladták keresztényeknek, vagy mohamedánoknak üzleteiket. Az önkínzás és a hazajutás reményének extázisa lobogott egyaránt az emberekben.

Ebben a hangulatban telt a tanácskozás.

A Jeruzsálemből jött Sámuel Primo, immár titkára, kancellárja és tanácsadója a „felkent királynak” (pár héttel azelőtt egyik „rendeletében” megszüntette a Szentély pusztulása fölötti gyászböjtöket) indítványozta, hogy már a legközelebbi napokban fejedelmi pompával, brokátban és bíborban, fényes kísérettel át kell hajózni Konstantinápolyba és tárgyalni kell a szultánnal Palesztina átadása céljából.

A tengeren vihar dúlt és nem lehetett csak februárban útra kelni. De addig is újat kellett produkálni. Sab-

batáj tehát felosztott barátai és hívei között néhány nagyobb országot. Huszonhat tartományt adományozott ilyein módon. Az egyik fejedelemség egy szmyrnai koldusra jutott, akitől gazdag zsidók nagy pénzen meg akarták vásárolni a méltóságot, de a koldus nem adta. Keveselte a (pénzt).

Közeledett az elutazás napja.

— Mit fogunk ígérni a szultánnak Erec Jiszraelért? — kérdezte Sabbatáj.

— Adjuk neki a világ zsidóinak hűségét — mondta Primo. A mai időben, amikor a török birodalom olyan rosszul áll, ez a hűség felér akár egy hadsereggel.

Valaki a tanácskozók közül Primo felé fordulva, csodálkozva jegyezte meg:

— Hiszen arról volt szó, hogy a „Messiás” leveszi a szultán koronáját és a saját fejére helyezi.

— Ez a nagy tény be fog ugyan következni — válaszolta Sámuel Primo méltóságteljesen — de csak, ha majd a népek látni fogják, hogy kard és erőszak nélkül is lehet uralkodni: szellemmel és emberséggel. Akkor minden korona át fog szállni Mbsiáoh ben Dávid fejére.

Így „felkészülve” aztán elhatározták, hogy Mr. Lericwick cégének egyik hajóján átutazznak a szultán fővárosába.

Amilyen lelkesen fogadta a tömeg a messiási elhatározást, olyan kétségbeesetten gondolt a zsidók józan, de kisszámú rétege e lépés következményeire. A szultán udvarában pontosan informálva vannak a dolgokról és Sabbatáj mozgalmát nem tekinthetik másnak, mint hazaurulásnak, amiért az egész zsidóság lakolni fog!

Konstantinápoly zsidó községének vezetői tehát, mielőtt a hajó kikötött volna, eljártak Achimed Köprili nagyvezírnél és jelentették, hogy a közeli napokban egy férfi jön a városba, aki magát a zsidók megváltójának vallja. A vezír azonnal intézkedett. Amik~br a haió Szmyrnából befutott a Dardanellák partjára, rendőrség fogadta Sabbatáját. Biztonságba helyezték és néhány nap múlva a nagyvezír elé kísérték.

— Mi iáratban vagy itt? — kérdezte szigorúan a szultán első embere.

— Zsidó tudós vagyok — felelt Sabbatáj — és azért jöttem, hogy gyűjtsék Palesztína szegényeinek.

Megnyerő alázattal mondotta e szavakat; a vezír inkább hitt neki, mint a feljelentőknek. Azonban nem engedte útjára, hanem lezáratta olyan börtönbe, amelyet meghódított fejedelmeknek tartottak fenn. A tömeg tudomást szerzett a zsidó vezér hollétééről és tömegesen zarándokoltak a börtön elé. Sabbatájt emiatt Konstantinápolyból a szomszédos Gallipoli félszigeten lévő Abydos váraiba vitték át, abban a hitben, hogy a lárma el fog ülni és a foglyot csendben vissza fogják szállítani Szmyrnába.

A tömeg ide is elzarándokolt. Mindenki úgy érezte, hoigy csoda történt. Ha Sabbatáj hazaáruló és mégsem fejezték le, akkor minden bizonnyal a mennyei hatalmak keze van a dologban. Gallipoli zarándokhelyé változott, a vár kapitányának nagy meglepődésére, aki a baksisokból kitűnően megszédte magát és megengedte, hogy Sabbatáj felesége, Sára, valamint titkára: Primo és néhány barátja állandóan körülötte legyen a vár legszebb és leglakályosabb termeiben. Sabbatáj, aki rengeteg pénzt és ajándékot kapott, külön nagy teremben, bíborszéken „trónolt” a fogadó órák idején. A külső pompa is hatott a népre és immár nemcsak Konstantinápolyból, hanem a világ minden részéből zarándoklókkal teli hajók jöttek Gallipoliba, hogy lássák a „zsidók királyát”.

(Ugyanebben a Gallipoliban a világháború során harcoltak, Jozsef Trumpeldorral az élén, azok az ifjak, akik később Palesztináiban, mint a zsidó légió tagjai nyomultak Jeruzsálem elfoglalására.)

Újból fellobogott a messiási beteljesülés mámore. Számos zsinagógában szombatoként imába foglalták Sabbatáj Cövi nevét és könyörögtek Istenhez jólétéért: „Urunk, aki megsegíted a koronás királyokat és aki hatalmat adsz a fejedelmeknek, áld meg urunkat és királyunkat, az igazságos Sabbatáj Cövít, Jákob istenének felkentiét és áraszd reá dicsőséged fényét.”

Sámuel Primo, minthogy az európai zsidóság legtekintélyesebbjei is meghódoltak a messiási király előtt, újabb rendeletekkel eltörölte az összes böjtnapokat, ame-

lyek a Szentély elpusztításának emlékeié vonatkoztak: így a Tamuz 17-iki és az Av 9-iki emléknapi böjtjeit. Sőt követelte, hogy Av 9-ét ujjongva ünnepeljék, zsoltárok éneklése és a lakomák közepette.

Ezekben a hetekben történt a váratlan nagy fordulat.

Lengyelországból két tudós érkezett Galüpoliba, a „Messiáshoz”: Josaja és Loeb-Herz. Egyik a hírneves Dávid Halevi lebergi rabbinak, a „Turé Zahab” című talmudi törvénytárgyozó mű szerzőjének fia, a másik a krakkói Joel Sirkes nagynevű tudós unokája volt.

Sabbatáj szívesen fogadta a tiszteletteljes hódolatot. A két misszionárius az ukrajnai zsidó vérengzésekről akart jelentést tenni, Sabbatáj azonban kijelentette, hogy ez fölösleges, ő már alaposan informálva van a dolgokról.

— Tudjátok-e, miért vagyok én bíborban és miért vörösszínű az én törám köpenye? Mert a prófétával mondom én is, hogy ütött a bosszú órája és eljött a megváltás esztendeje.

Megvigasztalta vendégeit, előadást tartott nekik a kabbala szellemében és bűbajos hangján misztikus himnuszokat és zsoltárokat énekelt. Amikor a Jeruzsálem pusztulása fölötti sirámok egy versét — „Ő, Isten, gondoldj reánk irtó sorsunkban” — énekelte, sírva fakadt. Úgy zokogott, hogy a két lengyel küldött is vele együtt könnyezett.

Amikor végre megnyugodott, a zsoltárnak” ezt a versét idézte: „Nem meghalni, hanem élni fogok. De az „élni” szót (edhje) megváltoztatta „achajé” szóra, ami felélesztést jelent. Ebben az esetben azt, hogy életre fogja kelteni a halottakat.

Búcsúzáskor levelet adott az emisszáriusoknak Lem-Taerg nagyhírű rabbija számára, amelyben többek között ezeket írta: „Nem tart sokáig és meg fogom torolni a bűnöket, amiket ellenetek elkövettek és megvigasztalok benneteket, mint anya gyermekét”. A hosszú aláírás így hangzott: „Dávid, Jisái fia, Jákob istenének a földi királok fölé helyezett felkentje, Izrael messiása, Sabbatáj Cövi.”

A két lengyelországi küldött Németországon át igyekezett haza. Útközben mindenütt megmutatták a „zsidó király” levelét, ami erősen fokozta a hívők bizakodását a rövidesen eljövendő megváltásba. Sabbatáj az emiszáriu-sokkal üzenetet küldött a Lengyelországban élő Nehemia Kohen-nek, a híres kabbalistának, hogy minél előbb látogassa meg.

Kohen azonnal útra kelt, Gallipoliba sietett, ahol Sabbatáj nagy tisztelettel fogadta. Kohen és Sabbatáj között kabbalisztikus vita kezdődött, amely három napon át tartott. Nehemia Kahent főleg az érdekelte, hogy Sabbatáj miért nevezi magát a Dávid házából származó Messiásnak, holott eddig még nem jelent meg a József házából származó Messiás, aki a hagyomány szerint előbb nagy harcokat fog vívni Gog és Mlagog hordáival, akiknek előbb el kell esniök Jeruzsálem kapui előtt, hogy ezzel útja egyengettesék a Dávid király ágyékából származó Messiásnak. Sabbatáj, mint ahogy azt nem egyszer kifejtette, a lengyelországi kabbalistának is előadta, hogy a Józseftől származott Messiás már meghalt, nem ugyan Jeruzsálem kapui előtt, hanem a lengyel pogromok során.

Nechemiát ez a magyarázat nem elégítette ki. A zsidó irodalom kitűnő ismerője midrasokból és a Zohár könyvéből kimutatta, hogy Sabbatáj már sajátos életmódjával sem fedi azokat az igényeket, amiket a hagyomány támaszt a Messiással szemben. A harmadik napon már olyan szenvedélyessé vált a vita, hogy Nechemia kurtán és világosan kijelentette, hogy Sabbatái hamis Messiás, népbolondító, aki a Tóra szigorú törvényei szerint halált érdemel.

Ez a kijelentés nagy megdöbbenést keltett Sabbatáj környezetében, főleg, mert tartani kellett a lengyelországi kabbalista denunciálásától, ami irtózatos csalódás lett volna Sabbatájra és a mozgalomra. A „zsidó király” környezetében állítólag olyan hangok is hallatszottak, hogy légg jobb lenne eltenni láb alól a kellemetlen idegent.

Nechemia, aki ezekről még Gallrooliban tudomást szerzett, a vár előtt lebzselő mohamedánok felé tartott,

ledobta fekete sapkáját és az Izlámhoz való áttérés dokumentálására turbánt tett a fejére. Követelte, hogy vigyék azonnal Drinápolyba a szultán elé. Neohemát elvitték ugyan a városból, de nem engedték a szultán elé, hanem a város katonái parancsnokához kísérték. Itt hosszasan előadta, hogy Sabbataj Cövi semmiképpen sem lehet a zsidók messiása. Szemfényvesztő és csaló, aki forrongást idézhet elő anélkül, hogy más célja lenne, mint a saját nagyravagyásának kielégülése.

Ez a feljelentés gyorsan eljutott IV. Mehmed szultán füleihez, aki utasítást adott, hogy Sabbatájt haláldektalanul vigyék Drinápolyba.

Konstantinápoly zsidói között megoszlottak a vélemények. Egy részük azt hitte, hogy immár elkövetkezett a nagy messiási tény, amikor a „zsidók királya” le fogja venni a szultán fejéről a koronát, míg mások irtózáttal arra gondoltak, hogy a szultán levéti Sabbataj fejét. 1666. szeptember 14-én, Sabbatájt áthozták Drinápolyba, ahol előzőleg a szultán a legfelsőbb egyházi méltóságokkal, a muftikkal koronatanácsot tartott a kérdés fölött, hogy miként intézzék el a „Messiást”. Elhatározták, hogy nem lenne tanácsos Sabbatájt kivégeztetni, mert mártírhalála bizonyára lázadást és olyan szekta alakulását hozná létre, mint amilyen a Krisztus mártiromságát követte. Vanni, a szultánhoz legközelebb álló egyházi tanácsadó javaslatára elhatározták, tehát, hogy Sabbatájt meg fogják téríteni az Izlam számára. Ezzel egyelőre a mohamedán vallás nyerne, másrészt megfosztanak a Messiást híveitől. A szultán zsidó származású, mohamedán hitre áttért orvosát, Guidont, bízták meg ennek a tervnek végrehajtásával.

Guidon meglátogatta Sabbatájt és ímegmagvarázta neki, mi vár reá, ha nem tesz eleget a szmltán kívánságának. Heteken át tartó kínzások után ölnék meg őt és számos olyan hívét, akik a közelében tartózkodtak, közöttük Sárát, a feleségét. Az orvos bizalmasan megmondotta neki azt is, hogy az áttérés lehet színleges. Ha tovább akarja megtartani a zsidó vallás parancsait, senki abban nem fogja őt zavarni.

Az orvos érvei hatottak, mert a gondolkodási idő le-

telte után Sabbatáj habozás nélkül kijelentette, hogy hajlandó a szultán kívánságát teljesíteni.

— Úgy érzem — mondta Guidonnak — hogy meg kell tennem ezt a lépést a török zsidóság sorsa miatt. De hiszek abban, hogy a Mindenhatónak vannak még szándékai a zsidókkal. És ezeket csak általam fogja végrehajtatni.

Az orvos tudomásul vette e szavakat és jelentette a szultánnak, hogy Sabbatáj kész religiót cserélni. Másnap megjelent a szultán előtt.

Alig lépte át a terem ajtaját, amikor a küszöbön ledobta sapkáját és fejére tette az udvari szolga által feléje nyújtott turbánt, így, a mohamedán vallási viselettel a fején lépett a szultán elé, aki közölte vele, hogy új nevet kapott — Mehmed effendi — és udvari méltóságot: udvari terembiztos lett.

Másnap már szabadon járhatott Drinápolyban, ahol akkor kevés zsidó lakott. Barátai közül néhányan követék példáját. Fivérének e néhány szóval jelentette Szraynába a nagy eseményt:

„Ne törődjeteK velem és mondd meg ugyanezt híveimnek is: az Úr végzése szerint izmaelita lettem... Ő szólt és ezért lett ez így. Ő parancsolta, tehát megtörtént. Elul 24-én az isteni végzés szerint való újjászületésemnek 9-ik napján.”

Sabbatáj fatalista maradt. A tömegben azonban sokáig hullámzott a reménykedő hívek és a kritikusok közötti ellentét. A csodavárók egyre csökkenő tábora összezugsorodott, a Gazából származó fanatikus Náthán a velencei rabbik előtt ünnepélyesen visszavonta Sabbatájra vonatkozó „profécias” tanait.

„Téves és egyáltalán be nem bizonyítható volt — írta — amit magamról hirdettem, hogy, mint Ezekiel próféta, én is láttam a mennyei szekeret. Éppolyan téves és egyáltalán be nem bizonyítható, hogy Sabbatáj volt a Messiás.”

Sabbatáj hitehagyása a benne bízó néptömegeket nem tudta elég gyorsan kijózanítani. Még mindig remél-

ték, hogy eljön rövidesen annak az ideje, amikor a „Messiás”-nak ez a lépése is tisztázódni fog. Sokan egyszerűen nem hitték a hírt, hogy elhagyta atyái istenét. Voltak, akik azt mondták, hogy ami Drinápolyban történt, annak bizonyára mélyebb jelentősége van, mert hiszen Sabbatáj a szultánnal való találkozása után nemcsak, hogy élve maradt, hanem udvari tisztséget is kapott, ami nem lehet egyéb, mint a hatalomhoz vezető lépcsőnek első foka. Mózzessel is így volt, neki is a Fáraó házában kellett nevelkednie, mert csak így tudta a felszabadítás nagy tényét megcsinálni. Turbánt viselt? Nem tesz semmit: De ezt nem, mint mohamedán viseli, hanem mint tőiök előkelőség.

A legfantasztikusabb hírek járták be a világot. Livornóban például azt beszélték, hogy a Sabbatáj fejére helyezett turbánban fejedelmi korona volt elrejtve. A szultán ezért adta neki a koronát, hogy egyúttal egy nagy hadsereg élére álljon, amely Lengyelországba fog felvonulni, hogy megtorolja a zsidó mártírok kiontott véréét. Mások viszont azt állították, hogy a „Messiás” egyáltalában nem tért át a mohamedán hitre. Aki ezt megcselekedte, az csak árnyéka volt, míg ő maga felszállt az égbe, hogy nemsokára lejjön és teljes dicsfényében mutatkozzék a népnek. Kevésbé fantasztikus volt a hír, amely szerint Sabbatáj kitérése után is meglátogatta egykori hittestvéreinek gyülekezeteit, figyelmeztetve őket, hogy ne hagvják magukat megtéveszteni a hitehagyás ténye által. Ilyen módon sikerült még fenntartani a Messiásban való hitet jónéhány hónapig a nap között. A következő „tiseo böav” böjtnapján a zsidóság nagyrésze még mindig vidáman ünnepelt és remélte a közeli megváltást.

Közben azonban az ellenzék egyre erősbödött, Jákob Sasiportas immár fokozott energiával dolgozott s felvilágosította Törökország és Európa országainak rabbijait az új eseményekről, Sabbatáj hitehagyását úgy állította oda, mint természetes következményét e férfi eddigi állnok magatartásának.

Sabbatáj Drinápolyban egy ideig Wanni mufti társágában élt, aki igyekezett őt beavatni az izlám mé-

lyebb rejtelseibe. Sabbatájt azonban nem nagyon érdekelték ezek a dolgok, mindig zsidó környezet után vágyott és azzal az ürüggyel, hogy meg akarja őket hódítani az izlám számára, meglátogatta nyilvánosan is zsinagógáikat, ahol terjesztette a messiási hitet. Hívei között számosan voltak olyanok, akik példáját követték és színlelesen áttértek a mohamedán vallásra, fejükre téve a turbánt. Azt hitték, hogy a „Messiás” a hitehagyással mártír lett és mártíromsága az egész zsidó népet megváltja bűneitől.

Később Sabbatáj szabadságot kapott és elhagyhatta Drinápolyt. Konstantinápolyba utazott, ahol újra nagy tömegek vették körül. Mint egykor Szmirnában, most is a városon kívül rendezte gyűléseit és a Fekete tenger partján vonult fel énekszóval. Mindaddig csinálta azt, amíg a nagyvezír (valószínűleg zsidó notabilitások tanácsára) teljesen elszigetelte Sabbatájt környezetétől. Dulcignóba deportálta, egy albán városba.

Egy alkaommal, amikor Sabbatáj elgondolkozva séált a tengerparton, vitorlás kötött ki. Mr. Lerwick szállott ki belőle.

Az angolt a kíváncsiság hozta ide, látni akarta a „zsidók királyát” a száműzetésben. A hidegvérű kalmár megrendült, amikor szembe került Sabbatájjal, akinek nyírott szakállá már erősen megfeheredett és a sok böjttől és virrasztástól áttetsző arca megfakult. Hosszú ráncok húzódtak végig arcán, a varázslatos két szeme, amely egykor bizalmat és bátorítást tüzelt, szomorúan pislogott.

— Ismer? — kérdezte az angol.

— Ismerem. A memóriám nem vészett el, a bizalmam sem, — szólt nagyon halkán a „Messiás.”

— Nincs emberek között. Ez bizonyára sorvasztja az életét.

Sabbatáj meghökkent. Most olyan igazságot tudott meg, ami után száműzetése minden órájában kutatott. Megtudta, miért nem jött hang a torkából, miért nem tolt szó az ajkára, amikor perlekedni akart az Úrral és miért nem tudta kezét az ég felé emelni. Hiányzott neki a tömeg, a harc, hiányzott a siker. Hiányzott a balsiker

is, amely tartozéka az életnek, mert megacélozza az akaratot és új energiákat kovácsol az élet számára.

Vajjon — kérdezte lefojtott izgalommal, szinte kérélnőn — bejuthatok még emberek közé?

— Ha akarja, átviszem hajómon Szmyrnába.

Néhány pillanatig habozott.

— De mit hirdessek? — kérdezte bizonytalanul, lehorgasztott fejjel. Erec Jiszraelt? Már nem tehetem! Mohamedet? Kevesen követik példámat. Hiszen én magam sem vagyok mohamedán. Magamra maradtam.

Elgondolkozott.

— A hiba az volt, hogy nem az igazság hirdetésével kellett volna megcsinálni, hanem az igazság kiharcolásával!

Kezét nyújtotta az angol felé, nem szólt többet, megfordult és folytatta sétáját.

Mr. Lerwick visszarendelte a hajót. A fedélzetről nézte a kék hullámzást, amely könnyedén himbálta a vitorlás járművet. Az élet játékára gondolt, amely felemel és lehajít és az isteni akaratra, amelynek végzése kifürkészhetetlen.

Két évig élt Duloignóban a szomorú, megtört „Messiás”. A városban nem éltek zsidók és nem volt, aki az alig ötven éves ember halálos ágyán elmondhassa a zsidó hitvallást, amely az Isten egységét hirdeti. A város török notabilitásai eljöttek hozzá és megkérdezték, mi az utolsó kívánsága. Sabbatáj felemelte szikkadt kezét és nagyon halkán arra kérte a körülállókat, hogy ne muzulmán temetőbe temessék, hanem vigyék testét a tenger partjára, hogy halottaiban is hallhassa a hullámok moráját, dalainak legszebb kísérljét.

Jomkippur napján kísérték őt utolsó útjára.

Halála után Szalonikiben szekta keletkezett. Alapítója Sabbatáj második felesége volt Szaloniki chachamjának, Jozséf Filosofnak leánya. Az özvegy el tudta hitetni a hívőkkel, hogy öccsébe, Jákob Queridóba beleszállott a „Messiás” lelke és ő lesz hivatva folytatni a nagy mű előkészítését. Minthogy a szektát a török hatóságok

üldözték, a hívek egyszerűen áttértek az izlámra. Körülbelül négyszázan lehettek. Jákob elzarándokolt velük Mekkába. Visszajövet meghalt Alexandriában.

A vezetés átszállott kicsiny Berachja fiára, akinek környezete az új szekta alapelveit is kidolgozta. Az alapelvek szerint a szektáriusok — „maaminok” — hívők. Míg a többi zsidók, akik nem akartak tudni róluk, „kofforim”-tagadók.

A mohamedánok maguk nem rokonszenveztek a szektával, mert nem hittek tagjainak őszinteségében. Ő — „dönméknek” — hitehagyottaknak nevezték őket. A spanyol nyelven megfogalmazott szektárius elvek a következő főbb kötelezettségeket állítják fel:

1. Hinni kell a Teremtőben, aki minden élőnek ura és irányítója.

2. Hinni kell a Messiásban, Sabbatáj Cövi királyban, aki Dávid ivadéka.

3. Tilos Istennek és az ő Messiásának a nevével visszaélni.

4. Mindenki kötelessége terjeszteni a messiásról szóló hitet.

5. Minden kiszlev hónap 16-án összejöveleteket kell tartani és ki kell cserélni a messiási hitről szóló titkokat.

6. Senkit, aki hitetlenségről tanúbizonyságot tesz, nem szabad bevezetni a szektába.

7. Naponta énekelni kell misztikus zsoltárokat.

8. A törökök szokásait szigorúan be kell tartani, nehogy gyanakodjanak.

9. A muzulmánokkal nem szabad összeházasadni és nem szabad hozzájuk bizalommal közeledni.

10. A gyermekeket Ábrahám frigyébe fel kell venni.

A szektáriusok minden esztendőben Sabbatáj születésének, az Ábrahám frigyébe való felvételének és messiási megnyilatkozásának évfordulóján Összejöveleteket tartanak. Az idők során a szekta három részre oszlott

Az utóbbi években körülbelül tízezer volt számuk. Leginkább Konstantinápolyban és Szalonikiben éltek. Innen a görög-török kicserélési akció folyamán visszakérültek Kisázsiaába. Csodálatos módon tartanak össze a jótékonykodás gyakorlásában. Nincs egyetlen ember

közöttük, aki alamizsnára szorulna. Zsidó nevüket megtartották, mert hitük szerint, haláluk után „odafent” héber nevükön hívják Satbbatáj elé. Ötven-hatvan éven át a spanyol nyelvet használták, de a török hatóságok ezt rossz néven vették tőlük és azóta a rituáléjukban a török nyelv dominál.

Van egy „megilájuk”, amelyben Chaszan pasa esete van elmondva. 1772-ben ez a pasa ki akarta irtani a „dönmeket”, de éppen amikor az idevonatkozó fermánt aláírta, megütötte a guta. Ez az eset természetesen csak megerősítette őket hitükben.

Ha egymás között peres esetek merülnek fel, azt mindig saját bíróságuk döntésére bízzák. Az Ítéleteket rabbi Simon ben Joohaj, a Zohár szerzőjének nevében hozzák.

B A L S E M T O V

Csontos, cserzettképü öregember, turbánnal a fején megállott Lejzer háza előtt. Égetett bodzaillat áradt ki a házból, pálinkát főztek az udvarban, a ház ura kijött, öregember, nyírott, fehér szakállal, magas homlokán széles barázdák.

— Valami üzleted van, Farehed? — kérdezte a zsidó, aki ingben volt, imamellényben és feltúrt ingujjakkal.

Farehed gondolkozott. Török ember nem siet a szóval.

— Nincs üzletem — szólt végül, báva szemeit forgatva. Nem járok már Kamenecebe. Amióta ők az urak, nem érdemes.

— Bezzeg, amíg ti voltatok, más világ járta. Te legalább gyűjtöttél annyit, hogy megélhatsz. De engem a kevésből is kiforgattak, amit egy életen keresztül szereztem. Azonfelül fogságban is éltem hosszú évekig.

— Nem vidám dolog élni a mai világban — állapította meg Farehed bölcsen, hosszas és elmélyült gondolkodás után. Minek élni? Mindig háború. És ha nincs háború, akkor adószedő van és ha nincs adószedő, akkor a kozák.

Megint gondolkozott.

— Sokszor kívánkozom át a túlvilágra. Az igazhitűnek fény és nyugalom a jutalma odaát.

— Miért nem kívánkozol inkább a másik hazádba, Törökországba? — kérdezte Leizer.

A kérdés lendületbe hozta a török embert. Már nem gondolkozott.

— Törökországba? Átvihetem a házamat, amit a nagyapám épített, elvihetem a kertet, a száz rózsafával, a szép gyümölcsöst, a rózsaföldemet, a legelőmet? Egész vilá-

gomat? Nem, Leizer, inkább leteszem a turbánt és keresztvíz alá hajtom a fejemet.

Megint elmélázott.

— Te is megtehetnéd Leizer —, szólta aztán vontatva. Sok mindenek vége lenne. Tedd meg! Menjünk együtt a paphoz!

Leizer visszament az udvarba, hogy az üst alatt megélessze a tüzet. Pár pillanat múlva visszajött. Nevetett.

— Elmehetünk együtt hozzá. De én azért mennék, hogy megmondjam neki, amire annyit gondolok, hogy a klérus ne feledje a keresztény vallásalapító származását és tanításait. Meit, amit mostanában csinálnak vérvádjaikkal, minden, csak éppen nem *az*, amit Jézus és apostolai akartak.

Farched fejét csóválta.

— Amit a dominikánusok csinálnak veletek, arra már igazán fegyverrel kéne válaszolni.

Most Leizer volt az, aki gondolkozott.

— Nekünk messiás kell. Nem fegyveres fölszabadító.

— De amíg nem jött el a Messiás?

— Addig imával és vidám reménységgel föl kell készülnünk a jövetelére.

— Tudod-e — kérdezte hosszabb hallgatás után Parched, — tudod, miért üldöznek olyan szabadon titeket?

— Mtert az Úr bűneink miatt szenvedésre ítelt — sóhajtott Leizer.

— Nem! — és széles gesztussal válaszolt a török — dehogya is azért! Hanem, mert nincs hazátok. Az a Sabbatáj, akire most átkot szórtok, hazát akart szerezni nektek. Nem tudta megszerezni. Mit csinált? Fölvette a turbánt. Ábrahám isteni fölKentje egyszerű híve lett Mohamednek. Én is úgy fogok cselekedni, de megfordítva. A turbánt fölcserélem a süveggel.

— Mi lesz akkor a tulvilági fényvel és nyugalommal odaát?

— Föláldozom! — felelt a török nyugodtan és egykedvűen. — Föláldozom a gyerekeim és a kertem és a földem miatt. Allah meg fog bocsátani.

Ezen a ponton már az öregember minden mondani-alója kiszikkadt. Homlokához emelte kezét és búcsúzott.

Leizer visszament, tovább dolgozott, amíg asszonya kijött az udvatra és átvette a munkát, hogy közben férjebent a házban morzsolhassa az esti imát.

Az asszony áldott állapotának utolsó heteiben volt, férje tehát meggyorsította az imát, nehogy az asszony megerőltesse magát a tűz körül.

A gyermek megszületett és a nyolcadik napon fölveték Ábrahám ősi frigyébe. Tízen jelentek meg a ceremónián, pontosan amennyi e szertartáskor kötelező. Okopy városában kevés zsidó élt és a kevesek nagyrésze köznapokon a falvakba széledt el, hogy megkeresse, amire a családnak szüksége volt.

Borús nap volt. A „mohél” az elvégzett műtét után elmondotta az áldásokat, kihirdette a gyermek nevét — Izrael ben Eliezer — és hangosan recitálta. „Ez a kicsike egykoron pedig nagy lészen.”

A felhők széjjeloszlottak és az aranyos őszi nap sugarai ráestek az öregedő asszonyra és a lihegő csecsemőre.

A vendégek az asztal köré ültek, megették a lakomát és ittak a gyermek egészségére. Ilyenkor a Tóra szavaival illik szórakozni, de nem lévén közöttük sem pap, sem írástudó (a móhel hazaigyekezett Kamenecebe, ahol hasonló operáció várta), Leizer a tatárok között töltött fogságának eseményeit adta elő. Elmondotta, hogyan kedvelte meg szorgalma és jótanácsai miatt a fejedelem, akinek vitás ügyeit intézte s udvarában a bíró és faktor szerepét töltötte be. Szívesen hallgatták, mindenesetre szívesebben, mint az erkölcsi buzdításokat a rabbi ajkáról. Amikor pedig a fejedelem leányával való esetét mondotta el, valósággal csüngtek az ajkán.

„Egyszer már úgy volt, hogy a fejedelem megbízásából katonai tanácsokat adtam a fővezérnek. Kidolgoztam egy bekerítési tervet, amit megmutattak a nagyúrnak. A fejedelem magához kéretett.

— Eddigi munkáddal meg vagyok elégedve — szolt. Ha a harcászatban is ilyen sikereid lesznek, meglepés-

re számíthatsz. De ha nem sikerül és a lovasaimat elfogják, akkor is számíthatsz meglepetésre.

— Aki fogságban van, mindig meglepetésre számít, mondtam a fejedelemnek. Nagyuram, legyen meggyőződve, a terveket tiszta szándékkal készítem.

A terv sikerült. Amikor a győztes lovasok nagy zsákmánnyal hazatértek, a fejedelem nem habozott a meglepetéssel. Kinevezte tanácsadójának és hozzáadta egyik leányát. Leizer azonban újjal nem nyúlt a fejedelem lányához, hanem elárulta neki titkát, hogy otthon felesége várja. A fiatal asszony erre lemondott minden házassági kötelékről és jó szívvel hazabocsátotta.

Útközben egyik éjszaka megjelent az álmában Eliahu próféta és jutalmat ígért állhatatosságáért. „Fiad fog születni — mondotta, — aki „megvilágosítja” Izrael szemeit.”

— A gyermek íme itt van — fejezte be az apa reszkető hangon. Vajjon megérem-e, amíg az ígélet beteljesül? Öregek vagyunk és megtörték.

— Az Úr kegyei kiszámíthatatlanok — jegyezte meg valaki az asztal mellett.

— Megelégednék néhány esztendővel, míg a maga lábán fog járni. Aztán?... Hiszen itt vagytok ti, a kahal emberei. Nem hagyjátok őt elpusztulni.

— Isten őrizz! — hangozott a tiltkozás mindnyájuk ajkáról.

Imádkoztak, hálát adva a Teremtőnek a mindennapi életért. Aztán lassan hazaszéledtek.

A gyermek, Izrael ben Eliezer még csak hat éves volt, de már olvasta a Bibliát és a hároméveseket héber betűvetésre tanította, amikor apja ágyának dőlt. Anyja már régebben elhunyt, évekkal ezelőtt. Néhány szomszéd jött a házba imakönyvekkel, hogy a haldokló feje fölött elmondja a vezeklő imát. Izrael apja az ágyhoz hívta kicsiny fiát, csontos markába vette a gyermek finom kezét és halkán szólt:

— A próféta megjósolta nekem, hogy Izrael népének világítója leszel egykoron. Benned fog élni az én lángom

is gyermekem. Minden nap gondolj arra, hogy Isten veled van és semmitől ne félj.

Eleresztette a gyermek kezét és nehéz, szaggatott lélegzet szállott a melléről. A körülálló zsidók tudták, hogy most már a búcsúimát kell mondaniuk:

„Menj és legyen az Úr melletted! Az Örökkévaló veled van és magához emeli. Világosítson feléd az Úr és árasztza rád kegyeit. Jobbodon Michael, balodon Gábiel, előtted Raphael, mögötted Uriel, fejed fölött isteni fény.”

A lélekzet elmúlt, Eleazar befejezte az életet, a földre tették, feje mellett mécesest gyújtottak és az árvát rábízták a templomszolgára. Azontúl ott is lakott, nála étkezett és segítette munkájában. Szorgalmasan tanult, bár voltak napjai, amikor egészen érthetetlenül kimaradt az iskolából. A mezőre ment és segített a parasztoknak. De ezt is gyorsan megunta. Lepkéket kergetett, vagy egy kőre ült és elmerült a lemenő nap bíborában.

A kahal emberei, akik a gyermek ellátását fizették, sehogysen egyeztek bele Izraelnek ebbe a viselkedésébe. És ugyanazok, akik jelen voltak a nyolcnapos gyermek ünnepén és hatéves fiúcska elárvulásán, kurtán elintézték őt. Nem tanulhatott többé.

Így lett Izrael aztán a hitoktató segédje: belfer. Kisgyermkeket kísért az iskolába és a templomba. Tanította őket, énekelt velük; meleg, érzelmes hangja kellemezen zengett ki a gyermekkórusból. Az öregek, akik tudtak apja látomásáról, csóválták a fejüket.

— Eljahu próféta ígérete kezd valóra válni.

— Leviták énekelhettek így a Szentélyben.

— Tanulás nélkül is nagyra viheti.

Ilyesmiket mondogattak róla.

Egy napon, amikor a gyermekeket szép énekszó közepette az iskolába kísérte, a távolban megláttak egy farkast. A gyermekek szörnyen megijedtek, mindenki futott, amerre tudott, Izrael azonban a farkas felé ment. Az ordas megfordult és kiiramodott a városból. Néhány gyermek az ijedtségtől megbetegedett. A szülők azt hitték, hogy Izrael éneke vonzotta a farkast és többé nem akarták gyermekeiket a chéderbe küldeni.

A belfer Izrael visszaemlékezett halódó apja intelmére, hogy soha ne féljen. Fölkereste a gyermekek szüleit és megkérte őket, hagynák továbbra is őrizete alatt a kis fiukat. Ha mégegyszer jönne a farkas, ő szembenéz vele és Isten segítségével fejen kólintja. Elvégre a sok gyermeknek mégis csak tanulnia kell!

Addig beszélt, annyi meggyőződéssel, amíg a szülők belegyezésüket adták és a gyermekek megint az ő énekhangja mellett mentek iskolába. A kezében vastag farkósbót tartott és amikor jött a farkas, Izrael úgy kúpanvágtá, hogy menten elterült.

Később abbahagyta a belferi mesterséget és egy bet hamidras szolgája lett. Most épúgy, mint iskolás korában, különösen viselkedett. Amikor a helyiség tele volt imádkozó, vagy tanuló emberekkel, Izrael félreült egy sarokba és szundított. Éjszaka fölébredt, imádkozott és titokzatos csöndben olvasta szent Ari írásait.

Vajjon ki hozta neki a kézzel írott könyveket?

Egy különös nevű ember, reb Udém valamikor egy barlangban bukkant az írásokra. Ez az ember halála előtt álmában megkérdezte az égieket, kire hagyja a becses kincset, mire azt válaszolták neki, hogy adja át Izraelnek, Eleázár fiának Okopy városában. Amikor reb Udém halálán volt, magához kérette egyetlen és tudós fiát, akihez így szólt:

— Ezek az írások itt a Tóra titkai. Te még nem vagy méltó arra, hogy tanulmányozd őket. Halálom után eredj és keresd meg a várost, amelyet Okopynak hívnak. Ott meg fogod találni a tizennégyéves Izrael, Eleázár fiát. Átadod neki az iratokat, mivelhogy lelkének gyökerével hozzájuk van növe. Nagyon jó volna, ha méltó lennél arra, hogy vele együtt tanulj.

Udém meghalt és fia leülte a gyászhetet. A fiú kocsit és lovat fogadott, városról városra ment, míg végül eljuttott Okopy városába. Itt megismerkedett egy előkelő emberrel, aki hozzáadta leányát. Lakodalom után kutatni kezdte az ifjút, akire apja rábízta a titkos könyveket. Hosszú keresés után rátalált Izraelre, a bet hamidras szolgájára. Eleinte nem hitte, hogy ez az igénytelen fiú legyen az égiek megbízottja, de amikor jobban kivizsgálta,

látta, hogy külseje nem felel meg bensőjének. Bizonyára ő az, akit keres.

Reb Udém fia egy este elmaradt hazulról azzal, hogy a bet hamidrasban szeretne tanulni. Itt meghúzódott egy sarokban, amit egy mozgatható fallal elkülönítettek. Úgy tett, mintha ő is aludna. Izrael mint mindig, most is éjszaka fölkel, hogy imádkozzon és tanuljon. Reb Udém fia két éjszaka figyelte, a harmadikon odatette írásait Izrael asztalára és alvást színlelt. Amikor a fiatalember fölébredt és meglátta az írásokat, félelmetesen reszketett. Majd leült és nagy lelkesültséggel tanult a könyvekből, amiket azután keblére szorított. Másnap éjszaka is ez történt. Most már biztos volt afelől, hogy apja erre a fiúra gondolt. Előbújt rejtekéből és így szólt Izraelhez:

— Apám nekem hagyatékozta ezeket az írásokat és megbízott, hogy adjam át neked. Megkérek, engedd meg, legyen méltó ahhoz, hogy velem együtt tanulj.

Izrael meg sem lepődött. Nyugodtan szólt:

— Rendben van. De kikötöm, hogy rajtad kívül senkinek nem szabad tudnia erről. Nem szabad, hogy valamit is gyanítsanak az emberek. Adj nekem parancsokat, mint azelőtt. Ki foglak szolgálni.

Így is történt. Reb Udém fia megkérte apósát, legyen házat neki a város elején, hogy teljesen a Tórának és isteni szolgálatnak élhessen és magához vehesse Izraelt, mint szolgát. Az aipós teljesítette kívánságát.

Ők ketten azután még szorgalmasabban tanulták Askenazi rabbi Jichock, a szentséges ARI könyvét.

— Ha egvegy hosszabb, hajnalig tartó vitájuk után elfáradtak, áhítattal és benső csodálkozással énekeltek. Legszívesebben Nadzsarának verseit, vagy néhány strófát Raziel angyal könyvéből:

*Áldassék neve, dicsértéssék szépségben hatalma.
Áldassék a havak kincseiben,
Dicsértéssék lángfolyamokban,
Káprázó ködökben, szikrázó palotákban.
Áldassék, ki mennyek fölött nyargal,
Áldassék a seregek Ura,
Áldassék, kié a láng titka,*

*Áldassék mennydörgéssel, futó villámokkal.
 Dicséri a föld, dicséri az örvény,
 Tenger híd hullámai, dicsérik,
 Dicsértessék az Egyetlen neve a trónusán,
 Minden lélek dicsérje
 Áldja minden teremtmény örökkön örökké.*

A nagy ünnepek előtti napokon, amikor a zsidók kora reggel templomba mentek, sokszor Izrael ben Eliezer és barátja énekét hallottak a falu végéről. Megállottak és áldották az Urat, hogy ilyen égi élményekben részesülhettek.

*

Okopyban az emberek összesúgtak. Az önvád érzetével kárhoztatták magukat, milyen igazságtalanok voltak a rajongó ifjúhoz, amikor kivették a chéderből és templomszolgává alacsonyították. Helyre akarván hozni hibájukat, elhatározták, hogy a tizenötéves fiút ki fogják házasítani és gyermekeiket hozzá fogják küldeni, hogy tőle tanuljanak. Ne csak Bibliát és imát, hanem szép éneklést is. Legényemberhez nem illendő ez a tisztség. Összeházasították egyik jómódú zsidó leányával, aki azonban tudó-bajos lévén, házassága után néhány hónapra meghalt.

Izrael elhagyta Okopy városát, megszívélve a régi mondást, hogy aki helyet cserél, szerencsét cserél. Így került Horodenkára egy melamed mellé. Aztán a közeli faluba ment tanítónak egy bérlő hazáiba, aki nagyon megszerette. Izrael arra kérte gazdáját, engedje, hogy a gyermekekkel kint az erdőben sétálhasson. Járva tanítani sokkal hasznosabb, mint ülve és hajlongva. Amikor az apa látta, hogy gyermekei ezzel a módszerrel milyen szépen haladnak, a tanítónak másik kérését is teljesítette. Sátrat állított föl a falu határán, az erdő közelében, ahol a fiatal tanító napokon át tanult, vagy elmélkedett és újszerű módon természetszemléletre tanította a gyermekeket.

Innen Bród mellé költözött esry kis városba, ahol a zsidó iskola tanítójául szesrődött. Itt nemcsak iámborsápa és tudása miatt szerették, hanem azért is, mert bölcs ember volt, aki elé bizalommal hozták az emberek ügyesbajos dolgaikat és tanácsot kértek tőle. Ha két ember

között komolyabb vita támadt, reb Izraelhez mentek, ő pedig úgy ítélkezett, hogy a pervesztes szívében sem maradt tüske.

Bród városában rabbi Goison Kutower volt a bész din elnöke és főrabbija, akinek apja, rabbi Efraim is Bródiban lakott. Az öreg úr pereskedett egy emberrel, aki abban a községben élt, ahol reb Izrael tanítóskodott. Az öreg Kutower felszólította ellenfelét, jöjjön Bród városába, hogy talmudi jog szerint ítélkezzenek a vitás ügyben. Az ellenfél erre ezt üzenté:

— Felesleges a városba menni, van nekünk itt egy melamedünk, aki ismeri a törvényt és mint bíró, nagyon igazságos. Mindig jól és okosan indokolja ítéleteit; a felek megvoltak vele elégedve. Legjobb lesz, ha eléje viszzük ügyünket.

Reb Efraim elfogadta az indítványt. Eljöttek rabbi Izraelhez a tanítóhoz, aki zsidó szokás szerint előbb talmudi magyarázatokkal szórakoztatta a feleket s csak azután adatta elő a peres ügyet. Rabbi Efraimnak megtetszett a tanító, megszerette és arra gondolt, hogy hozzáadja elvált leányát. Rabibi Efraim ugyanis megtudta, hogy Izraelnek nincsen felesége és legfőbb ideje, hogy megnősüljön. Félrehivta.

— Hallottam, hogy asszonyra van szükséged. Helyesnek találok, ha felajánlom leányomat? — kérdezte.

Izrael nem lepődött meg az ajánlaton. Érezte, hogy Efraim Kutower első pillanattól kezdve rokonszenvezett vele.

— Rendben van — felelte. De ebben a községben sok tisztos polgár akarná, hogy elvegyem a leányát. Ezért a dolgot titokban kell tartanunk. Nem bánthatom meg őket, hiszen jók voltak hozzám és bajomban mindig megsegítettek. Ha beleegyeznek, akkor ajánlanám, hogy az eljegyzési szerződést csak mi ketten írjuk alá, tanuk nélkül. Kikötöm még azt is, hogy engem vegyen vejjének, ne pedig képzettségemet és bölcsességemet. Egyáltalában, nem akarom, hogy az előnyeimről írjon. Ha levelet címez hozzám, mindenféle dicsérő jelzőt hagyjon el és csak így címezze: Iszrael ben Elizemek.

Efraimnak a fiatal férfi szerény magatartása nagyon

tetszett és mindenhez hozzájárult. Megírták az eljegyzési paktumot, anélkül, hogy megjelölték volna a helység nevét. Senkinek nem volt róla tudomása.

Efraim hazautazott, de útközben megfázott és kocsi-jával visszajött a kis városba, ahol nemsokára meghall Értésítették fiát, Gorson Kutowert, Bród főrabbiját, aki a temetés után magához vette apja írásait. Nagy meglepetésére megtalálta az eljegyzési szerződést. E szerződés kimondja, hogy nővérét egy Izrael nevű emberhez adják. A rabbi különösnek találta ezt, főleg azért, mert ismerte apját, aki jónevű polgára volt Bród városának és bizonyára nem adta volna leányát olyan emberhez, akiről nem tudták, ki fia-borja. A rabbi a dolgot közölte nővérel, aki azonban nem törődött sokat a férfi származásával. Közömbösen megjegyezte:

— Ha apánknak megfelelt, akkor hiábavaló fölötte gondolkozni.

Izrael bevárta az iskolai év végét, aztán elment embereihez és közölte velük, hogy távozik.

Az emberek megpróbálták visszatartani. Ő azonban makacsul hajthatatlan maradt, hiszen a szerződés kötelezte. Álruhát öltött, kurta prémes kabátot vett magára, széles övvel. Olyan volt, mint egy szegény paraszt. Eljött Bródba és beállított a főrabbi házába. A rabbi éppen felelkel volt elfoglalva. A parasztnak öltözött Izrael megállott az ajtóban, mire rabbi Gerson aprópénzt vett elő, hogy a koldusnak vélt embert elintézzé.

— Köszönöm — háritotta el Izrael az adományt — nem azért jöttem. Szeretnék valamit négyszemközt beszélni Önnel, rabbi.

A rabbi visszavonult a kopott külsejű emberrel, aki kivette belső zsebéből az eljegyzési szerződést és követelte feleségét. Rabbi Gerson ránézett és megdöbben azon, amit apja elkövetett. Elhívatta nővérét.

A fiatal asszony állhatos maradt.

— Ha apánk így cselekedett, akkor bizonyára Isten is így akarta. Hátha sikerült gyermekeink lesznek!

A lakodalom után, lakoma közben a vőlegény közölte menvasszonyával, hogy egyelőre „titokban” akar élni, nehogy a környezet megtudja, hogy járatos a tudomá-

nyokban és a kabbalában. Főrabbi sógora, aki nem akart rokoni szomszédságban élni egy „tudatlannal”, arra kérte nővérét, hogy férjével együtt nagyja el a várost. A rabbi lovat és kocsit vásárolt számukra, a fiatal házaspár pedig elköltöztek.

Kutow és Kossow között a Kárpátok egyik völgyében lévő faluban telepedtek le. Izrael kis ideig maradt csak a faluban, aztán kiment a hegyek közé, ahol sátorban tanyázott, tanult, gyönyörködött a természetben, elmélkedett és naponta jó néhány órát dolgozott. Agyagot ásott és fölrakta a kocsira. Hetenkint kétszer felesége följött hozzá a hegyek közé „áruért”, amit vagy az egyik, vagy a másik közeli városban adott el. Keveset kerestek, de kevésre volt szükség. Izrael csak minden második nap evett, kevés kenyeret, amit ő maga sütött. A Kárpátok hatalmas ormai és a völgyek zöld pázsitja, a sziklák és a fenyvesek a kabalistát a valóságok világa felé emelték. Ebben a főséges remeteségben alakult ki benne az új világnézet, amely később a chaszidizmus bibliája lett.

A hagyomány szerint hét évig élte reb Izrael ezt az életet éppen úgy, mint Ari, aki a Nílus mellett is hét évig tanyázott.

A sok nélkülözés azonban nagyon megviselte őket és jobb megélhetést kellett keresniök. Visszatértek Bródba, hogy megint igénybe vegyék Kutower rabbi segítségét. A rabbi még mindig nem tudta, hogy sógorában milyen értékek rejtőznek. Szolgának vette házába, de Izrael olyan esetlennek bizonyult, hogy a rabbi nem tarthatta. Kutow környékén egy faluban italmérést bérelt neki.

Izrael megtelepedett a faluiban, de nem törődött az üzlettel, ezt átengedte asszonyának, miközben ő maga a Prut partján készített sátorában folytatta tanulmányait és tünődéseit.

Néhány év múlva elhagyta a falut és Kluste galíciai városba költözött, ahol gyermektanítással foglalkozott. Jövedelme itt sem volt kielégítő. Nem tellett neki polgári ruhára, parasztok szőtteséből varrott gúnyában járt és szakadozott lábbeliben.

Az évek múltak és nem tudta mihez kezdjen: a gyermekek nőttek, róluk is gondoskodni kellett. Harminchatodik évében végre elhatározta, hogy „számadást” kell csinálnia”. Arra a meggyőződésre jutott, hogy immár ki-lephet a világ elé, nem kell elrejtienie tudását.

Abban az időben a zaklatott életű és nyomorgó zsidó tömegek között csodadoktorok bukkantak föl, akiket a nép „bal schem”-nek nevezett, ami annyit jelent, mint neves ember. Nevezetessége abból állott, hogy falvakban a zsidók között gyógyítgatott ráolvasással, ördögöt űzött, piócákkal vért szívatott, eret vágott és fogat húzott. Se szeri, se száma a sok gyógynövénynek és a „kipróbált” fűszereknek, amiket ezek a vándor orvosok igénybe vettek. Egyik-másik mágikus imákkal is operált. Az egyszerű nép a maga naivságában azt hitte, hogy a sátánt is ki tudja űzni a megszállottak testéből.

Izrael ilyen eszközökkel, de más szándékkal vállalta a bal schem mesterséget. A volt a célja, hogy a tanácsra szorulókat, az ínségeseket, a sorsfordulat előtt állókat, a bajba jutottakat tanáccsal és vigasszal lássa el, főleg azonban, hogy új tanait a nép között terjessze.

Izrael Bal Sem érintkezésbe jutott a zsidó tömegekkel, akik érezték, hogy nem közönséges felcserrel állanak szemben, hanem egy elmében és szívjóságban felmagasztosult férfivel, akit emiatt mindjárt pályája elején „bal schem tow”-nak, a jó bal sebemnek neveztek el.

Gyorsan népszerű lett és szuggesztív erejű gyógyításairól messze földön beszéltek. Amikor egy orvos megkérdezte tőle, hol sajátította el gyógyászati ismereteit, Izrael naiv őszinteséggel mondotta:

— Az én mesterem az Úr volt, áldassék neve örökké.

Híresek voltak pergamentre írott kabalisztikus írásai, amulettjei, amiket a beteg keblén helyeztek el, vagy a szülőasszonyok vánkosa alatt. Ilyen „kamea” birtokában — úgy hírlett — a beteg gyorsabban gyógyult és aki bajban volt, nagy bizakodással várta sorsa jobbrafordulását. Megcsodálták a „szent férfi” imáját is, amely minden alkalommal élményszerű volt. Nem úgy imádkozott, mint a többiek, elmélyülten vagy gépiesen, hanem annyi bensőséggel, hogy teste reszketett és a körülötte levő tár-

gyak is megmozdulni látszottak. A Zohár könyvéből jövendőt jósolt és elbűvölő hangjával kedélybetegeket gyógyított. A hívők tálbora egyre növekedett, ami azonban nemcsak, hogy nem tette elbizakodottá Izraelt, a Bal Schem Towot, hanem inkább kimélyítette lelki világát és egyre töbet foglalkozott a nép bajaival.

Negyvenéves korában már nemcsak Ukrajna és Lengyelország zsidói tudtak róla, hanem „tudós” litván zsidók is, akik gyanakvással látták a „varázsló” népszerűségét.

Később Izrael a podoliai Miedzyboz-ban telepedett le, ahol maga köré gyűjtötte azokat a jeles elemeket, akik nemcsak a talmudi és biblikus ismeretekben látták hivatásukat, hanem a nép jólétét, meggyógyulását tűzték ki életcéljuknak.

Bal Sem tanítani kezdett. Most már nemcsak a fizikai és lelki betegek járultak eléje, hanem tehetséges, sokat tudó papok és prédikátorok, költői lelkületű ifjak, akik új utakra vágytak és új meglátásokra. Tanítványai közül későbbi munkásságuk révén méltók lettek hozzá: Jakob Joseph Hakohén és a nagy prédikátor, reb Dow lBaT.

Ebben az időben mér Bródiban is híre járt, hogy mi lett az esetlen Izraelből. A főrabbi A. Gerson Kutowert is izgatta a kíváncsiság, vajjon hogyan történhetett ez a csodálatos változás.

Bal Sem Tow nem volt különös szónok, sem jelentősebb író. Mint a régi vallásalapítók, inkább közvetlenségével hatott magánbeszélgetések során, vagy kisebb tanácskozásokon és tanításaival. Rövid parabolákban, világos bibliai szövegmagyarázatokban oktatott. Ezeket tanítványai föliegyezték áhítatos egyszerűséggel. Főleg Jakó Joseph Hakohén, aki három könyvet is írt, amelyek azonban csak húsz évvel a mester halála után jelentek meg. De ugyanakkor számos népkönyv is hirdette Bal Sem Tow mondásait, amelyekről nehéz megárapítani, melyek valók tőle és melyek tanítványaitól, vagy a visszaemlékezések szerzőitől.

Robusztus egyszerűsége, határtalan jósága, a nép sze-

retete nyilvánult meg egész lényében. Beszédhangját égi zenének érezték a hívők, egy-egy szólását, vagy meséjét örökértékű axiómának. Minden mondása és életpéldája egyetlen célt szolgált: fölemelni és emberi szinten tartani a lelki és gazdasági nyomóiban élő népet.

Íme néhány Bal Sem köréből népszerűvé vált legenda és mondás, amely hozzávetőleg megvilágítja a szellemit, ami Izrael ben Eliezer házálban uralkodott:

Ha az ember szorosan csatlakozik a sechinához (isteni dicsőséghez) és ebben az állapotban egy magasabb világra gondol, bizonyos, hogy akkor nyomban tisztultabb világokba jut el. Mert az ember ott van, ahová gondol. Ha nem lenne egy felsőbb világban, akkor a gondolkozásával nem tudna ide eljutni. Az igaz embernek bensőséges és Isten felé irányuló áhítata olyan erőteljes, hogy ezzel az erővel változásokat képes létrehozni a felsőbb régiókban.

Isten az ő elhatározásait nem mindig változtatja meg az igazságos és jámbor emberek akarata kedvéért. Olykor csoda történik, máskor azonban az isteni végzés változatlanul fennmarad. Egyszer beteljesül az igazak jóslása, máskor nem.

*

Az alkotó örökké az alkotásban tartózkodik. A természet csak az istenség köntöse. A hívő feladata, hogy a világ leikébe betekintsen. Ebiben a felfogásban kell értelmezni a Bibliának ezt a versét: „Az egész világot pedig betölti az ő dicsősége.” Az ember mindig is arra gondoljon, hogy ezen a világon mindenütt az Alkotó lénye van jelen és minden, ami az emberi gondolatok révén történik, Tőle, az ő előrelátásából jön. Az ember mindig gondoljon arra, hogy a föld az Alkotó dicsőségétől van eltelve, hogy az ő uralma mindig a közelben van, hogy ő mindannak ura, ami a világon történik. Ő az, aki minden kívánságot teljesíteni tudja. Ezért nincs jobb az ember számára, minthogy reá bizza magát. Hinnie kell, hogy Isten dicsősége állandóan a közelében van, Ő az őrzője és hogy az alkotás mindig ie szembenézhet Alkotójával.

Ha az ember valamit meglát, amitől fél, akkor mondja magában: miért féljek olyasmitől, ami elvégre magá-

ban hordja Isten lényét! Ha lát egy szép asszonyt, akkor így gondolkozzon: Honnan ered a szépsége? Hiszen, ha meghalna, már is elvesztené ezt a formáját. Pillanatnyi szépsége nem egyéb, mint az isteni erő kisugárzása. Vagyis: a szépség gyökere is isteni erő. Miért ragaszkodjam a részhez, amikor sokkal jobb jobb számomra, ha minden világnak a gyökeréhez tudok simulni.

A gonoszság sem egyéb, mint a jónak legalsóbb foka. Megtörténik, hogy ami rossz és gonosz az egyben a jónak előidézője. Valójában a rossz nem is egyéb, mint a jó trónusa.

Alkotójához való kapcsolatait áhítat útján nyeri el az ember, aki ezzel félrehúzza a közötte és Isten között elválasztó függönyt. Ima közben az ember hártsa el magától testi létét, mintha nem is érezné fizikumát. Ima közben az ember ne gondoljon egyébre, mint az Úr mindenhatóságára és jóságára. Ima előtt egész bensőnkben ébresszük fel a gondolatot, hogy a halál elé megyünk. Istennel való kapcsolatot meg lehet szerezni más úton is: a Tóra tanulásával. Ami azonban csak akkor lehetséges, ha úgy tekintik, mint valami áhítatot. Tanulás közben az ember a tanulás tárgyán kívül ne gondoljon másra, mint az Alkotóhoz való közeledésre. Tanulni a gondolkodás megerőltetésével és jó kedvvel kell. Ez az egyetlen eszköz, amely idegen gondolatokat eltud hártani. Amikor az ember tanul, számot kell adnia magának arról, hogy kinek a jelenlétében tanul. Ha az ember nagy szeretettel és bensőséggel olvassa a Tórát és gyönyörködik a belőle kiáradó fényben, akkor az Úr, áldassék neve, nem veszi szigorúan, ha az olvasó nem is hangsúlyoz helyesen. Olyan, mint egy apa, aki szereti gyermekét és akkor is örülni tud neki, ha a gyermek dadogó nyelven kér tőle valamit.

Sírni nem szabad, hiszen az embernek örömmel kell szolgálnia Istenét. Osak akkor sírjon, amikor a könnyek örömtől buggyannak elő.

Ha valakinek nagy kívánsága a böjt, ne hagyja lebeszélni magát erről, jöllehet tudnia kellene, ha az Urat in-

kább örömteli szívvel kell szolgálnia, önsanyargatás nélkül. Az önkínzás tudvalevőleg szomorúságra hangolja az embert.

Bármi is történjék az emberrel, mindent vegyen közömbösen. Ne tekintse különös dolognak, ha embertársai dicsérik, vagy gáncsolják. Más dolgok tekintetében is legyen ilyen. Közömbösen vegye, hogy mit eszik. Akár finom, akár egyszerű ételeket.

Bal Sem tanítványai halottak egy emberről, akit bölcsnek dicseittek. Néhányan közülük szerették volna fölkeresni ezt az embert és engedélyt kértek a mestertől, aki nem kifogásolta a látogatást.

— Mi legyen az, amin megismerjük, hoigy igazi cad-dik? — kérdezték a tanítványok.

Erre Bal Sem:

— KérjeteK tanácsot tőle, mit tegyetek, nehogy idegen gondolatok zavarjanak ima és tanulás közben. Ha konkrét tanácsot ad nektek, akkor tudjátok mg, hogy haszontalan ember. Mert mindenkinek egyszer küzdenie kell az ördöggel, másszor pedig kapcsolatot kell találnia az Úrhoz.

Rabbi Beer hires, éleseszű talmudista volt, aki nemcsak a Talmuidot, hanem a kabalát is jól ismerte. Amikor meghallotta Bal Sem hírét, elhatározta, hogy fölkeresi. Megérkezett és szembekerült a mesterrel. A kölcsönös köszöntés után elvárta, hogy a hírneves ember Tóráról fog vele beszélni. Bal Sem azonban arról beszélt, hogy valamikor napokon át utazott egy erdőben, nem volt kenyere, hogy legalább kocsisának adjon. Találkoztak egy paraszttal, akinek tarisznyájában kenyér volt, azt eladta és ezzel megszűnt a kenyérgond.

Miután Bal Sem mindent elmondott, elbúcsúzott vendégétől.

Rabbi Beér, aki hires prédikátor is volt, másnap este ismét megjelent Bal Semnél, arra gondolva, hátha hall tőle egy-egy jó gondolatot, amit beszédeiben fölhasználhat. Bal Sem most aztán elmondotta neki, hogy valamikor hosszú útra kelt és elfogyott kocsijáról a széna, a ló pedig éhezett. Ekkor szembejött egy paraszt, akinek volt abraka és a ló jóllakott.

Rabbi Beér nem élte, miért mondja a mester ezeket a köznapi históriákat s úgy érezte, hogy hiábavaló dolog lenne továbbra is ottmaradnia. Hazament a szállására és meghagyta szolgájának, hogy készüljön, az útra.

Éjfél felé rabbi Beér szállására érkezett Bal Sem egyik szolgálja s megkérte, hogy a rabbi jönné el hozzá. A rabbi azonnal átment.

— Értesz a kabalához? — kérdezte Bal Sem.

A maggid igenlő válasza után Bal Sem kezébe nyomott egy könyvet:

— Nesze, itt az „Élet fája”, olvass belőle — szölt.

A vendég olvasott.

— Gondolkozz kissé!

A rabbi gondolkozott.

— Magyarázz!

A rabbi megmagyarázta a paszust, amely az angyalok lényegéről szölt.

— Nincs tudásod. Kelj föl!

A rabbi fölkelte. Bal Sem szemben állott és olvasta a passzust. Ekkor a rabbi azt látta, hogy a szoba fénybeborul, hallotta, az angyalok szárnyainak suhogását, míg végül elvesztette eszméletét. Amikor fölébredt, a szoba olyan volt, mint amikor bejött; Bal Sem szemben állott vele és így szölt:

— Ahogy magyaráztad, az formailag nagyon helyes. De nincs igazi tudásod. A te tudományodból hiányzik a lélek.

Rabbi Beér erre szállására ment, meghagyta szolgájának, hogy utazzon haza. Ő azonban ott maradt Medzibozban, Bal Sem városában, hogy tanítványa lehessen Jiszrael ben Eliezernek.

Amikor egyszer ez a tanítványa búcsúzott, rabbi Izrael megáldotta. Azután rabbi Izrael meghajtotta fejét, hogy tanítványától vegye át az áldást. Rabbi Beér vonakodott, de Bal Sem megragadta kezét és föltette a maga fejére.

A maggid sokat tanult Bal Sem házában, amit tovább adott hűséges tanítványainak. E tanítások közül valók:

Három dolgot lehet tanulni a gyermektől.

1. Vidám, anélkül, hogy erre különös alkalmat adnának.
2. Pillanatig sem tétlenkedik.
3. Amit nélkülöz, azt erőteljesen és hangosan tudja követelni.

Valamikor megkérdezték a mestert:

— A Tóra parancsolja, szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. Hogyan teljesíthetem ezt a parancsot olyankor, amikor felebarátom, rosszat cselekszik velem?

— Meg kell érteni a szót — volt a válasz. Szeresd felebarátodat, mint olyant, aki te magad vagy. Mert minden lélek az ősiléleknek egyik szikrája. Megtörténhetik, hogy kezed eltéved és saját magadat vered. Vajjon akkor botot veszel és megfenyíted kezedet? Tetéznéd fájdalmadat? Ha felebarátod, aki éppolyan, mint te, beláiás hijján rosszat cselekszik, nem bánthatod. Mert ezzel saját magaddal tennél rosszat.

Csoda az, ami első ízben jelentkezik egészen újszerűen a természetben. Aeutáii maga a csoda is természeté válik.

Aki teljesen odaadja magát az egység részének, az az egésznek adta át magát.

Ha az ember átadja magát Istennek, aki életek élete, akkor a dolgok lényegében él, de ha a kapcsolatokat elveszíti, akkor már csak a véletlennek köszönheti életét. Aki Istent szolgálja, annak a szívében nem ébrednek a félelem érzetei, ha a halálra gondol. Ellenkezőleg, kívánni fogja, hogy egyesüljön a jóság és élet forrásával.

Aminthogy nem lehet magyarázni szavakkal egy ételnek az ízét mindaddig, amíg meg nem kóstoltuk, éppúgy nem lehet sem szóban, sem írásban megmagyarázni az Alkotóhoz való szeretetet, az iránta érzett tiszteletet és kapcsolatot annak, aki nem kóstolta meg a szív bensőséges áhíthatát.

Ez a Tóra titka. Nem a könyv és annak helyes olvasása emel föl bennünket, nem is az értelme, hanem inkább azok a szikrák, amik a szív mélységéből kerülnek elő a könyv tanulása közben.

Ha az ember valami örvendetes dolgról értesül, ami vidámságot kelt benne, gondolja: ez csak kicsi töredéke az öröm és boldogság világának, ami odafönt vagyon. Miért adjam oda magamat a résznek, holott tárva előttem az egész! Nagyon kell azonban ügyelni arra, nehogy az, öröm anyagiassá váljék.

Egyszer egy jómódú ember jött Bal Semhez és kérte, hogy imádkozzon egészségeért.

— Milyen az életed? — kérdezte a rabbi. Mit szoktál étkezni?

— A lehető legegyszerűbben élek, sokszor nem is eszem egyebet kenyérről és sóról.

— Ezt rosszul teszed. Gazdag ember éljen úgy, ahogy azt helyzete megengedi. Igyál bort, egyél finom ételeket.

Amikor az ember távozott, a tanítványok megkérdezték a rabbitól, miért kifogásolta a gazdag ember egyszerű életmódját?

— Ha ez az ember jól élne — válaszolt a mester — megértené, hogy amikor neki húst, hadat és bort talál, akkor a szegény embernek legalább kenyérről és sóról van szüksége. De ha ő maga megvonja magától az étel élvezetét és fukarkodik, akkor azt hiszi, hogy a szegény ember ehét köveket is.

Szombaton a harmadik lakománál Bál Sem egy alkalommal hirtelen felugrott és kiadta az utasítást:

— Alexej fogja be a lovakat!

Az emberek csodálkoztak. Még bizony nem volt látható egyetlen csillag az égen és ilyenkor utazni a szombat megszegését jelentené. Senki nem mert megkérdezni a rabbit, mi az oka ennek a különös intézkedésnek?

Sietve ledarálta az esti imát, elbúcsúzott a szombat napjától és ünnepi ruhájában kilépett a bet hamidrasból.

— Ki akar velem jönni? — kérdezte harsánvan.

A tanítványok közül Wolf Kices és a rosowi Nachmann ajánlkozott. Bal Sem meghagyta a kocsisnak, hogy ne fogja rövidre a kantárt, hanem engedje a lovakat. Azok tudták már hová menjenek.

Útközben Bal Sem a gonoszokhoz való isteni jóról

beszélt és szóval sem emiitette az út célját és okait.

Egy óra múlva egy nagy városba érkeztek. A lovak keskeny mellékuccába tértek és megállottak egy ház előtt. Bal Sem gyorsan leugrott és meghagyta tanítványainak, hogy maradjanak a kocsin. A két tanítvány azt hitte, hogy a házban bizonyára a „hatminchat igazak” egyike rejtőzik és Bal Sem azért jött, hogy lássa. Nyilván a messiási idők előjele ez.

Nézték a házat. Emberek kijöttek, mások bementek, titokzatosan körülnéztek: mindegyik elfogódott volt. Végül valakitől megkérdezték, ki lakik a házban? Ekkor tudták meg, hogy a ház éjjeli mulató és pedig a legrosszabb hírék közül. Szóval a tisztátalanságnak és erkölcstelenségnek tanyája.

Bal Sem hosszú ideig időzött a házban. A két tanítvány türelmetlenkedni kezdett; az egész dolgot sehogysen tudták megérteni. Egy óra múltával a szent ember lassú léptekkel kijött, karján egy lefátyolozott nővel, akinek intett, hogy lépjen a kocsira. Szemben a nővel ültek a tanítványok. Az öreg rabbi Alexej mellett foglal helyet, kezébe vette a gyeplőt és maga hajtotta a lovakat. Éjfélkor már otthon voltak..

Az otthon maradt tanítványok nagy kíváncsian tárgyalták az esetet. Nem tudták maguknak megmagyarázni, miért sietett a mester annyira, hogy szinte megszegte a szombatot.

Bal Sem a nőt bevitette feleségéhez, néhány szót mondott neki, majd betért a klauzba tanítványaihoz.

— Különösnek találtatok úgy-e? — kezdte — hogy megrövidítettem, a szombatot. Mindjárt elárulom nektek az okát. Amikor a harmadik vacsorát fogyasztottam és magyaráztam a Szentírást, egy lélek jelent meg előttem, aki keserűen panaszkodott. Unokám — siránkozott — egy húsz év körüli leány összeveszett mostohaanyjával, elfutott a házból és nagy Keserűségében a város erkölcstelen házába tért be. A lelke tiszta. Ha megtudom, hogy a szerencsétlen megromlott, soha nem lesz nyugalmam. Nagyon kérlek, mentsd meg őt, mielőtt még késő! Ekkor a zsoltár szavaival így gondolkoztam: „Amikor isteni dolgot kell cselekedned, akkor tanaidat elvetheted.” Fel

voltam mentve tehát a szombati nyugalom betartása alól és siettem megmenteni a leányzót. Hála Istennek még idejekorán jöttem. Néhány pillanat és már elvesztette volna ártatlanságát. Megszegtem a szombatot, de egy lelket megmentettem.

A leányzót Bal Sem egyik kedvenc tanítványa vette feleségül. A házasságból kiváló ember származott, aki később egy nagy hitközség élére került.

A peszachi félünnepek egyik napján, amikor a mester együtt ült tanítványaival, hirtelen nagy Öröm töltötte el. Felállott, a szoba közepére ugrott és körtáncot lejtett. A tanítványok látva ezt, nyomban felállottak és nagy bensőséggel együtt táncoltak vele. Valaki, aki a chaszidok lelkületébe még nem tudta beleélni magát, a tánc után odalépett Bal Semhez.

— Ti azt állítjátok — mondotta szemrehányón a mesternek, — hogy betartjátok a Schulchan-Aruch minden pontját. Hogyan teheted, hogy ezen a napon tanítványaiddal együtt táncra perdültél. Tudhatod, hogy ezt szigorúan tiltja a zsidó törvény?!

— Igaz, ragaszkodom a Stuhulchan Aruch minden szavához. De egyet jegyezz meg magadnak: Az ember sokkal magasabban áll, mint a Schulchan-Aruch és ha egyszer az embert elfogja a vágy, hogy Istent szolgálja és dicsőítse, akkor minden kötelék megoldódik és az ember elérte az isteni szabadság legfelsőbb fokát.

Polonnoje prédikátora egy napon eljött Bal Semhez és megmutatott neki egy amulettet, de eltitkolta, hogy az a frankfurti Naftali Cohen írta.

— Megismerem — mondotta Bal Sem, miután az airur lettet alaposan megtekintette — hogy ennek az amulettnek a szerzője szent ember volt. Amikor megírta, sanyargatta magát és minden jelentősebb szó előtt alámerült a fürdőben, én is tudnék ilyen amulettet írni, akár egy jó ebéd után. Higyjétek, a hatása nem lenne kisebb! Ha

azonban délutáni alvás után írnám, amikor a fejem is egészen tiszta, akkor bizonyára külön lenne.

Valamikor ezt halottak tőle:

— Van egy közmondás: „Az igazsággal az egész világot bejárhatja az ember.” Ez a mondás helyes. Az igazság segítségével az ember az egész világot bejárhatja. Mert az igazságot sehova be nem engedik és elúzik az egyik helyről a másikra.

És a rabbi nehezeket sóhajtott.

Bal Sem környezetében mondotta egyik tanítványa:

— Aki nem egyéb, csak szeretetreméltó, az csúnya hízelgő; aki nem egyéb csak vallásos, az gazember; aki nem egyéb csak okos, az hitetlen. Csak aki mind a három ajándékkal megáldott, tudja szolgálni becsülettel és tisztasággal Istenét.

Három férfi, két okos és egy balga, egy koromsötét folyosón ült, ahová leeresztették nekik az élelmet. A sötétség és a fogság szenvedései a balgát egészen megzavarták. Annyira, hogy nem látott és nem is tudta kiszolgálni magát. Sorstársainak egyike ki akarta őt oktatni, de már másnap nem tudott bánni az edényekkel, úgy, hogy az okosnak állandóan fáradoznia kellett körülötte. A harmadik fogoly hallgatva ült, nem törődve a bolonddal. A másik megkérdezte, miért nem segíti a szerencsétlent.

— Nézz ide — felelte — te annyit fáradsz vele és még sem jutsz célhoz. Miért? Meit minden nap elfelejti azt, amire az előző napon oktattad. Én azonban ülök és azon gondolkodom, hogyan lehetne lyukat törni a falon, hogy a nap sugarai idehatoljanak és mindent meglássunk. Akkor felesleges lesz a te munkád és a balga is észhez tér.

Egy tanítvány szóvá tette a visszavonultságban élő embereket.

— Vannak — mondotta — akik visszavonulnak a va-

donba és legteljesebb csöndben és nyugalomban élnek itt. Közben a cserjék közül kitekingetnek, vajjon a távolból, nem csodálja-e meg őket valaki.

Valamelyik tanítványa panaszkodott:

— Amikor el vagyok merülve a tanulásba, életet és világot érzek, mihelyt fölhallok velem, minden eltűnik. Sivárnak érzem a létet. Mit tegyek?

Egy másik tanítvány megfelelt:

— Úgy van ez, mint amikor valaki a sötét éjszakában végigmegy az erdőn. Útközben találkozik valakivel, aki lámpást visz a kezében. Amikor a keresztre érnek, elválnak egymástól. Akinek nem volt lámpása, kénytelen sötétben botorkálni továbbra is. De ha valakinek saját világot van, annak nem kell félnie a sötétségtől.

Bal Sem valamelyik napon hosszabb kocsiútra készült és így szólt kocsisának, akit pár nappal ezelőtt fogadott fel:

— Jól szereld föl magad meleg ruhával és élelemmel is, mert hetekre elmaradunk a háztól.

— Ahová jövünk — szólt a kocsis, — szívesen ellátunk bennünket.

— Nem azért megyek, tudod. Hanem azért, hogy ébresszem az embereket. Anyagiak nem érdekelnek.

Aztán útnak indultak.

Már az első falunál baj történt. Az úton fészület állott és az öreg kocsis nem vetett keresztet. Bal Sem megparancsolta a kocsisnak, hogy forduljon vissza. Otthon a kíváncsi tanítványoknak pedig így szólt:

— Minden ember kövesse vallása parancsát. Ha vét ellene, nem érdemli meg a bizalmat.

A kocsist pedig elbocsátotta.

— Volt már ilyen esetem — mondotta a tanítványainak. Utóbb kiderült róla, hogy gyilkolt.

A kocsis jelentkezett a rabbinál.

— Igazságos okkal nagy igazságtalanságot követtél el, rabbi.

— Nem vagy keresztény?

— Az vagyok. De tudod-e, kicsoda? Apám és a te apád szomszédok és barátok voltak, Farchednek hívták, még a török időkből maradt a községben. És keresztény lett a gyermekei kedvéért. Azt hitte, jobban boldogulunk, ha egy hiten vagyunk velük. De az első zavargásoknál rántörtek, mindenünkből kifosztottak, a fekvőséget potom áron eladtuk nekik. Csoda, ha nem szeretem a vallásunkat?!

— Ezt rosszul teszed. Mert különbség van a vallás és követői között — felelt Bal Sem Tow. Ők eltávolodtak a vallásuktól, de te csak igyekezz úgy élni, ahogy a vallásod előírja.

Aztán visszavette Alexejt, a kocсист, aki élete végéig szolgálatában maradt.

*

Nem tudott zavartalanul élni a tanítás hivatásának. Mihelyt hírneve elterjedt, a tudósok és áltudósok serege kezdte támadni őt. Kifogásolták fogyatékos tudását és kritizálták azokat a formákat, amelyek között vallási életét élte és hirdette. A lengyelországi zsidók ügyeit abban az időben „négy országbeli tanács” irányította, eleinte egészen primitív módon, olyképpen, hogy a lublini országos vásáron a tanács tagjai minden negyedévben találkoztak. Itt intézkedtek szervezeti ügyekben és a rab-bik itt döntöttek vitás kérdésebben. Az egyik vezető, Ábrám Aba a tanács megbízásából maga elé citálta Bal Sem Tow-ot:

— A viselkedésedből — szolt a gögös előljáró — arra lehetne következtetni, hogy a „sechina” nyugszik rajtad. Mégis arról beszélnek mindenfelé, hogy „am haarec” — tudatlan vagy. Szeretném, ha saját szavaiddal megcáfolnád ezeket a híreszteléseket.

Az előljáró föltette ezután a kérdést, hogy a hívőknek mi a kötelessége, ha újhoid napján elfelejtette imájából a „jaale” kezdetű, erre a napra rendelt imádságot.

— Hogy mit tegyen az, aki elfelejtette az imát? Ez nem fontos sem neked, sem magam számára — válaszolt Bal Sem. Mert te egészen bizonyosan el fogod felejteni, ha még olyan szigorúan is követeli ezt az imatörvény. De

én soha nem fogom elfelejteni azt, amit imádkoznom kell Ezzel aztán el is intéződött az első összecsapás közöttte és a „tudósok” között.

Halálát a népkönyvekben följegyzett adatok szerint, hülés okozta, de azt is mondták, hogy a hülés nem ártott volna neki, ha előzőleg nem izgult volna olyan nagyon azok miatt, akik hallgattak Frank, a szélhámos hittérítő szavára. Sövuot első napján maga köré gyűjtötte a híveit.

— Tudom miért jöttem a világra — szólt Bal Sem. Azért, hogy új utat mutassak és megmondjam az embereknek, miben találhatják beldogságukat. Abban, hogy szeretik Istent, Izrael népét és a Tórát. Nincs szükség semmiféle önkínzásra, csak is a lélek tisztaságára.

Betegsége egész ideje alatt nem dőlt ágynak, csak nagyon lesoványodott és hangja meggyöngült. Gyakran kiküldte az embereket és magára maradt gondolataival”. Ha szüksége volt szolgára, nem volt annyi ereje, hogy behívja. A szolga csengettyűt szerelt fel, és a drótot bevezette Bal Sem szobájába.

Valamelyik napon bejött hozzá Hadassa leánya. Megkérdezte, hozhat-e neki vacsorát.

Bal Sem szomorúan végignézett leányán és szemrehányóan szólt:

— Nem tudod, ki járt nálam? Nem tudod, hogy jobboldalt tőlem állott Élijahu s a másik oldalon egyik-másik nagy mesterem. Mindkettő beszélt velem, de amikor jöttél, hogy vacsorát adj, amikor jöttél ezzel az anyagias dologgal, mindketten eltávoztak mellőlem.

Ekkor már rosszul érezte magát, de nem dőlt ágynak. A községben tudták, hogy kezdődik a vég, összegyülekeztek tehát házában és egész éjszaka virrasztottak mellette. Halk hangján, amely azonban még mindig varázslatosan kedves volt, Tórát mondott nekik, hajnalig. Akkor a jelenlevők azt hitték, hogy jobban érzi magát és aludnia kellene, tehát távoztak. Délelőtt újból elküldött hívei után, hogy jöjjenek. A tekintélyesebb zsidó polgárok eljöttek és Bal Sem rendelkezett saját temetéséről. Arról

beszélt nekik, hogy a lélek hogyan távozik a test egyes tagjaiból. Azután imakönyvet kért és vendégeivel együtt mondotta el a haldoklók búcsúztatóját.

— Örülök, hogy kicsit még beszélhettem Istennel — mondotta.

Egyik tanítványa, a horodenkai Nachmann, félrevo-
nult a bet hamidrasba, hogy imádkozzon a mesterért.

Bal Sem megjegyezte:

— Azt hiszi, hogy bemegy és vihart fog támasztani odafönt. De jaj, nem tud bejutni azon a kapun, amelyen én szoktam bemenni.

Ezután megjelent a szobában egy halott lelke és kérte a haldoklót, hogy váltaná meg. Bal Sem minden erejei összeszedve, rákiáltott:

— Nyolcvan év óta bolyongsz és csak most tudad meg, hogy a világon vagyok? Távozz!

De nyomban meghagyta a szolgának, hogy fusson ki és kiáltsa, hogy az emberek hagyják el az uccákat, mert a lélek könnyen kárt tehet valakiben.

Úgy is történt. Egy leányzót, a templomszolga leányát a rossz lélek megbénította.

A szolgálta visszajött, de Bal Sem már nem kérdezte tőle, mi lett a bolygó lélekkel.

— Ne kínozz! Lemondok a hátralevő két órámról! — suttogta Bal Sem.

— Kivel beszélsz uram? — kérdezte a szolgálta.

— Nem látod a halál angyalát? Nem látod, hogy pöf-feszkedik! Mert fölhatalmazták, hogy rendelkezék velem.

Akkor betódult hozzá a nép és ő, utolsó erejét összeszedve Tórárt mondott nekik.

Az egyik fali óra hirtelen megállott. Bal Sem megmosta kezeit, az emberek körülállották, nehogy ránézzen az órára. Ő azonban így szólt.

— Tudom, az óra megállott. Magam miatt nincs bánatom, mert biztos vagyok afelől, hogy kimegyek ezen a kapun és máris belépek egy másikon.

Ezután meghagyta a körülötte állóknak, hogy mondják a „Wihi noiam” kezdetű imát. Ő maga ledült és egészen halkán Tórárt mondott, amíg végül már nem lehetett

hallani a hangját. Befektették ágyába és takarót helyeztek reá. Akkor úgy reszketett, mint templomi imái közben. Majd elcsendesült és az emberek meglátták, hogy a „kicsiny óra is megállott. Még vártak egy ideig, amíg meggyőződtek róla, hogy meghalt és a szent embert lefektették a padlóra. Gyertyákat gyújtottak a halott test körül, amelyek nappali fényt árasztottak. Az emberek gyászoltak, de inkább magukon csodálkoztak. Nem tudták, mi csoda érdemeik voltak, hogy egyazon korban, egy helyütt élhettek a szent emberrel.

C I O N I S T Á K

A zsidó népnek saját országa után való vágyódása a babylóniai és római emigráció óta soha nem szűnt meg. Bar Kachba fegyveres felkelése a rómaiak idején és Abu Isa, a perzsáknál politikai tény volt. A nagy megmozdulás Sabbatáj korában viszont misztikus mámor. De mindkető és a régebbi messiási hit, hogy egykor majd eljön a nép megváltója, pillanatra sem engedte elsülyedni a doni gondolatot. Sem a tömeges kitérések korában, amikor a nép lélekszáma nem volt több 1½ milliónál, sem a tizenkilencedik században, amikor a számuk, már 13 és fél millióra emelkedett s amikor erősen hódított közöttük az egyes nemzetekhez való hasonulás gondolata: az asszimiláció.

Az asszimiláció a napóleoni idők után olyan méretekben jelentkezett, mint soha azelőtt a görög, perzsa, vagy spanyol korszakban. A termelés átalakulása, a polgárság megerősödése, az új ipari munkásság kialakulása, főleg azonban a jogegyenlőség prokhtmálása erősen vonzotta a keleteurópai zsidó tömegeket Közép- és Nyugatewrópába, később az orosz pogromok után Amerikába, ahol a kiegyensúlyozott politikai viszonyok az asszimiláció mellett a zsidó nép természetes szaporulatát annyira felfokozták, hogy e nép lélekszáma ma 16-17 millióra tehető.

A múlt század nyolcvanas éveiben, afrnikor általában az intellektuális pályákon főlőleg mutatkozott, az ifjúság elhelyezkedésének akadályát a politika a zsidókban látta. Ekkor indult meg Eui ópában a modem antiszemita zajlás, amely főleg Ausztriában vert nagy hullámokat. Itt jelentkezett először legélesebb formáiban a zsidók emancipációjának tökéletlensége. A francia forradalom ugyan győzelemre segítette a jogegyenlőséget, de a társadalmak irányító rétegeit nem hatotta át a hvamsmusnak az a szellewe, amely a modern jogáilapatat létrehozta, így az-

tán a zsidó jogegyenlőségben bár, de mégis elkülönült életet élt.

Georg Schönerer első volt az osztrák politikusok között, aki faji alapon álló német nemzeti pártjának antiszemita programot adott, amit főleg az egyetemi ifjúság soraiban terjesztett. A megdöbbent zsidó ifjúság közül abban az időben egy oroszországi menekült, Perc Szmolenszkin író és publicista emelkedett ki, aki írásaiban céltűzte a „felvilágosodottságtól elfajzott és a műveletlenség következtében alólmaraadt tömegek” megmentését. Írásai nyomán mcxzgálfim indult, amelyet néhány mtizedél később Herzl Tivadar formált ki politikailag realizálható progammá.

Filozófusa a cionista mozgalomnak Oroszországban támadt Achad Halam (Ascher Ginzburg) személyében, aki eleinte szellemi centrumként kívánta Palesztinát, „hogy általa megteremtődjék a széjjelzór adottságban élő zsidók lelki egysége. Páratlan kritikai élel világitott rá az asszimiláció lényegére és a cionisták egy rétegének e kérdés körül való téves felfogására. „Nincs igazuk ama cionistáknak — írja egyik cikkében (Válaszúton — Három fokozat) — , akik azt hiszik, hogy a zsidóság világa csupán a cionisták és asszimilánsok két táborából áll. Éppen ez a rövidlátó általánosítás bizonyítja, hogy ezek a cionisták a zsidó államra való kilátás célszerűségi okai miatt kapcsolódtak ki az asszimilációból. Holott népi mozgalmunk természetes és normális fejlődési folyamata nem a cionizmus igenlésével kezdődött, hanem az asszimiláció tagadásával, a hazug álarc levetésével, amely miatt eddigi népi érzések rejtőztek és amiket hazug mi voltuk mibtt a jóbberzésüek nem tudtak tovább viselni — függetlenül a jövő problémáitól és a gyakorlati elrendezéstől, amelytől ma is felszabadulásunkoit reméljük.” A cionizmus gyakorlati megoldását korunkban már Benjamin Disraeli (lord Beaconsfield), a nagy angol államférfi vállalta és a berlini kongresszuson: 1878-ban az ügyet szóvá is akarta tetíni, de enrol politikai barátai lebeszéltek. Legyen meg előbb — mondották — a román \ssidok egyenjogúsítása, majd azután szó lehet Palesztináról. Disraeli nyomán indult az angol parlament legne-

mesebb érzelmű tagjainak egyike Lord Shaftesburg, aki 1882-ben Palesztína kultiválása és zsidók nagyszámú be-telepítése érdekében egyesületet alapított, amely a lordnak 1885-ben történt halála miatt nem tudott gyökeret verni. Politikai tradícióvá vált Angliában Palesztína visszaszerzése a zsidók számára, ami 1917-ben a Balfour-deklarációhoz vezetett.

Erdélyben az 1918-as forradalmiak alatt létrejött zsidó Nemzeti Szövetség irányítja a cionista mozgalmat, amelynek szervezeti készsége, eleven sajtója, pártonfelüli magatartása Transzilvaniának tiszteletreméltó helyet biztosít a cionista világmozgalomban.

BIALIK PALESZTINÁBAN

Aki azt várta, hogy Bialiknak Palesztinában való letelepedésével új költői alkotás korszaka nyílik meg, nem ismerte Bialik őszinteségét és nem számított a költő belső igazságérzetével. Ez az érzés nem tűrte, hogy egyetlen olyan sort is írjon le, amely mögött nem áll az átélésnek kifejezésre törekvő kényszere. Bialik, mint ahogy ezt ő maga beismerte, nehezen és habozón szedett fel új benyomásokat és éppolyan hosszasan dolgozta fel ezeket. Nehezen tudta magát beleélni a palesztinai viszonyokba. Ezért elhárította magától többeknek azt a kívánságát, hogy cioni dalokat énekeljen és jeruzsálemi költeményeket írjon, jóllehet az ő nyelvi zsenialitása mellett ez könnyebben és jobban sikerült volna neki, mint bárkinék. Már 1909-ben, amikor először tartózkodott Palesztinában, az ottani iskolamesterek és barbárok nagyban kérelték: „Maradj az országban és énekelj meg nekünk az ujjábredés vízióját, ahogy megénekelted kint a gálutban a diaszpórát!” Bialik azonban így felelt: „Soha nem hagytam fel az Erec Jiszraelről való álmódzásaimmal. Szerettem és levegőjét a gálutban is magamba szívtam. De az ilyen szeretet nem természetes. Nagyon is légies és nagyon is fantasztikus. Igazában csak az szereti hazáját, aki ott született, aki ott nevelődött, aki úgy szereti, ahogy a valóságban van, minden fantasztikus cifra-ság nélkül. Nem úgy szereti azonban az, aki csak távolról látja az országot, főleg képzeletben. Nem hiába tartja a legenda, hogy Juda Halévi meghalt, mihelyt palesztinai földet érték lábai. Holott ő az a költő volt, aki forrón és erősen szerette Palesztinát, de természetellenes szeretettel, mert ez a szeretet vallásából és fantáziájából fakadt. Mihelyt a költő másnak találta az országot, mint ahogy azt fantáziájában elképzelte és ahogyan arról a

Biblia ír, meg keltett halnia. Legalább is szellemi halállal.”

Bialik ezután elbeszélte, milyen boldog volt, amikor egy gyermeket látott a hajón, aki a hébert anyanyelveként beszélt, élő és természetes héberséggel: „Csak olyan gyermekek tudják a korona régi fényét visszaszerzeni, akiknek születése és nevelése szentségiben történt. Ki tudja? Meglehet, hogy a gyermekek valamelyike már magában hordja az újjáéledés vízióját, amely után mi annyira áhítózunk, amit azonban a gálut költője nem tud meglátni.”

Mégis ugyanaz a Bialik, aki olyan bölcsen ki tudta analizálni, miért kellett ennek így lennie, mélyen el volt keseredve afölött, hogy éppen Palesztinában hagyta őt cserben az átélés és a szó ereje. Marc Chagall híres párizsi festő egy alkalommal kisleánya kíséretében Bialikot meglátogata tel-avivi házában. A háztetőn, ahonnan kitárult a város panorámája, a vendég szemrehányást tett Bialiknak: „Voltaképpen miért nem ír? Hiszen boldognak kellene lennie! Palesztína már nem gettó és ön a legnagyobb zsidó költő. Köröskörül aranyban fényük a zsidó föld. Napbarnított ifjak és lányok néznek fel önre. Háza előtt szakállas zsidók mennek el és lesik a szavait és (pillantását. A narancskertek illata kell, hogy meghódítsa és emlékeztesse első szerelmére! Önnek a tengerparton kellene bolyongania, mint Puskinnak a Néva partján és akkor a versek maguktól ömlenének. Miért nem ír? írjon az isten szerelmére, akkor is, ha emiatt el kell hanyagolnia előadásait és közéleti munkáját. Mindenki megértené ezt és neki nem neheztelne érte.” Bialik a szemrehányásra hosszú hallgatással felelt, majd odafordult Chagall kislányához és így szólt: „Gyermekeim, imádkozz istenhez, hogy írni tudjak!”

Meglehet, hogy a költő hallgatásának oka Tel-Aviv amerikai tempóban zajló fejlődése volt. Ez a „nagyvásár” bizonyára gátolta Bialikot inspirációiban. Bialik alkotása az orosz természeti szépségek mellett felölelte főleg az orosz zsidóság egységes, magába zárt, kulturértékekben és tradíciókban gazdag életstílusát. Tel-Aviv azonban, amely mint eső után a gomba, hirtelen nőtt fel,

zsidó emigránsok gyorsütemű kezemunkájából. Ez az új életstílus pedig nem volt megfelelő talaj a költői mű számára. Ehhez járult még az a körülmény, hogy Bialik közéleti munkájával a népért való harc kelles közepén állott és nyilvánvalóan nem volt ereje, hogy visszavonuljon és elmélyüljön. Nem volt az a nyilvános összejövetel, az a politikai, vagy kulturális megmozdulás, amelybe nem vonták volna bele Bialikot. Elnöke volt az írók szervezetének, tagja a héber egyetem kurtoriumának, ő tartotta 1925. április elsején az egyetem megnyitóján a diszebedet. Elnöke volt a Waad ha Laschon-nak, ama bizottságnak, amely feladatául tűzte ki, hogy a felevenített hébert hozzáalkalmazza az élet követelményeihez és legfelsőbb fóruma volt az új szavak és technikai terminusok használatának. Ez és sok egyéb tisztség, amit betöltött, nemcsak parádés szerepet jelentett a költő számára, hanem fáradtságos dologtevést. Ehhez járult még tudományos munkássága, amelyet Rawniczkyvel együtt végzett az Ibn Gabiról kéziratok kiadása körül. Dolgozott még Mose Ibn Ezra spanyol költő műveinek a kiadásán, majd a misna kommentáron, beszédeken és előadásokon. Konferenciákat tartott, szemináriumokat, a világ minden tájáról hozzáéreező újságírókat és írókat fogadta, a jisuv embereivel tanácskozott, — munka, amely elől soha nem tért ki. Háza nyitva állott mindazoknak, akik a zsidó ügyekbe bekapcsolódtak. Nagyon megviselte az amerikai út, amelyet a Keren Hajjeszod érdekében tett meg 1926-ban, *aztán* az európai országokban való utazása 1931-1932-ben, hogy kiadóvállalata, a „Dewir” számára pénzt szerezzen. Közben minden nagyobb városban a legkülönbözőbb társadalmi rétegek előtt beszédeket kellett tartania. Szónoklatokat, amelyek üdítették a hallgatókat, őt azonban mértéktelenül elfárasztották. Barátaikhoz intézett leveleiben egyre panaszkodott: „Napi munkám felőrli a testet és lelket s nem marad erőm a lélek munkáira. Teherhordó állat lettem, amely reggeltől éjfélig követ, kavicsot, homokot kénytelen cipelni. Évek óta hajszolom magam egy kis nyugalom után és nem tudom elérni.”

Bialik tehát az ő gazdag és elmélyült szellemisége

számára más szelepeket keresett és talált: a beszélgetést és az előadást. Soha nem készült előadásaira, soha vázlatokat nem készített; előadásai voltakép nem is voltak egyebek, mint beszélgetések. Partnerének (csak egy gondolatot kellett kimondania és a költő szellemének gazdag forrásából zuhogtak a gondolatok hullámai, átszöve a régi zsidó irodalom idézeteivel, amik állandóan jelen voltak a költőben és amiket a maga átnemesült módján magyarázott és analizált. A régi mondásokat és megállapításokat a költő állandóan felfrissítette és aktualizálta. A régi chaszid beszélgetéseknek és előadásnak újjászületése volt ez. Nem a hosszadalmas kutatás és az anyag felhalmozása volt e módszernek a lényege, hanem a kiválasztott és a költő szellemében megállapodott tudásnak, gondolatoknak és mélységes átérzéseknek folyamata, amely magától sodródott. Bialik valósággal tékozló volt beszédeiben, amelyeket mindenki számára elajándékozott. Nem tett különbséget az egyetemi tanár, a barát író, a chaluc és a borbély között, amikor szellemének Mncseit közölni akarta. Ez a „szóbeli” Bialik azok számára, akik hallgatói lehettek, becsebb volt még, mint az „írott” Bialik.

Az egyiket Hugó Bergmann, a jeruesálemi egyetemen a filozófia tanára jegyezte fel. 1932 júliusában szó volt arról, hogy Spinoza-jubileumot rendezzenek. Bergmann megkérdezte Bialiktól, mit szólna ahhoz, ha a jissuv nagy Sipinóza-ünnepséget rendezne. Bialik erre azt válaszolta, hogy egyetlen tettet, mint Spinoza egyik könyvének héber kiadását, sokkal nagyobbra tartaná, mint bármennyi és bármilyen ünneplést.

„A keletiek gyógyíthatatlannak látszó betegsége — mondotta — egyre csak szavakat csinálni. Vásárljátok meg az araboktól egész Palesztinát és nem fognak izgulni. De ha azt mondjátok, hogy meg akarjátok venni, máris izgulni fognak. A zsidók is ilyen keletiek. Sokkal fontosabb nekik megmondani, hogy megvásárolják Palesztinát, semmint megcselekedni. A beszéd eszköz arra, hogy az ember megtakarítsa a tettet... Van egy jiddis szállóige, amely a szónak a keletieknél való nagyrabecsülését találóan kifejezi: „Egy pofont elfelejt

az ember, egy lossz szót azonban sohasem.” Ezt a módot egyébként már a Bibliában is megtaláljuk. Bárak hivatja Bileamot, nem azért, hogy a zsidók ellen harcoljon az ő oldalán, hanem hogy megátkozza őket. Hasonlóképpen a Góliát históriában. Góliát és Dávid között a harc valószínűleg félóra hosszat tartott, de Sámuel könyve szerint a harcot egy negyven napos szidalmazás előzte meg.” A másik beszélgetés, amit följegyeztünk az, amit Bialik fodrászával folytatott, íme a diskurzus:

*

„Amikor Bialiknak első ízben vágtam a haját, kissé ideges voltam. Bialik feje! A nagy tisztelet miatt, nem mertem beszélni hozzá. Mit mondhattam volna neki, amit ő nem tudott?! Beszéljek az időről? A napi eseményekről? Vagy dicsérjem költeményeit? Hallgattam tehát és végeztem munkámat. Később azonban ő kezdett beszélni: „Ön — mondotta — kint a cégtábláján ezt írja: „Tisporeth we-Giluach” (Hajnyírás és beretválás). Helyesebb volna: „Tisporeth we-tiglachat” Eztán hosszabb fejtegetés következett a giluaach és tiglachát közötti fogalmak különbségéről. Felbátorodva Bialik készséges közlékenységétől, megengedtem magamnak, hogy megkérdezzem, mi a talisz és tefilin vallási szokásának értelme. Alig hogy megformuláztam a kérdést, Bialik máris magyarázott: „Minden használt és elfelejtett szokásunkban valami utalás van a nép életében történt bizonyos eseményre. Vagy képletes kifejezése ez a nép öntudatlan vágyakozásának olyan állapotok után, amelyek között régmúlt idők bizonyos szakában éltek. Aminthogy minden emberben titkos vágyak és kívánságok élnek, amelyeket nem lát tisztán. Ezek kifejezésre törekszenek. Freudnál tanultuk, hogy ugyanígy vannak kollektív népi életünkben is vágyak és kívánságok, amelyek ki akarnak fejeződni. E rejtelmes ösztönök az egyénnél öntudatlan köznapi cselekvésekben és szokásokban kerülnek a tudat elé, míg a kollektivumban szokásokban és ceremóniákban. A titkos vágyak mélyen le vannak horgonyozva a nép lelkében és különböző kifejezési formákban nyilatkoznak meg. Az idő ezeket a kívánságokat és vágyakat eltörli és lenyomja őket a népi öntudat küszöbe alá.

Az élő indító okot, amely a szokást létrehozta, belepi a por és törmelék, a sok paragrafus és rendelkezés. A mi Teladatunk, hogy eltakarítsuk a törmeléket és felszínre hozzuk a megkövesedett szokások és rendelkezések gyökereit.”

Mialatt Bialik így beszélt, kezemben az ollóval és fésűvel állok és hallgatom. De velem együtt hallgatják a vendégek is, akiket magával ragad Bialik átszellemült, lelkes beszéde. Mindnyájan, azok is, akik sürgettek, amikor a műhelybe jöttek, most egészen megfélekedtek, hogy miért is tartózkodnak itt és feszülten hallgatták a költő magyarázatát. Nem tudnám szószerint megismételni egyes szavait, csak nagyobb vonalakban közölhetem az előadást.

„A régi Izraelben — folytatta a költő — két irányzat vert gyökeret a nép karakterében. Az egyik irány a kultúra felé tendált, a letelepedéshez, városok építéséhez az állam-alakításhoz, ahogy azt a környező kultúrnépeknél látták: az egyiptomiaknál, a babyloniaknál és az asszyroknál. A másik irányzat azonban anarchikus volt, beduinszerű, amely megvetette az állam jármát, irtózott a várostól és a városi kultúrától. A sivatag gyermeke nagyon kevéssel beéri, igénytelen életet folytat, visszavonultan él istenével és a nyájjal; szabadsága mindennél becsebb előtte. Urat szolgálni, templomokat tisztelni, pompás épületeket és fényes ruhákat megcsodálni, hadsereget és a tengerészeiét tisztelni, mindez a mi napjaink beduinjai előtt is éppen olyan gyűlöletes, mint amilyen ellenszenves volt négyezer évvel azelőtt a héber beduinoknál. A beduin és az ő istene megelégszik egy tátorral. A sivatag fia testét egy darab szóttésből készült csikos köpennyel takarja, fejének és szakállának szőrzetével nem törődik. A természetes élet után való vágyódás kint a sivatagban tudatosan, vagy öntudatlanul élt és hatott a lélekben, mély gyökereket eresztett a zsidó nép egy részében és évezredek át úgy konzerválódott, mint őseink típusa az Egyiptomból való kivonulás óta. Azokban az évszázadokban, amikor a zsidóság népi egységben élt, lelkünkben gyakran felködlött a vágyódás a szabadság, a sivatag után. Prófétaink közül

többen gyöngéd szavakban fejezték ki ezt a nosztalgiát:

*Visszagondolok ifjúságod bűbájára
Szerelmedre, amikor még menyasszony voltál
Amidőn követtél végig a sivatagon
Országom, ahol nem, vetnek és adatnak. (Jeremás)*

Mi egyéb volt a második Templom pusztulása előtt az eszeusok mozgalma, mint a sivatag felé való törekvés és a város lármás, zajos életéből való menekülés vágya?

Korunk sivatag emberének sajátossága keveset változott ötezer évvel azelőtt élt testvéreinek életétől. Ruhája ma is olyan, mint az ősidőkben: kefia (fejkendő ágai (fekete, kerek bojt), amely összetartja a fejkendőt, abaje (egy darabból készült csíkos köpeny). A szakáll és a fürtökben hulló haj ma is jellemző ismertető jelei a beduinoknak. Mindaddig, amíg a zsidó nép saját földjén élt, egy része e népnek azzal konzerválta vágyódását a pusztai szabadság felé, hogy megtartotta a puszták fiainak viseletét. De a zsidó állam elmerülése után, amikor Izrael népe széjjelszóródott az egész világon és új életformákhoz kellett igazodnia, magára öltötte a népek viseletét is. A zsidók természetesen nem hordhattak agat és abajet, amikor kimentek az uocára, aminthogy azt az Európában és Amerikában élő arabok sem tehetik, ellenben a zsinagógában tefilin és tálisz formájába hordják még ma is.”

Bialik jelenléte a borbélyműhelyt tarházzá változtatta. De igazi tanház is létrejött Bialik kezdeményezésére Tel-Avivban, amelynek neve Ohel Sem (Sem sátra) és amely még egyetlen lágas, világos előadó teremből állott. Ebben a teremben tartotta Bialik időnkint nagyszámú közönség előtt előadásait és ez a terem volt kerete azoknak a felemelő rendezvényeknek, amelyeket szombat délutánonként tartottak Oneg Sabbath (szombati öröm) címen.

A szombat a zsidóknál minden korban nemcsak hétfégi szociális pihenőnap volt, hanem azon túl a szellemi üdülés és lelki felemelkedés napja. A köznapiság és a gondoktól való teljes mentesülés után (szombaton be-

szélni sem szabad üzletekről), az „állati gondolkodású kutya” e napon megint emberré vált, a zsidó visszanyerte emberi méltóságát és lelki kiegyensúlyozottságát. A szombat testi élvezetei mellett, amelynek eszközeit egész héten át gyűjtötték, a kitakarított lakás fénye mellett a szombati ima szellemi emelkedettsége, a Biblia és kommentárjainak olvasása azt a meggyőződést ébresztették a zsidókban, hogy ezen a napon egy „másik”, egy „gazdag lélek” szállott beléjük. A chászidoknál, a szombati ünnep, a „salos szöudot”, a harmadik szombati lakoma volt csúcspontja a szentelt nap ünnepeinek. Ez a lakoma a késő délután kezdődött és belenyúlt az esti órákba. Noha ennivalókban ez volt a legszegényebb (megelégedtek gyakran néhány falat kenyérral és egy darab heringgel) hangulatban mégis ez volt a leggazdagabb. A rabbi prédikációja és a chászidok éneke teljesen betöltötte az estszürkület óráit és a távozó nap árnyéka sajátos bájít kölcsönöz ennek az estnek. Alkkor végződött, amikor felgyúltak a lángok és ezzel bevonult újra a köznap.

Bialik „Öreg Sabbatja” az általa alapított bet hamidrasban a „harmadik lakoma” alkalmából a leglátogatottabb gyülekező hely volt. A terem 1500 embert tudott befogadni. Ernst Simon így írja le az ünnepség lefolyását:

„A tömegek szombatról szombatra valósággal benyomultak a terembe. A lármának és rendetlenségnek végetvetett azonban az önfegyelem, ami akkor jelentkezett, amikor Bialik a pódiumra lépett. Körülötte helyet foglaltak Tel-Aviv írói és szellemi reprezentánsai. A közönség nagyrésze leült a szóksorokba és átvette nyomtatásban a hangjegyekkel ellátott új szombati dalt. Képzett karnagy és jól betanított kórus énekelt. Az énekből a közönség megtanulta az új dalt és megismételte a régiéket. Ezután előadás kezdődött, ennek befejezése után ismét ének, amely elhúzódott estszürkületig és azon túl is, amikor már teljesen elsötétedett a terem. Végül mindenki felállott. Havdala! — kiáltották. Amikor elhangzott a kórus ajkáról az „or!” (világosság) szó, az elektromos égők és a szombat kimenetelét jelző gyertyák fel-

gyúltak. A tömeg gyermekes csodálkozással fogadta az „elrejtett világosság” csodáját és örömmel köszöntette a teremtés új hetét. Ilyen volt Bialik Oneg Sabbatja. Mind ez újszerű volt és mégsem új, csak formáiban és névben történt változás olyan szombati szokás körül, mellyel Bialik chászid ifjúsága szorosán egybekapcsolódott.”

Bialik újításai nemcsak a szombatra vonatkoztak, ő arra is törekedett, hogy a többi ünnepnapot újjáélessze. A kísérletek ellen, amelyekkel különösen a mezőgazdasági munkásegységek (kövucák) köreiben találkozott, hogy tudniillik új ünnepeket léptessenek életbe, olyanokat, amelyek megfelelnek a dolgozó Palesztinának, azaz érvelt, hogy az ünnepek csakis régi tradíciókból nőhetnek ki. A régi ünnepeket ki lehet és ki kell az új életstílus igényei szerint alakítani, de új ünnepnapokat nem lehet kiagyalni.. Bialik 1930-ban Ginnegár kövucájának egy munkásához intézett levelében ki is fejté a következőkiben ezt a gondolatot: „Ünnepeket nem gondol ki az ember a szívéből. Már Jerobeám király is kísérletet tett erre, de megbukott vele. Az ünnepek „formáját és stílusát” kissé rendibe lehet hozni, de a semmiből nem lehet valami újat teremteni. Az ünnepek a közös alkotás tárgyai, amelyben sok minden és különböző tényezők és energiák részesednek: történelem, művészet, természet és sok egyéb. Aminthogy rendeletre és utasításra, vagy megbízásra nem lehet jó költemény őket írni, épügy nem lehet megrendelni ünnepeket és ünnepi programot. Az igazi ünneplés csakis a szívből és a szentség szelleméből jöhet létre. Ha azonban ez hiányzik, akkor mitsem használhatnak a távoliból jövő tanácsok. Mégis azt a tanácsot adhatom nektek: tartsátok meg atyáitok ünnepeit és mozgósítsátok képességeitek és izléstek szerint, valamint az új körülményeknek megfelelően, hogy az nyilvánuljon meg bennük, ami bennetek sajátos. Födolog, hogy mindent hűséggel és élő átérzéssel cselekedjete a lélek kívánságai szerint. Hagyjátok abba a sok okoskodást! Apáink sem unták meg a sok szombatot és ünnepet, noha mindez egyféle formáiban került hozzájuk. Ők azonban minden ünnepben új értelmet és új ébresztőt találtak. Tudjátok-e miért? Mert életnedv keringett ben-

nük és mert az ünnep áldása árasztotta el lelkünket. Ha valaki nem találja meg az ünepek értelmét, akkor ez annak a jele, hogy a lelke üres és köznapi. Az ilyen emberen nem lehet segíteni.”

A tradíciónak belülről való újjáélesztése – ez volt Bialik élete utolsó éveinek domináló gondolata, aminek érdekében nagy lelkesedéssel dolgozott. Azok után, hogy követelte a haláchát, a „vaskeménységű tett és a szigorú kötelesség” bevezetését és a „formákat, hogy elfolyó és zavaros akaratumk precíz és szilárdul kipréselt alakot nyerjen”, fáradhatatlanul dolgozott annak bizonyításán, hogy a zsidóság nem absztrakt eszmeiség, hanem való konkrét életalakulás. A Ohel Sémiben tartott egyik beszédében ki is fejtette: „Azzal különbözünk többek között még más népektől, hogy mi sohasem játszotunk, míg közöttük sok a látványosság. Néptestünket a kötelességek nemesítették és ezek is képesítették az állandó megújulásra. Kötelességek nélkül nincs zsidóság. Jaj nekünk, ha házunkat alapok nélkül és világunkat kötelességek nélkül akarnánk felépíteni! Jaj nekünk, amiért gyermekeink szájába szavakat adtunk, ahelyett, hogy szent tüzet plántáltunk volna szíveikbe!

A nevelés mostani módja, játékká alakítja át az életet. A szegénysorsú melamed nevelési módszere alapján olyan emberek kerültek az életbe, akik szívükben lángoló szentséggel (a hit szentségével, vagy a hitetlenség lelkesültségével) jutottak a társadalomba. Milyenek lesznek azonban mostani tanítóink nevelő munkájának gyümölcsei? Mentenük kell, amíg idő van reá! Meg kell mondanunk ennek a generációnak: megcsaltunk bernietkéit! Nincs más út, mint az apák útja.”

Az apáknak ez az útja lebegett Bialik szemei előtt, amikor a zsidó nép erkölcsi és nemzeti élete normális irányításának realizálását követelte. Szerinte a Sulchan Aruch mintájára, amely a zsidók vallási életét alakította, törvénykönyvet kellene készíteni, kódexet, amelynek már nevet is javasolt: „Széfér ha-Maaszim” (a Tett Könyve). Ez az új Sulchan Aruch három, részből állott volna:

1. Az emberek kötelességei saját magukkal szemben,

2. az emberek kötelességei felabarátaikkal szemben,
3. a zsidó ember kötelessége népével szemben.

Az embernek istennel széniben való kötelezettségeit nem kell külön körülírni, minthogy a kötelességek fenti három köre együtt amúgy is az isten iránti kötelességet jelenti.

Az ember önmaga iránt való kötelességének alapelve az igazság. Igazság a tettben, a szóban és gondolatban, tartózkodás hazugságtól és csalástól, hamisítástól és félrevezetéstől, hízélgéstől és frázistól, póztól és játéktól.

Bialik felsorolja még a kötelességek között a szerénységet, saját éitékünk felismerését, amelynek meg kell maradnia ama határok között, amelyek mindnyájunk számára meg vannak vonva. Ide tartozik még szenvedélyeink elnyomása. Általuk érte el az ember a kultúra fokát és ezek erejével emelkedett a zsidóság a prófécia magaslatára. A munka az ember ősi feladata az életben, amit nem szabad járomnak és kényszernek tekintenie, hanem kötelességének, amely minden tisztességes élet alapja. Aki nem dolgozik, az lopásból és rablásból él. A munka atributumai pedig: megbízhatóság, képesség, szorgalom, tisztaság és rend. Ehhez járul a nap bizonyos szakának tanulással való betöltése: Biblia-olvasás, a halachába és agádába való elmerülés, a költészet termékeinek, továbbá s tudomány és korszerű irodalom produktumainak olvasása. Az állatok, a növények és a természet szeretete, azoknak ápolása; szívélyesség, a szemnek és fülnek ébrenléte a természet szépségei iránt; a szép ápolása, az ember alkotó erőinek kihasználása arra a célra, hogy szaporítsa a szépet, a költészetet és éneket, hogy választékosan beszéljen és hogy alkotó, vagy befogadó képességekkel vegyen részt a művészetben és zenében.

Az embereknek a felebarátokkal szemben való kötelességeik során olyan utakat kell keresniök, amelyek kidomborítják az igazságosságba vetett hitünket és érzelmeinket. Folytatnunk kell régi tradíciókat, amely szeunt könyörületesek vagyunk és utódai a könyörülete-

seknek. Világunkat könyörületességre és szeretetre kell alapítanunk. Legfelsőbb kötelességünk a béke.

Következnének továbbá a polgári kötelességek: hűség és engedelmesség a törvény és a közrenddel szemben és saját jólétünk háttérbeszorítása a közösség jóléte érdekében. Ebből következik a spekulánsok elleni harc, akik egyéni haszonlesésből ártanak a közösségnek. Ezeket épügy ki kell rekeszteni a társadalomból, mint a renegátokat és denuimciánsokat.

A társadalmi élet egészséges példája a tradicionális zsidó család, amely kötelességének érezte a családi hűséget, a szülők tiszteletét, az igazi tekintély elismerését, a testvér és rokon segélyezését és a gyermekekhez való határtalan szeretetet. A családi életen kívül járul mind-ezekhez: az udvariasság, előzékenység, gyöngédség mások irányában, felebarátaink érzésének és véleményének tisztelete.

A zsidó ember kötelessége népével szemben áll: a nép történetének és értékeinek ismeretéből, alkotásainak tanulmányozásából, a nép utjain való haladásból, részvétel a nép reményeiben és tudatos közreműködés újjáépítő munkájában. A néppel való kapcsolatok testi jele az Ábrahám szövetségébe való tartozás. A nép múltjával való tudatos kapcsolat megnyilvánul az ünnepek és szokások megtartásában, amelyek egyébként telítve vannak szépségekkel és mélységgel. A népi intézmények központjában áll a tanház. A Tórából és a prófétákból szombatont és ünnepnapokon régi hagyomány szerint részeket kell felolvasni, ezt ki kell szélesíteni az agadából és halachából és a régi és újabb korok héber költészetéből vett ismeretekkel. Újjáéleszteni kell a régi „derásákat”. Prédikációiban a szellemi vezetőnek *hosszá*, kell igazodnia a zsidó nép mai kívánságaihoz. Ápolni kell a héber nyelvet, részt kell venni Palesztina újjáépítésében és a zsidó népnek odavaló repatriálásában.

A Bialik-féle kódex koronáját az ifjúság nevelése alkotja, amelyet a zsidó -nép szeretete felé kell irányítani. A Széfer ha-Maaszim befejező része filozófiai jellegű lett volna. Elmélyülés a világ titkaiba, az eredeti és végcél problémáiba, „Boldog, aki hinni tud é? aki úgy érti

istent, ahogy apáink értették: mint alkotót és irányítót. Akinek ez a hite, annak nem fog neheze esni, hogy istennek, mint elődeink, imával és dicsérettel hódoljon. De a hitetlen is jól teszi, ha megérti a hívők szavaj; és életét, hogy ezen át megértse magát a népet, amely valóságában a szellem annyi szép alkotását rögzítette le. A nagy problémák fölött való gondolkodás nem lehet kizárólagos kötelessége a kimagasló egyéniségeknek. Senki nem mentheti magát attól, hogy szívvel és lélekkel ne figyeljen fel a nemzet gondolkodóinak eszméire, ama emberek szavára, akik minden időkbén a mély és nagy problémáik megoldását keresték.”

Benjámín Klar

AZSIDÓK SZEILEMI SAJÁTOSÁGA

A múltban az antropológia többet foglalkozott az emberek testi, mint lelki sajátosságaival. Ahol azonban, ez a tudomány a fajok lelki tulajdonságait kutatta, ott bizonyos testi jelenségekből gyakran túlzott elhamarkodással következtetett. A 19. században például némely antropológus ineg volt győződve arról, hogy a koponyának formája döntő befolyású az agyvelő fejlődésére és az egyén képességeire. Csak lassan szabadult fel az antropológia e képzetek alól. Nagyon valószínűvé lett a későbbi kutatás során, hogy az emberi alkat külső jegyei semmilyen befolyással nem bírnak a szellemi képességekre, ellenben a belső szekréción mirigyek, amelyeket az antropológia régebben sohasem vett figyelembe, a legmeszr szefobmenően határozzák meg az ember lelki különösségét.

Ha mindazonáltal úgy találjuk, hogy bizonyos emberi csoportok testi sajátosságai bizonyos lelki snjátosságok komplexumával társulnak, akkor ez annak a jele, hogy egy csoport, amely hosszú időn át egyazon környezet befolyása alá kerül, természetes és szociális kiválasztódás révén kialakít meghatározott testi, valamint lelki ismertető jeleket. Ha a kevésbé hozzáidomúlt egyedeket kikapcsoljuk e csoportból, akkor olyan testi és lelki sajátosságok tenyésztethők ki, amelyek a létért való harcban azon a területen a leghasznosabbaknak bizonyulnak. Mindaddig, amíg a csoport nem keveredik más csoportokkal, hanem saját beltenyészetének körét alkotja, kiválasztódás utján a testi és lelki sajátosságok egyik generációról a másikra öröklődnek. A látható testi sajátosságok ilyen tekintetben utalást jelentenek láthatatlan szellemi tulajdonságokra.

Korlátlanul azonban ez a megállapítás csak addig ér-

vényes, amíg a csoportok primitív szociális viszonyok között, elszigetelten élnek. Magasabb szociális fokon ez már kevésbé talál. Míg egy terület klimatikus feltételei szinte változatlanok és a csoport számos generáció során testi tulajdonságaiban alkalmazkodott a lakóhely éghajlati feltételeihez és testi tulajdonságai sem változtak, addig a szociális feltételek gyorsan cserélődnek és a történelem során rohamosan átezármanak egyik országból a másikba. Ezeknek a befolyására, kiválasztódás által, különösen a csoportok lelki tulajdonságai változnak, mert ezek — magasabb szociális fokon — fontosabbak az emiberek életharca számára, mint a testi tulajdonságok. Hasonló testi tulajdonságú csoportok tehát különböző szociális feltételek hatására, lelki tulajdonságaik tekintetében nagyon különbözők lehetnek. Megfordítva pedig: vannak csoportok, amelyek elütő testi jellegzetességeket mutatnak fel, de lelki tulajdonságuk tekintetében hasonlítanak egymásra. Ha a fehér faj csoportjait a háziállatok és a növények tenyésztési elvei szerint bizonyos lelki sajátosságok irányába szaporítanák és a szaporodásból kikapcsolnák azokat az egyedeket, amelyeknek ellentétes sajátosságaik vannak, akkor ezek a csoportok néhány generáció után lelkiekben is feltűnően hasonlítanak egymásra. Az emberek ugyan nincsenek alávetve más emberek közvetlen, céltudatos tenyésztésének, de a szociális viszonyok messzemenően veszik át a tenyésztő szerepét és ha sokkal lassabban is, de elérik céljukat. Egy csoport „nemzeti” jellege nem örök, nem földöntúli, hanem, mint ahogy azt Ottó Bauer mondja, „elmúlt történeti processzusok lecsapódása.”

*

A fehér faj összes csoportjai potenciálisan tartalmazzák azt a lelki alapelemet, amelyből kitenyészthetők a kívánt lelki tulajdonságok. Ha ezzel seemiben néhány fajkutató az állítja, hogy bizonyos csúcsteljesítmény felé vezető képességek csak a szőke, északkeurópai fajban találhatók, akkor ezt a megállapítást megcáfolja a tény, hogy az emberiség legnagyobb zsenijeit és vezetőit, mint Mózes, Jezsajás, Jézus, Buddha, Kunfutius, Mo-

hamed és Luther a vallás terén, Plato, Arisztotelész, Spinoza, Galilei és Einstein a filozófiában és asztronómiában, Julius Cézár és Napóleon a politikában, Beethoven a zenében nem tartoznak az északeurópai fajhoz. Az északeurópai faj szellemi fölényéről szóló tan csakis mint kísérő jelenség jöhetett létre az új korban, a főleg észak- európai fajok (németek, angolok, északamerikaiak) politikai fellendülése során. Elképzelhetetlen lett volna ez az ókorban egészen a középkorig. Abban az időben ugyanis az összes nagy kulturteljesítmények, amelyek az emberiség útján világítottak, az északázsiai és földközi fajok által jöttek létre, mialatt Észak- európa kultúrmunkája még nagyon is kezdeti stádiumban volt.

Ha azt, amit a környezet befolyásáról mondtunk, a zsidókra alkalmazzuk, kiderül, hogy az említettek faji komponenseikkel járó testi tulajdonságukkal együtt, bizonyos lelki sajátosságokat örököltek, de a fejlődés azóta nem állott meg és a széjjelszóródottságban a szociális feltételek hatása alatt a kiválasztódás révén a zsvkk lelki tulajdonsápai továbbra is variálódtak. Figyelmünk kívül hagyjuk, hogy a nemzsidók felvétele, bár számuk nem volt különösen nagy, bizonyos fokig befolyásolta a zsidók lelki sajátosságát. Ma a zsidók lelkileg nem azt a képet mutatják, amit faji komponenseiktől kaptak, hanem azt is, amit a diaszpórában, változott szociális környezetbeli feltételekkel szereztek kiválasztódás útján.

Ebből kitűnik, hogy egy embercsoport testi és szellemi sajátossága között az összefüggések magasabb szociális fokon nagyon összekuszálódtak. Ez az összefüggés a légi időkben még fennállott és elszigetelt és primitív csoportokban ma is fennáll. Különösen áll ez a megállás az egyedekre. A civilizált emberiség annyira cstypeverődött, hogy minden egyén elődei között különböző fajú embereket találhat. Bizonyos testi karaktert örökölhett az egyik fajtól és bizonyos lelki alkatot egy mástiktól. „Meg kell barátkoznunk a gondolattal, hogy hasonló külső típusú emberek lelkiekben különböznek és hogy testileg különböző emberek lelkiekben egyformák lehetnek” — mondja F. Lenz.

Az a képtelenség, hogy egy ember lelki tulajdonságait testi sajátosságaiból magyarázzuk, Clauss-t arra az érdekes kísérletre vezette, hogy mimika-arc kifejezések-ből következtessen a lelki tulajdonságokra. Ezeket mondja: „A tipikus zsidó vonás nincs összefüggésben egy meghatározott fajisággal, vagy faji keveredéssel, hanem bizonyos kifejezési jegyben rejlik, amit különböző emberfajokra lehet rányomni.” Ugyanígy vélekedett Schleich. Szerinte a „zsidó arc kifejezés jellegzetessége inkább a mimikai funkciókban, semmint az arc testi formáiban rejlik.” Tény az, hogy az arc kifejezésből sokkal könnyebben le lehet olvasni a lelki tulajdonságokat, mint a koponya formájáról és a haj színéről. Azonban az arc kifejezés nem lehet objektív mérési módszerek tárgya. Tudós számára, aki objektíve megállapítható eredményeket akar elérni, ezért ez a módszer nem jöhet figyelembe, legfeljebb a művész intuíciója számára, aki az arc kifejezésben a lelki élet kulcsát leli föl. Az intuíció azonban egyéni élmény, ami nem válhat tudományá-

Hogy a zsidók egymás között lelkileg nagy fokon hasonlítanak egymásra, azt a legtöbb fajkutató, aki főleg az askenázi zsidókat veszi figyelembe, különösen kihangsúlyozza. „A testiségnél is sokkal hangsúlyozottabb a zsidók szellemi sajátossága; a zsidókat úgyszólván lelki fajnak lehetne megjelölni — írja F. Lenz. Egy másik fajkutató, S. Weissenberg, aki egész életét a zsidók antropológiai kutatására szentelte, szintén lelki egységüket emeli ki. Miben áll a lelki sajátosság? Ha eltekin-tünk a zsidók művészi képességeitől és jellegzetes tulajdonságaitól és csakis észbeli képességeiket vesszük figyelembe, akkor ezeket legjobban megjelölhetjük a következőkben: találékony-ság, kombináló képesség, nyomozó tehetség, céltudatos-ság gyakorlati dolgokban, szellemi mozgékony-ság, vagy könnyedség elméleti dolgokban, racionalizmus vallásiakban. Meglehet, hogy mindezek a tulajdonságok ugyanabból a forrásból fakadnak: a gyors asszociációnak képességéből.

Ez a képesség azonban nemcsak a zsidók tulajdona, hanem az összes régi kultúrnépeké. A kulturéletnek az észibeli munka tekintetében érzett nagyobb igényei lassankint kitörlik azokat az embereket, akik nehézkesen, lassan és fáradságosan gondolkoznak és csak azok maradnak meg, akik gyors gondolkodásúak és „kiélesedett” asszociációs képességűek. Más szempontból tekintve a gyors gondolkodásúak rendszerint ösztönéletükben elmaradtak. Erős ösztönök gátolják az észszerű tevékenységet, ellenben a sima gondolkodás feltételezi, hogy a szenvedélyek és ösztönök legyenek lefékezve. Az ösztöneihez kötött embert azok a képek és érzelmek, amelyek tudatalattiságából felmerülnek, meggátolják gondolkodásában és cselekvésében. Arra kényszerítik, hogy gondolkodásában itt-ott megálljon és csak lassan engedik eljutni a következtetésekig és elhatározásokig. Az ösztöneiktől távol álló emberek ezzel szemben gyorsan és könnyedén törnek céljuk felé. Az emberiség kulturfejlődése során az ösztönök uralma alól, (amely a természetes népek és a kultúrájukban visszamaradt rétegek életét jellemzi) egyre az ész uralma felé hatolt előre. Minél régibb egy népnek a kultúrája, annál inkább uralkodik benne az ész az ösztön fölött.

A zsidók lelki sajátosságát tehát, akárcsak más régi kultúrnépekét, mint például a kínaiakét főleg az jellemzi, hogy az ösztönök uralmát nagyobb mértékben hagyták maguk mögött, mint az „új kultúrnépek.” Megtisztultabbak, eszesebbek. Ezzel szemben híjjával vannak annak a lökő erőnek, amelyet zabolátlan ösztönök kölcsönözhetnek egy csoportnak. Ám az ész uralmának fejlődése egyre folyik a világon. A mai zsidók mentalitása lett a holnap nemzsidóinak mentalitása. Sőt olyan esetekben, ahol egy csoport a céltudatos egyedek kiválasztódása által alakult, mint például a bevándorlók kiválasztódása az Egyesült Államokban és a gyarmati országokban, máris mutatkozik a zsidókéval rokon racionalizmus a nemzsidók között. A lelki ellentét zsidók és nemzsidók között itt sokkal kisebb, mint azokban az országokban, ahol a nemzsidók között még az ösztönök világa uralkodik.

Ha a zsidók szellemi sajátosságát kultúrájuk régisé-

gében keresszük, megállapíthatjuk, hogy ebben más tényezők is közrejátszottak. Elsősorban az, hogy kétezer év óta városi lakók, másrészt hogy főleg kereskedelemmel foglalkoznak, harmadszor, mert vallásuk kötelességüké tette a Talmuddal való foglalkozást és a völegény tálinudi tudása a házasság körül jelentős szerepet játszott. A város élete, ahol az emberek sűrűn laknak egymás mellett, szükségszerűen vezet a lakók közötti forgalom, a javak és a gondolatok kicserélésére. Ez pedig az ész állandó ébrenlétét követeli. Szellemileg nehézkes emberek küzdelmesen tudnak hozzáigazodni a városi élethez és nagyobb mértékben vannak kitéve a kiselejtezésnek. A kereskedelem is nagyfokú szellemi mozgalmasságot követel. Zsidók, akiknek nem volt ilyen tulajdonságuk, nem tudtak sikereket elérni a kereskedelemben és nem tudták gyermekeiket úgy felnevelni, ahogy azt ügyesebb testvéreik tették. Különösen pedig áll ez az utóbbi fél-évezredre, amikor kedvezőtlen politikai feltételek miatt a zsidók élesebb létért való harcot vívtak. A középkor óta a gyöngye zsidó kisebbség és az erős keresztény többség közötti viszony úgyszólván végig ellenséges volt. A zsidókat a keresztények ártó, idegen népek tekintették. Ez a helyzet nagy fokon követelte a zsidóktól, hogy szonszédaikkal való éritkezéstben óvatosak legyenek. „Csak azon zsidóknak volt módjuk nagyobb számú utódokat hagyni, akik hozzá tudtak igazodni az idegen népek sajátos életfeltételeihez, akiknek megvolt az idegen lelki élethez való idomulásuk és képességük, akik kellőképpen fel tudtak lépni, jól tudlak beszélni és akik a környező világ viszonyaival mindig számítottak” — mondja H. Günther.

A tudás értékelése, különösen a talmudi tanulmányok éleselméjűséget föltételező gyakorlata szintén a tehetségesek kiválasztódása felé hatott és pedig a házasság útján. Keleteurópának gazdag zsidói, amikor férjhez akarták adni leányaikat, nem a gazdag családból származó vő után kutattak, hanem, olyan után, aki kitűnt a talmud-studiumban. Ezzel sokban hozzájárultak a szellemiség és éleselméjűség irányába való faji tenyészethez azért is, minthogy gazdag családokban a gyermekha-

landóság nem érte el azt az ijesztő mértéket, mint a szegényekben. A zsidók szellemi mozgékonyasága, amely lehetővé teszi számukra a gyors felfogást és minden dologban való könnyű orientálódást, gyakran hátrányos a dolgok mélyebb megértésére. A zsidó, különösen, aki világi nevelést kapott, valósággal virtuóza annak, hogy a világot és a történeket „könnyedén elintézzze.” A világnak nincs előtte rejtélye. Addig racionalizálja és osztályozza a dolgokat, amíg azoknak misztikuma egészen eltűnik és „kézzelfoghatóvá” válik. Az adottságok könnyed kezelése, a zsidókat másfelől hozzásegíti magasfokú tudományos teljesítményekhez. Nem helyes ugyan az a megállapítás, mintha a zsidók nem hoztak volna létre alkotó zseniket (Spinoza, Herschel, Heinrich Hertz, Marx, Einstein eléggé bizonyítják az ellenkezőjét), de a valóságban nem a izseni gazdagsága jellemzi különösképpen a zsidókat, hanem a tehetségek gazdagsága.

Nem ellenkezik a zsidók racionalista alaptermészetével az a hajlamosság, hogy fantáziákban és illúziókban igyekeznek felülemelkedni a józan valóság fölé, minthogy fantáziájukban és illúziójukban is alapjában véve racionalisták. A vallás racionalizálásával szemben különböző időkben ellenáramlatok igyekeztek érvényesülni. A 18. és 19. század chaszidizmusa ilyen tiltakozásféle volt. Mjég ma is vannak zsidók, különösen Nyugateurópa gazdag és műveit rétegeiben, akiknek rendkívül finom érzékük van a művészet és a természet titkai iránt. Ki tudja, vajjon a germánok természet iránti érzékéhez való asszimiláció e ez, vagy pedig annak a következménye, hogy a jóléthez lendült zsidók, amiket felszabadultak a kereseti törekvések kényszere alól, már nem kénytelenek a dolgokat gyorsan felfogni?

Közelfekvő a párhuzam zsidók és északamerikaiak között, akik a keresetért való küzdelmükben mindazt, ami nem hasznos, tehát a misztikus és titokzatos elemet kikapcsolják szellemi életükből, amit szintén racionalizáltak. Északamerikában újabb időben a vallási szekták

között e racionalizálással szemben reakciók mutatkoznak.

Néhány szociológus a zsidók bizonyos szellemi vonásait különösen jellegzetesnek találta. Az amerikai Shaller többek között ezeket mondja: „A zsidók nem tudják magukat alávetni másoknak. Hajlithatatlanok és nehezükre esik az engedelmesség.”

Ennek két oka van. Az első a zsidó karakter alapvető vonása, a szellemi mozgékonyosság. Ez a tulajdonsága mindig munkatevéésre ösztönzi. Aminthogy az atléta számára elemi szükséglet izomerejének fejlesztése, úgy a zsidó is objektumokat keres, hogy szellemét rajtuk élésíthesse. Ezért választja előszeretettel azokat a hivatásokat, amelyek szellemét rugalmasságban tartja és visszariad olyan foglalkozásoktól, amelyek egyforma mechanikai teljesítményekre kényszerítik, vagy egy gép függelékévé teszik. Szellemi mozgalmassága alkalmatlanná teszi arra, hogy fölötteseinek parancsait gépiesen teljesítse. Szelleme arra ösztökéli, hogy az utasításokat célszerűsége szempontjából kivizsgálja és megvitassa. Ez természetesen mindenféle fegyelemnek a halála. De ehhez az első okhoz, amely faji tulajdonság, csatlakozik egy másik, amelynek a fajhoz semmi köze, hanem a zsidók középkori helyzetéből következik, amikor egymás között egyenlők voltak: egyenlően jogfosztottak és megvetettek. A zsidó abban az időben alávetette magát, az idegennek, de nem hitsorsosának. Bármilyen vagyoni és műveltségi különbség mellett egyenlőnek érezte magát testvéreivel. Ez a demokratikus beállítás oka annak, hogy a zsidók egymás között nem tanulták meg sem a parancsot, sem az engedelmességet. Minthogy a zsidók számára különösen Keleteurópában a középkor a huszadik századig folytatódott, ez a tradíció az európai zsidók között még ma is érvényben van, csak Közép- és Nyugateurópában halkult el. Kifejeződik ez a körülmény abban is, hogy a zsidók nagyon nehezen kaphatók személyi szolgálatokra, mint például komornyik, vagy cselédi állásokra.

W. Sombart szerint a zsidók egyik főjellegzetessége alkalmazkodási képességük. A zsidó gyorsan orientálódik. „Beleérzi” magát más emberek leikébe. Még élesebben

nyilvánul meg a zsidók jellegzetessége a célszerűségben (praktikus racionalizmusban), vagy a céltudatosságban. A zsidók legélénkebb érdeklődése az eredmény felé irányul, míg a „dologi érdeklődés” visszamaradt náluk.

Az eredményes munkát végző nagyszámú, színész, zenész, újságíró és ügyvéd bizonyítja, hogy a zsidók nagy képességekkel rendelkeznek abban az irányban, hogy mások műveibe és gondolataiba beleérezzék magukat és úgy a maguk, mint harmadik személyek számára interpretálják azokat. Úgy véljük, a zsidóknak ez a képessége a gyors és helyes kombinációra való hajlamosságuktól következik.

Valóban, igaz, hogy a szellemi képesség soha sincs beállítva egyetlen határozott szociális tevékenységre. A számítási képesség például épügy használ egy szatócsnak az ő krajcáros üzletében, mint a csillagásznak az ő asztronómiai számításai körül. A képességek mindenekelőtt nem irányulnak meghatározott cél felé, hanem az élet adja számukra azt az objektumot, amelyen munkálkodhatnak.

Ami a Sombart által hangsúlyozott célszerűséget illeti, úgy minden ember, akár zsidó, vagy keresztény, aki felszabadult az ösztönök uralma alól és „racionalista” lett, egyúttal teleológista is, vagyis célfelé törtető. Csak az ösztöneiben lekötött ember számára nehéz állandóan egy cél felé törtetni.

Artur Ruppín

F A J É S N E N Z E T

Alig létezik két ellentétebb fogalom, mint faj és nép, különösen pedig faj és modern nemzet. Míg ugyanis lényege szerint a faj élettani jelenség és az antropológia körébe tartozik, addig nép és nemzet szociális fogalmak, amelyek mindenekelőtt a történettel állanak szoros kapcsolatban. A faji meghatározáson embercsoportot értünk és pedig testi ismérvei alapján. Egy nép, helyesebben nemzet, alapjában történet-szociológiai csoport, amely a nemzetalkotás processzusa során társadalmasításként fejlődött és konstituálódott. Időrendi tekintetben is nép és faj, illetve nemzet között lényeges különbség áll fenn. A faj fogalma régen letűnt, prehisztórikus időkhöz kapcsolódik. Ezzel szemben a nép eredete és nemzetté való állandó változása az utófcbi európai évezred, illetve évszázad terméke.

Azonosítható-e egy nép, különösen a modern nemzet a fajjal? Ez egyáltalában lehetetlen, minthogy faji szempontból az emberiség már régóta nagyon el van keverve. A történelem, nem ismer tiszta fajokat. A mai néjpek, különösen a modern nemzetek, különböző fajok és törzsek keveredéseinek eredményei. Az olasz néio például az etruszok, rómaiak, kelták, görögök, germánok és saracénok keveredéséből keletkezett. A francia nép eredetének elemei a régi rómaiak, gallok, brittek, baszkok és germánok. A németek különösen tarka eredetet mutatnak. A germánok mellett hozzájárultak e nép kialakulásához: szlávok, kelták és litvánok. De római, zsidó, olasz, valamint svéd, skót, spanyol, magyar, sőt török hatások is hozzájárultak a folyamatához. Alex Wirth szerint a mai nemeteknek a germán vételek ang egyszerű része van jelen. I. Matiejka cseh antropológus, régészeti tanulmányai alapján arra a következtetésre jut, hogy „legalább

tíz különös, már kevert fajú törzsnek a keveréke, működött közre a cseh nép kialakulásában.” Markáns példája a faji keveredésnek az északamerikai nemzet, amelynek újjáépítéséhez majdnem minden európai nép hozzájárult.

A fajelméletek, amennyiben azok a nemzetbe vonatkoznak, teljesen össze-vissza vetik a különböző fogalmakat, amennyiben az élettani (antropológiai) és kulturális (szociológiai) képzeteket össze-vissza hányják. Beszélnek például germán, szláv és román fajról. E három csoport népeit árjáknak jelölik. Holott az antropológia nem ismer germán, szláv és román fajt, vagyis olyan beosztást, amely legfeljebb, ha nyelvi, illetve kulturális szempontból igazolható. Már fél évszázaddal ezelőtt Franz Ratzel joggal állapította meg, hogy a „fajnak a kulturálszhez semmi köze”. Mindezideig tudományos kétségtelenséggel nem tudják bebizonyítani, hogy a faj menyenyiben volt befolyással az emberiség történetére. Ezért elhamarkodott dolog, ha egy nép, vagy faj jelentősége tekintetében döntő következtetést vonunk le. Annál kevésbé engedhető meg, hogy rangfokozatokat állítsunk fel, amelyek a népeket faji hovatartozásuk szerint akarják kulturális és történeti szempontból osztályozni és értékelni, holott ez a hozzátartozás alapján csak nyelvi kritériumot jelent. (Szlávok, germánok, románok, sémiták.) Helytelen dolog tehát a nemzetet a fajjal azonosítani. A faj a múltba mutat, ellenben a nemzet jelenti a márt és a holnapot. A nemzet a történelem folyamán megteremti saját fizikai típusát, amely azonban egészen más, mint az antropológiai faj, vagyis az, amely földi a faj fogalmát.

*

Másképpen áll a helyzet egy másik, úgynevezett objektív nemzeti bélyeg tekintetében: az országgal, vagy területtel. A föld ugyan nem abszolút jelentőségű, mégis kétségbevonhatatlan befolyást jelent egy nemzet életére és fejlődésére. Terület nélkül egy nemzet mindenestre abnormalis, kivételes jelenség. Ilyen nemzet soha nem tud teljes életté kifejlődni. Hasonlít a vázában lévő virághoz, amelynek nincs gyökere. A közhasználatú fran-

cia kifejezés „déraciné” szerint gyökértelenségre, tehát hervadásra, vagy végleges eltűnésre van ítélve. A földnélküli népek között rendszerint zsidókat és cigányokat szokás említeni. Ám ez utóbbiak mindezzel nem fejlődtek nemzeti egységgé. Amíg nomádok maradnak, szilárd lakóhely nélkül, addig népi fejlődésük nem sikerülhet. Más a zsidó példa. A zsidók ugyan széjjelszóródva éltek a száműzetésben, de amíg régi időkben zárt körzetekben (gettóban) kellett élniök és amíg nemzetileg apáik válása védte őket, mindaddig évszázadokon át dacolni tudtak a területnélküliség bomlasztó befolyása ellen. Az elveszett otthon emléke mindig is frissen élt közöttük. A messianizmusból törhetetlen hitet és reményt merítettek a Palesztinába való visszatéréshez, amely végül, a regeneráló cionizmus révén, ma már valóság lett.

Egyébként elemi feltétele egy nemzet normális fejlődésének az ország és föld. „Egy nép visszafejlődik — tanítja Fr. Ratzel — amikor elveszíti földjét.” A népi és föld közötti kapcsolatok különbözők. Mindenekelőtt szó flehet az ország antro-po-földrajzi befolyásáról, amennyiben a természeti környezet az embert egyáltalában befolyásolhatja. Az országnak azonban különleges társadalmi jelentősége van, mert egy meghatározott és körülhatárolt terület egyúttal bázisa és feltétele a nemzetalkotó folyamat intenzív menetének. Ebben a tekintetben természetesen nagy jelentősége van a klímának, a földrajzi helyzetnek, a természeti gazdagságnak, a terület feliszine relifjének, állat és növényvilágnak, vizének, hegyrajzának. Ezek befolyásolják az illető nép kialakulását, különösen etnogéniájának kezdeti stádiumában.

Az idők során végül a nép összenő országával és talajával, amely pótolhatatlan hazájává válik. A patriotizmus érzése, amelyből a modern nacionalizmus lassankint kialakult, ilyen tősgyökeres eredetű. Egy nép, amely történeti sorsának színhelyévé alakult, ezt a területet örök időkre sajátjának tekinti, történeti igényt tart reá, eltulajdonihataüan birtoknak véli, szívósan megvédi minden más nemzetiségi elem által való gyarmatosítás ellen és bízik legyőzhetetlenségében mindaddig, amíg hazai földjén ül. Ezt az érzést a finn költő Ju-

hani Aho fejezte ki szép szavakkal: „Kezeinkkel és fogainkkal ragaszkodunk földünkhöz, mint a borókafenyő, amely nem engedi kitépni magát földjéből. Aki mégis megkísérelné, annak csak az ágak maradnának a kezében; a gyökerek nem engedik magukat eltávolítani; a földben maradnak, hogy újra kicsirázzanak.”

Rendszerint egy nemzet kétségtelenül objektív jelének a nyelvet tekinti. A népet gyakran nyelvközösségnek veszik. R. Kjellén svéd államtudós azon a véleményen van, hogy egy nép nemzet-genetikus fejlődése akkor fejeződik be, amikor kialakította saját, önálló nyelvét. Valóban a visszamaradt népek újjáéledése rendszerint nyelvi és irodalmi önállóságával kezdődik. Ebben a tekintetben szimbolikus jelentősége van egy flamand egyesület nevének: De taal is gansch hat Volk. (A nyelv az az egész nép.) A nyelvben legintimebb módon nyilatkozik meg egy nemzet lényege. Egy ember tudhat több nyelvet, de tökéletesen csakis az anyanyelvét. Az isztriai horvátokra, akik az osztrák időkben a horvát mellett, amely anyanyelvük volt, az olaszt is kénytelenek voltak érintkezési nyelvül használni, azt mondták, hogy ez az ő „szívbeli nyelvük”, míg a másikról azt állították, hogy ez az ő „munka nyelvük.” Nem véletlen, ha az elmúlt évszázadban a statisztika a nemzetiség meghatározásánál az anyanyelvet vette alapul.

A látszat tehát az, hogy egy nemzet úgynevezett objektív ismérvei között a nyelv a leglényegesebb és legkétségtelenebb. A dolog mégsem így áll. Egy nép lényegét nem lehet azonosítani nyelvével. A nép több, mint a nyelv, mert a nép élhet akkor is, ha elveszítette eredeti nyelvét. Az írek nyelvi tekintetben már majdnem teljesen elangolosodtak, de mégsem taitoztak az angol nemzethez. A pán-indiai kongresszusok közlési nyelve nem a hindu volt, hanem az angol, annak ellenére, hogy ezek a gyülekezetek az indiai nemzeti mozgalmat célozták. Számos elnyomott nemzet ébresztői már elfelejtették anyanyelvüket, de élő népi érzésük nem aludt ki. Eerre számos más példa is van, különösen olyan esetek-

ben, amikor két, vagy több nép ugyanazt a nyelvet beszéli, mint például a szerbeknél a horvátok, a hollandusoknál a vlámok. Spanyolul beszélnek a délamerikai népek: az argentinok, a paraguayok, a bolíviaiak, stb.; portugál nyelven nemcsak Portugáliában beszélnek, hanem Brazíliában is. Nyelvi tekintetben érdekes a norvégok esete. Évszázaddal azelőtt dánul beszéltek. Ibaen dán nyelven írta drámáit. Azután a dán nyelvet egy új nyelv, az úgynevezett „riksmaal” szorította ki, amelyen Björnson írt. Ez egy norvegizált dán nyelv. Végül az úgynevezett népszerű norvég, a „landsmaal” nyert önálló irodalmiságot.

Történeti szempontból a nyelv nem állandósult jellege egy népnek. Ellenkezőleg, vannak esetek, amikor a népek maguk megváltoztatták nyelvüket. Fr. Ratzel mondja: egész népek leteszik nyelvüket, mint ahogy egy ruhát cserélnek. A. Meillet megállapítja, hogy alig van úép, amely a történelem során ne változtatta volna meg többször is nyelvét. Klasszikus bizonyítékai ennek a zsidók. Ez a megállapítás természetesen csak elmúlt korokra vonatkozik, nem pedig a jelenre. Teljesen helytelen azonosítani a nyelvet a fajjal. Az északamerikai négek angolul beszélnek, a délamerikaiak spanyolul. Az európai kolóniákon a színes lakosság gyakran európai nyelveken beszél. Helytelen tehát beszélni, román, szláv, árja, vagy sémita fajról. Északafrika benszülőttei nyelvi tekintetben erősen elarabosodtak, mégsem lehet őket fizikailag az arabokkal azonosítani. „A fajok különbsége — mondja A. Meillet — Európában sohasem volt akadályba a teljes nyelvi egységnek.

Tehát a nyelv, a közösségi kötelékek eme intim jellege, sem elegendő ahhoz, hogy a „nép fogalmát teljesen felölelje. Annál kevésbé a vallás, amelynek szociális jelentősége a történelem folyamán nagyon csökkent. Mégis kétségbevonhatatlan a vallás és nép közötti kapcsolat. Nemcsak a múltra nézve áll ez, amikor a vallás és az egyház politikai szervezetű tényezők voltak. Az egykori vallásközösség előfutárja volt a mai népközös-

ségnek. Ezen nem változtathat a vallásokra jellemző univerzalizmus és a nacionalizmusra való törekvés, a nemzeti messianizmus. Példaképpen ismét fel lehet hozni a zsidókat, akiknek vallása már a kezdeti időkben nacionalizálódott, hogy az évezredek szíjjelszóródásában is megőrizze Ahasvér népének nemzeti bélyegét. Másfelől a vallás nemzeti elválást is okozhat, mint például a katolikus szerbek és a görögkeleti szerbek között. Ez a különbség lényegében sokkal mélyebb, mint a vallási; egyidejűleg kulturális természetű is és pedig a Kelet és Nyugat közötti éles ellentét miatt. Ez magyarázza azokat a nehézségeket, amelyek a fiatal jugoszláv állam nemzeti szintézisre irányuló igyekezetei elé tornyosulnak. Hasonló példa a lengyelek és írek katolicizmusa. Mind a két esetben a vallás vállalta a politikai elnyomással szemben a nemzeti védelmet.

A vallás és nép közötti kapcsolatok problémája a nemzetiségekkel foglalkozókat abból a szempontból is érdekelheti, hogy az egyik, vagy másik világvallás mennyire befolyásolta egy nemzet fejlődését: elősegítette-e azt, vagy gátolta. Ezen a ponton nem lehet még általánosítani, minthogy az összehasonlító és bizonyító anyag nem áll rendelkezésünkre. Mindazonáltal nyugodtan lehet néhány elemi következtetést levonni. A protestantizmus például kétségtelenül előidézte az újkori nemzeti renaissanceot, elsősorban *azzal*, hogy a Bibliát és az evangéliumot lefordította a nemzeti nyelvekre. Számos nép, mint a finn, a lett és az észtek számára ezek a fordítások jelentették a saját irodalmi nyelvet. Általában a protestáns népek között a nemzeti újjáéledés haladása és terjesztése sokkal nagyobb és intenzívebb volt, mint a katolikus és ortodox vallások népeinél. A konzervatív római katolikus, valamint az ortodox egyház a nemzetiségek fentartására erősen hatnak, annál kevésbé az újkori haladás tekintetében. Ami az izlániót illeti, e vallás hatása Európában a Balkánra korlátozódott. Tulajdonképpen hatáskörei Ázsiában és Afrikában találhatók, ahol az etnogénia sokkal később fejlődött, mint Európában. Nehéz dolog végleges ítéletet mondani az izlam befolyásáról. A régi izlam konzerváló módon ha-

lott és alig segítette a nemzeti asszimilációt. Leginkább az arabok nacionalizmusa számára kedvezett, minthogy az izlamosítás révén a lakosság új rétegei egyúttal nyelvileg is arabosodtak. Csak a huszadik században a Kelet nemzeti újjáéledésének idején kezdődik a neoizlam erős nemzeti erjesztő hatása az ázsiai benszülöttek számára épügy, mint Afrikában.

Amennyiben az újabbkori nemzeti függetlenségi mozgalmakról van szó, megállapíthatjuk, hogy azoknak a viszonya a vallással szemben pozitív beállítottságú. A mai offenzív nacionalizmus kimutathatóan a 15-17 századbeli vallási fanatizmus nyomdokain jár, aminthogy akkor is ez az alapelv uralkodott: cuius régió, eius religio (akié az uralom, azé a vallás). Ugyanez modernül kifejezve nem egyéb, mint: akié az uralom, azé a nemzetiség. Az etnopolitikus pedig, aki a mai nemzeti sovinizmus elleni eszmei harcban résztvesz, bizonyára érdekes esz-közt talál a vallásháborúk analógiájában.

Láttuk, hogy az eddigi tudományos kísérletek, amelyek arra irányultak, hogy a modern nemzet objektív ismerveit meghatározzák, eredménytelenek. A nemzetet nem lehet azonosítani sem a fajjal, sem a vérséggel, nincsen kötve sem területhez, sem ipedig abszolúte a földhöz, nem azonos az anyanyelvvel, még kevésbé a vallással. A kultúra sem tudja teljesen felfogni lényegét, még abban az esetben sem, ha a nemzet az általános emlberi kultúrák és a világkultúra legtökéletesebb termékeinek forrása és inspirálója. Egyelőre tehát szabatos meghatározást nem adhatunk a nemzet fogalmának. Ezért számos kimagasló kutató szkepticusan vélekedik e fogalom meghatározásának lehetősége felől. B. A. Meillet szerint a „nemzet valóságiban bizonytalan dolog, amelynek értelme és jellege a körülmények szerint változik.” Ugyanez a kimagasló nyelvész könyvének egy másik részében azt írja, hogy „egy nemzethez való tartozás érzés és akarat dolga.” Ezzel közeledünk P. Mlancininek felfogásaihoz, aki a nemzeti öntudatot tartja alapvető elemnek ama elemek között, amelyeknek összetételéből a nemzet adódik.

Tiszta nemzeti öntudat természetesen csak az előző nemzeti érzésből és akaratból fejlődhetik, amely kezdeti stádiumában elementáris erővel hat, nem pedig észszerűen. Emiatt a nacionalizmus a maga kezdeti fokánésszerűtlenül s fanatikusan jelentkezik. Ebből lehet megállapítani a tömeg-patológia kritikus fázisát, amelyet a nacionalizmus végigcsinál, így azt az állapotot, amelyet a háború után tapasztalunk Európában és általában az egész világon. Az amerikai F. R. Boas úgy fogja fel a nemzeti fejlődés alapvető fokait, mint „a primitív hordáknak együvé tartozási ösztönét, amely kifejlődik a törzsi egység érzetévé, majd egy nagyobb terület lakóinak egyforma megismerésévé, amely végül nemzeti öntudattá alakul”. Ugylátszik ez az a mesgye, amelyhez eljutottunk az emberi összetartozás fogalmának meghatározásában.

H. O. Boczkowski

CLUJ-KOLOZSVÁR ZSIDÓI

A római időkben Erdélyben bizonyára éltek zsidók, akik a császárok légióival jöttek és mint asszimiláltak éltek eirefelé egy ideig, azután vagy elkeveredtek, vagy visszazármaztak régi otthonukba. A Daicovici professzor által megejtett sarmisegetuzai ásatások során kétségtelenül kiderült a zsidó származású katonák ittléte. Fel kell tételeznünk, hogy a római légiókkal Itáliából zsidó iparosok és kereskedők is jöttek ide. A bizánci uralom után a törökök a meghódított területeken a zsidók szolgálatait főleg a pénzügyek megszervezése körül vették igénybe és amikor Erdélyt meghódították, idetelepítették a spanyol zsidókat, akiknek nagy tömegei, mint ismeretes, Spanyolországból valló kiűzetésük után jórészt török uralom alá jutottak. Nagyon valószínű, hogy Alba-Julia volt a hódoltság első idejében letelepedési székhelyük, ahonnan Várad felé húzódtak, utbaejtve Kolozsvárt. Késcfcib — talán épípen törökök-barátságuk miatt — el kellett hagyniok a várost, amelynek levéltárában csak a hetedik század végétől vannak nyomok a zsidók ittlétéről. 1693 márcus 7-én Kolozsvár tanácsa foglalkozik a piaci áruhelyek rendezésével, amit bizonyára mozgalmas üzleti versengések előztek meg. Az erről szóló jelentés így hangzik:

„Nagy zenebora támadván a sokadalomban a kalmárok között ki itt, ki amott kérvén áruló helyet, a közgyűlés meghatározta: hogy a posztót áruló görögök a tanácsház előtti téren áruljanak, hol azelőtt régen a posztcmetszők voltak; az idegen és ittlakó hazafiak a Stenczel Ferenc háza felé; az ittvaló kalimárok a piac felé, háfcmegett pedig az ittvaló apró kalmárok a laponon, mint a fejé^f marhát áruló görögök is, a zsidóság pedig a Tottis András háza oldalánál lévő udvarban.”

Az 1775-as adóösszeírások alapján megállapítható, hogy a kereskedők többsége szász nemzetiségű volt és csak utánuk következtek a magyarok, románok és zsidók. Később a kereskedelem javarészen örmény kézre került. Zsidó név ritkán bukkan fel. Ábrnhám Ábrahám, nevű kereskedő szerepel egy 1750 évbeli származó adókirovási lapon a román Trandafí és Vaikó mellett.

Ebben az időben Bruckenthal Sámuel kormányzó elrendelte a zsidók országos összeírását. A kintinua-táblák jelentéseiből kitűnt, hogy Erdélyben — nyilván Álba lulia kivételével — 229 zsidó család élt 482 gyermekkel és 21 ezer forint terhelő adóssággal. 1782 január 20-án már 322 családról tudnak. Kolozsvár környékén ebben az időben az összeírás szerint nem volt zsidó. Szászsebesen egy pálinka és serföző zsidó élt. A gyalui járásban 3, az almásiban 3, a fejrben 2 család. Az okiratok Izsák Dávid és Joris Filep zsidókról tudnak, továbbá Hersch Mihály ikldci zsidóról, aki ihat évi időre bérelte ki a piaci vámot és a hídkapu előtti nagy és kisebb maPmot. 1788-ban Lebel Filep zsidó kereskedő kérte, hogy mivel a házaló kereskedési tilalom miatt életmódját elvesztette, neki a polgári jog és kereskedés Kolozsváratt engedtessek meg.” A tanács július 6-án válaszolta: „hogy a polgári jog nem engedhető, de évi nagy vásárokon üzheti kereskedését.”

Az örmény kereskedők 1788 március 28-án panaszoltak a tanács és sizáz férfiak gyűlésében. Kívánták, hegy „más örmény s zsidó kereskedőknek a városiba telepedését ne engedjék meg, hogy ne oszolja meg a haszon.” A tanács és gyűlés nem vélte megszór itandónak, s ha az illetők polgárokká lesznek és díját megfizetik, a polgári jogok élvezhetésétől őket elzárhatóknak nem tartotta.

1812-ben zsinagógát akartak felállítani és rabbit kívántak alkalmazni. Akkor már itt tartózkodtak: Deutsch Lipót és Lázár, Rebics Rózi leányával, Wellisch Dávid, Ábrahám és Sámuel fiaival e Náni leányával, Salamon Ádám Simon fiával s Juci lányával, Kamovits Farkas és egy Sámson Illés fiaival. Papjuk egy Káin József nevű volt. Minthogy a templom felállítására nem kaptak enge-

délyt, majd az egyik, majd a másik hitrokonnál tartottak istentiszteletet.

*

Az első imaházban, amelynek falai vesszőből voltak fonva, 1818-ban tartották az első istentiszteletet. A telket Liedermann Márton nagyműveltségű ágostai hitvallású lelkész szerezte meg nekik, egyháza telkén, a Külső Magyar-uccában. Kain József tekintélyes zsidó, aki a rabbi-funkciókat végezte, barátja volt a lelkésznek. Az első elnök Wellisch Dávid volt. Később kibérelték templomi célofcna egy Varjasi nevű csizmadiának a Kül Magyar-uccában lévő házát, amely 1888-ban még fennállott. Papjaik: 1852. Liechtenstein Henrik, Margitta, aki két évig volt itt, utána Fischmann Feiscih, akit Pozsonyban választottak meg, utána Glasner Ábrahám, majd Glasner Mózes. A zsinagógát 1851-ben építették, körülbelül negyven községi tag adakozásából.

Megható a kérvény, amelyet a kolozsvári zsidók 1822. április 22-én tárgyalt a tanács. A zsidók ezt írták: „Ők nem hibások azért, amit eleik vétettek s amiért hazájokból száműzvetve bujdosókká lettek a földön. A régi büntetés nem tarthat örökké, kivált azért, hogy ők eleik rendtartása és törvényeik mellett megmaradtak és ma is zsidók, mert ők becsületes emberek, senkinek nem vetnek, semmi különleges polgári jogot nem követelnek, magukat mindemben a város kiváltságaihoz s törvényeihez alkalmazzák, előjáróit magukéinak ismerik, a kincstárnak hasznára vannak, a keresztényekkel, ha különböző módon is, de egy célra törekednek s bár némely véleményekben és szertartásukban különböznek is, de Istent ismernek s imádnak, minden embert felebarátaiknak tartanak, mindent megbecsülnek, tisztelnek és szeretnek, mint önönmagukat, ebben állván az Isten imádása is. Ezeknél fogva kérték, hogy a városon ezután is, mint zsellérek megmaradhassanak és szokott isteni tiszteletet gyakorolhassák, fogadván minden törvényt szentül teljesítését, ha vétének, ezek büntetése kiállítását.”

1835. április 8-án a városi tanács jelentést tesz az egy-

házi Névtár kiadíhatása végett. Eszerint Kolozsváron a zsidó férfiak szarnia 61, a nők száma 48 volt.

A zsidók üldöztetésének — írja Jakab Elek „Kolozsvár történetében” — letelepedésük korlátozásának az 1842-iki év szabott határt. A korszellem, az emberi jogok közösségének érzete, az ipari és kereskedelmi érdekek hatása, az országgyűlések szabadelvű vitái és a királyi kormányzék és udvari kancellária emelkedettebb jogfelfogása kihatott rájuk is. Már nem lehetett őket Károly V fejérvárra korlátozni, üldözni, az országból kiutasítani. Brassóban és Marosvásárhelyen egyik-másik főúrnál és birtokos egyházi testületnél menhelyet és pártfogást találtak. A példa hatott.

A kolozsvári zsidók utolsó összeírása, a forradalomig, 1846-ban volt. Számuk akkor körülbelül 60 családra rúgott.

1843. január 18-án Grünel Izrael kolozsvári zsidó könyvkereskedés nyitására kért engedélyt. Wertheim Dávid kérte a tanács ama határozatának a kormányzék által való megerősítését, amely szerint azok a zsidók, akik a szombatot megtartó hitsorsosaik kárára e napon is árulnak, büntetessenek meg 21 forinttal.

A nagy hitközség irattárálban a legrégebbi okirat 1846 decemberéről szól, melyben Hermann Mihály és Heimann Emáoiuel szerződést kötnek a „zsidó eklézsia” megbízásából, hogy megvegyék a külső Magyar uccai tizedben 1850 ezüst forintokért a rituális fürdő melletti telket templom-építés céljaiból. Az építkezés három évvel később fejeződött be, amikor a szerződésnek a munka átvételéről szóló részét már Hensch Farkas és Hersdi Fischer írták alá. A templom avatásáról a Pesti Napló 1852. január 21-iki számaiban olvassuk: „A múlt hónapiban avatták fel Isten tiszteletére a kolozsvári izraeliták új templomát, amelynek alapját alig másfél év előtt Úrban tábornok úr, akkori vidékiparancsnok tévé le s a vallási buzgalom oly hamar bevégze. Az ünnepélyt diszité Erdély római katolikus püspöke, Kovács Miklós úr nagyméltósága, mint az erdélyi izraeliták fővédője, ki mint ilyen a főrabbi ki-

mevezését is kezeli. Jelen volt a vidéki cs. k. polgári biztos, Bogdán őméltósága, a kolozsvári tanács és más minden rendű és rangú vallási szép közönség. Az ünnepélyi szónok, az ecélra felkért fejevári raitabi értelmesen felelt meg hivatásának”.

Az első rendszeres előjárósági jegyzőkönyv 1869 márciusától datálódik. Megtudjuk belőle, hogy Glasner Abraham rabbit, aki 1866-ban jött Liptószentmiklósról, havi hatvan forint „előre kiadott fizetéssel, külön évi tíz forint a prédikációkért” —, véglegesítették. A hitközség vállalta állami adóját és szabad lakását. A butorhasználat is az övé volt; a lelkész lakását abban az időben Ugyanis a hitközség bútorozta be. A község kötelezi magát arra, hogy konzervatív szellem fog uralkodni az intézményekben. Fizetéses titkár is működik már akkor, Grünsfeld Vilmos, akit később a pozsonyi hitközség hívott meg titkárául.

1871-ben határozták el Talmud Tóra felállítását. 1874-ben a modernül újjászervezett hittközség élére Weinberger Patt kerül, helyettesei: Wertlheimer József és J. S. Kappel. Első kurátor Heimann Emánuel, második Jákob Eappd. Ebben az évben előkészítik az iskolát és szervező bizottságot, iskolaszék-félét jelölnek ki Josef Rosenfeld, Jónás Kohn, Mózes Lobi és Hermann Kasztner urak személyében. Az egyik bizottsági tag azt a javaslatát, hogy az iskolaszervezés nagy költségeit az alkalmazottak fizetésének csökkentésével fedezzék, egyöntetűen elvetették. Ehelyett kimondották, hogy minden zsidó köteles kultuszadót fizetni. Komoly akció indult tehát új hitközségi tagok szerzésére. Úgy látszik, az akció sikerült, mert a következő évben, amikor SchWartz József volt az elnök (helyettese Rosenfeld József; gondnokok: Wertheimer Mózes és Brunner Izsák), már új rituális fürdő építését (határozták el a templom udvarán.

Ugyanebben az évben nyitották meg az iskolát negyven gyermekkel és két tanítóval. Ekkor történt az első szakadás is, amennyiben a buzgóbb rétegek, mint „szefárdok” külön templomegyesületet létesítettek, Beth Av-

Tohom név alatt. A nagy hitközség egységét nem sikerült megmenteni. A szikszói rabbi, a pozsonyi Feisch Fisehmann, a dési, a váradi és dorogi rabbik sokat próbálkoztak ekörül, de a konzervatív elem intranzingensen követelte a maga külön vallási életformáját és megnyitotta templomát. Az 1877-ik évben ugylátszik az általános gazdasági krízis mélyebb nyomot hagyott a zsidó közösség fejlődésében. Április 15-én Glasner Ábrahám rabbi megjelent az előjáróság ülésén és bejelentette, hogy önként lemond fizetésének 25 százalékáról, nehogy az alkalmazottak között elbocsátások történjenek. Az iskolát valahogy fenn lehetett tartani és pedig az Országos Iskolaalap támogatásával. Ez év november 18-án halt meg, tizenegy évi papi működése után Glasner Ábrahám főrabbi. Óriási részvét mellett temették, a vidékről is tömegesen jöttek végtisztességére. Dés, Bánffyhunrad, Szászírégen, Várad, Miskolc, Krakkó, Pozsony, Torda, Kismarton, Kraszna, Szilágysomlyó rabbijai tartottak beszédet fölötte. A december 2-án tartott előjárósága ülésen egyhangúlag kimondták, hogy az özvegyről gondoskodni fognak és a kismartoni Ehrenfeld Sámuel főrabbi, az elhunyt sógorának javaslatára kimondták, hogy fiát fogják beiktatni a rabbszék örökébe. A tizennyolc éves, kimagasló képességű Glasner Móse megválasztása lelkes örömet keltett az összes ortodox zsidók táborában. Reioh Izsák, az Országos Ortodox Iroda elnöke, a pozsonyi, a bécsi, a szigeti és a kolomeai főrabbi sürgöny útján gratuláltak a hitközségnek. A fiatal rabbival közölték, hogy három év leteltével be kell mutatnia három tekintélyes paptól származó rabbiképesítését, különben a rabbiválasztás joga vissza fog szállani a hitközségre. Ez ellen csak Allenberg előjárósági tag tiltakozott, aki egyébként is heves ellenzékieskedésével tűnt ki mindaddig, amíg el nem hagyta a hitközséget.

Júniusban kántort választanak, a Pestről származó Mózes Krienert, olyan feltétellel, hogy négy énekest tartson, évi ezer forintért. Ő azonban takarékoskodni akart és kettővel is megelégedett volna. Ekörül hónapokig tartó viták támadtak, amelyeknek nyomán nyilvános botrányok törttek ki. Jónás Kohn, a Beth Avrohom előjárója, azt

híresztelte a kántorról, hogy Miskokon metszői teendőket végzett a kongiesszusi hitközségnél. A rabbi e hírre eltiltotta a kántort a vágatástól. De Kriener megcáfolta a rágalmakat, mire elejtették ellene a kampányt. Egy évvel később újabb pénzügyi zavarokkal kellett küzdenie a hitközségnek; a végrehajtó gyakran kopogott az iroda ajtaján. Az előjáróság nem tehetett egyebet, minthogy a kedvezőtlen gazdasági viszonyok ellenére egyeseknek fel-emelte hitközségi adóját. Emiatt Lefkovits Sámuel előjárósági tag egy napon, minden előzetes tárgyalás nélkül, bejelentette a rabbinátuson, hogy elhagyja vallását. Imaszékét taliszostól, tefilinstől, papucsokkal, imakönyvekkel együtt eladta Gansl Márknak. Nem egyedül tért ki. Magával vitte a keresztségbe vejét, Farkas Józsefet, aki fiatal korában szorgalmas és jóeszmű jesiva-bócher volt.

Feljegyzésre érdemes, hogy 1880-ban negyven pengő forint fizetéssel véglegesítették jegyzői állásában Rosenberger Ferencet, aki mellesleg rendőrkomiszár volt.

1880-ban megjelent Kolomeáról az akkori idők egyik érdekes alakja: Hillél Liechtenstein rabbi és prédikációt tartott a templomban. Régebben két évig papja volt a clujiaknak. Erős konzervatív irányt akart érvényesíteni a hitközségben, emiatt a modernség felé hajló Friedmann Ábraihám gyulafehérvári országos rabbival összekülönbözött. A vége az lett, hogy az országos rabbi elűzte a rabbiszékből és csendőrökkel zavartatta ki a városból. Most hogy visszajött, diadallal fogadták. Ittléte alkalmával az összes Tóra-pergamenteket átnézték és hibáit kijavították. A buzgó és szentéletű rabbi szerint a hitközség bajait a Szentírással való nemtörődés okozta. Ugyanakkor az üldözött orosz zsidók felsegítése érdekében akció indult, amelynek során az előjáróság megköszöni Tisza Kálmán miniszterelnöknek és Wahnmann Mór képviselőnek ezirányú segítségét. 1884 júniusában Glasner Móse új jesivája számára támogatást kér a hitközségtől.

A következő évben az elemi iskolát is fejlesztik; három tanítói állásra pályázatot írnak ki. Az iskolabizottság tagjai: Boskovits József, Pollák Salamon, dr. Adler,

Kohn Jónás és Grünfeld József, akik sokat buzgólkodnak az iskola nívójának emelése körül. Ezután évekig nem történik különösebb esemény. A kántor, az énekkar, az eszrog-elárusítás, a tollfosztás joga, a gabella, a mézár-székek bérei, az imaházak körül támadt apró konfliktusok, a húsvéti liszt, a pászkajövedelem gondjai kötik le a képviselőtestület és elöljáróság figyelmét. 1888-ban Náthán Salamon ügyvéd elnöke a hitközségnek, egy év múlva gyalui dr Bernát Albert. Mellette működnek: Berkovits József, Fendhel Salamon alelnökök, Taulb Náthán ellenőr. Az új elnök azzal kezdi működését, hogy Hirsch Móric báró bankárt, a nagy emberbarátot megváltaszatja a hitközség disKtagjává. Szeptemberben már lemond és pedig a kongresszusi hitközségnek egy átirata miatt, amelynek hangja méltatlan volt Az úgy békés elintézés nyert, de november 10-én visszavonhatatlan elhatározással mégis elvonult a zsidó közélet éléről. Helyébe Boskovits Józsefet választották elnökké. 1891-ben Fenichel Salamon a hitközség elnöke. Másodelnök Pollák Salamon, kurátorok Brunner Izsák és Hermann Ferenc, pénztáros Kohn Zsigmond.

Új korszakot jelent Smil-Sebestyén Dávidnak hitközségi elnökké való megválasztása. Tetterős, szívós, munkakész vezetőt kapott a hitközség ebben a férfiben, aki gyermekkorát még régi nevelési elvek szerint, chéderben, majd a jesivákon töltötte. Amikor arról volt szó, hogy az életlbe lépjen, ipart tanult, zsidók között ritka mesterséget: kőfaragást. Gyakorlatiasságra beállított mentalitásával nemsokára függetlenítette magát. Első dolga volt, amikor elnök lett, hogy lehetővé tette a szegénysorsú zsidó gyermekek ingyen taníttatását. Ötven százaléka a tanulónak részesüljön tandíjmentességben, ez volt a jelszava. Majd beszervezte a monostori kehilát a kolozsvárhoz. 1896 január elsején megalakult a Talmud egyesület (Sasz Chevra). A hitközségi vezetőség egyik erősen aktív tagját, dr Rudas Gerő fogorvost ez év decemberében magántanárrá nevezték ki, amiért a hitközség üdvözlő iratot intézett hozzá. 1898 április 11-én gyalui dr Bernát

Albert indítványt tesz, hogy Sebestyén Dávidot, akit előzőleg újból elnökké választottak, örökös díszelnökkül válasszák meg. Közvetlen alkalmat erre leginkább az elnöknek eredményes fáradozása adott, amellyel sikerült az Országos Iskola-alapból nagyobb kölcsönt szereznie.

1899 március 28-án választották meg a hitközség titkárává óriási szótöbbséggel Löffler Vilmost. A hitközségi üzem ettől az időponttól kezdve gyökeres átalakuláson megy keresztül. A fiatal, rendkívüli képességű, munkáságában modern, de szellemében konzervatív titkár a pesti és pozsonyi ortodox hitközségek mintájára szervezi meg az adminisztrációt. 1901-ben Schwartz József az elnök, akinek munkálkodása idején ünneplik a főrabbi haszonöt éves jubileumát. 1903-ban ismét aktuálissá válik az orosz zsidók szomorú ügye. Gyalui du Bernát Albert indítványozza, hogy a hitközség körlevélben hívja fel közös akcióra az egész ország zsidó hitközségeit. Az akció célja „odahatni az orosz cárnál, hogy oroszországi fajrokonaink további üldözése, iatáisa megszűnjék és ottani hitsorsosaink szakadatlan szenvedéseinek vége vessék, továbbá, egy asyilium létesítése, hol menten a politikai cionizmus ábrándjaitól, az üldözöttek menedéket, csendes, boldog otthont találnának”. Wertheimer Miksa és Hübschmann Mór urakat bízzák meg, hogy érintkezzenek ebben az ügyben a neológokkal közös körlevél kibocsátása tekintetében.

1903 június 21-én közfelkiáltással gyalui dr Bernát Albertet választják mag elnöknek; alelnöknek id. Hirsch Adolfot. Bgy év után, 1904 augusztus 14-én Tischler Mór szomorú jelentéssel szolgált. Gyalui Bernát Albert amerikai útján a vasúton hirtelen meghalt. Helyébe Hirsch Adolfot válsztották elnökké. 1906-ban számos egyetemi hallgató diákasztalt létesít, gabella-mentességet kér és kap a hitközségtől, azonfelül ötszáz korona segélyt.

1907 májusában közfelkiáltással ismét Sebestyén Dávidot választják elnökké, 1908 májusában szavazattöbbséggel Tischler Mórt. 1910 augusztus 18-án határozzák el, hogy egy zsidó kórház „állandó fenntartási alapja javára” a hitközség huszonötezer koronás alapítványt tesz. 1911 április 25-én ismét Sebestyén Dávid az elnök, aki gondoskodik új alapszabályokról, minthogy a költség-

vetés kiadásainak fedezéséhez új bevételi forrásokra van szükség. 1916-ban Sebestyén Dávid a bukovinai menekülteket segélyező bizottság ülésén beszédet tart, amelyben kihangsúlyozza, hogy „vallási szempontok a segélyezés körül teljesen mellőzendők. Segíteni kell mindenkin, aki rászorul”. A bizottság kiegészíti magát Hirsch Adolf királyi tanácsossal, Kohn Zsigmonddal, Grünfeld Anshellel, Rosenzweig Emánuellel, Salamon Mórral, Salamon Mártonnal, Boskovits Józseffel, Weisz Ignáccal, Weisz Árminnal, Eisler Mátyás dr főrabbiával, Dick Jakabbal, Grósz Frigyessel és dr Szántó Zoltánnal. 1917 december 9-én Janovitz Géza szóvá teszi az iskolaépítés ügyét. Követel higiénikus, jól felszerelt, modern iskolaépületet.

1918-ban a cionizmus jelentősen előretört a hitközségi életben. Ebiben a hódításban nagy része volt Glasner Móse főrabbinak, aki nem egy beszédében fejezte ki azt az általa ismételt hangoztatott gondolatot, amit az október 28-i előjárósági gyűlésen fejezett ki, hogy: „a zsidóság nem sülyedhet csupán vallássá, amellet, hogy népi mivoltát megtagadja”. Ezen az előjáróság! gyűlésen jelen volt a kongresszusi hitközség főrabbiája, dr Eisler Mátyás is. Az Ezra ifjúsági egyesület ugyanis zsidó őrség felállításához kérte a hitközség támogatását, minthogy a forradalmi jelenségek antiszemita jelleget öltöttek.

Jellemző a hitközség cionista felfogásai a határozat, amelyet a Zsidó Nemzeti Szövetség megkeresésére hozott. A válasz így hangzik:

„A kolozsvári aut. orth. hitközség előjárósága az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetségnek az erdélyi hitközségekhez intézett 13. számú megkeresésére a következőkben határozott:

„A hétközség magáévá teszi azt az álláspontot, hogy az erdélyi zsidóság a világon szétszórva élő, de fajilag és vallásilag egységes zsidó nemzetnek részét alkotja és ez elvi alapon — annak kifejezett hangsúlyozása mellett, hogy az alapszabályai szerint autonóm hatáskörébe tartozó vallási és ezzel összefüggő ügyeket ezentúl is kizárólag önmaga kívánja intézni — kívánatosnak tart olyan

egyesülést, mely az egész erdélyi zsidóságot magában foglalja, ezen kérdésnek a társhitközségekkel egyetértésben való megoldása végett pedig azokkal ily célia érintkezésbe lép. Kohn Zsigmond”.

1919 július 15-én Glasner Móse főrabbi bejelenti az előjáróságnak megmásíthatatlan elhatározását, hogy még a nagyünnepek előtt feleségével kivándorol Palesztinába. Ugyanezen az ülésen jelenti Sebestyén Dávid elnök, hogy az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség a hitközséghez fordult, hogy „dr Herzl Tivadar, a cionizmus előharcosának tizenöt évi halálozási évfordulója alkalmából a hitközség rendezzen gyászistentiszteletet a templomban”. A kérvényt kilenc hitközségi tag írta alá, de négy utólag visszavonta aláírását, „nehogy a hitközségben az egyetértést megzavarják”. Rosenzweig Emánuel megmenti a feszült helyzetet azzal az érveléssel, hogy Mózes mesterünk halála napján kívül zsidó templomiban soha nem méltatnak elhunytat. 1919 október 19-én elnökké választják Schwartz Jakabot, alelnökké Lasz Lázár főinspektort. 1921 szeptemberében Bergner Mlór az elnök, aki 1922 jan. 3-án a felekezeti béke dokumentálásaként a hitközség nevében üdvözlí a jubiláló dr Eislen főrabbi egyetemi magántanárt. 1922 elején iktatták be hivatalába Glasner Akiba főrabbit. Harcok keletkeznek a Tarbut Iskolaegyesület körül, amely nem tudja kellőképpen felszerelni a tanerőkben izmos, de anyagi eszközökben gyöngye iskolát. 1922 szeptemberében Tischler Mórt választják elnökké.

A hitközség vezetősége érzi, hogy az új történeti helyzetben közügyekiben járatos, vallásos és tekintélyes férfi szükséges a hitközség élére. Legalkalmasabbnak bizonyult erre a pozícióra az erélyes, körültekintő és a disszidens, túlbuzgó szefárdok felé is posszibilis Adler Sámuel, akit 1923 március 18-án megválasztottak elnöknek. Az új elnök első dolga volt, hogy határozzon az iskola tannyelvének ügyében. Az elnök befolyására az a javaslat kapott többséget, amely a jiddis helyett a héber nyelv bevezetését kívánta.

Az előjáróság őszi ülészakán, november 2-án jelen-

tették be Glasner Móse főrabbi halálát Jeruzsálemben. Adler elnök a képviselőtestület ülésén búcsúztatta a nagynevű tudóst és papot. Bejelentette, hogy a hitközség a főrabbi özvegyének havi öt fontot folyósít nyugdíjképpen, sírkövet állít neki és megveszi a mellette levő sírhelyet. Az ülésen dr Fischer Tivadar és dr. Pollák Sándor megindító beszédben méltatták a nagy férfiút. Néhány hónap múlva újabb gyászulást kellett tartani és pedig az 1925 január elején meghalt Bergner Mór volt elnök emlékére, aki a jegyzőkönyv szerint „harminc éven át hűségesen dolgozott a hitközségért”. 1928 március 21-én Rosenzweig Emánuel alelnök bejelenti, hogy Adler Sámuel lemondott, inkább személyi, mint elvi differenciák miatt. „Lehetetlen — mondotta az alelnök —, hogy Adler Sámuel elhagyja most a hajót, amelyet oly biztos kézzel kormányzott. Az ő hivatása és feladata, hogy biztos révbe hozza. Nem túlzok, amidőn kijelentem, hogy egyetlen elnök sem mutathat fel annyi eredményt a hitközség körül, mint Adler Sámuel. Öttagú küldöttség keresse fel és biztosítsa a lemondott elnököt a hitközség ragaszkodásáról”. A bizottság tagjai a község érdemes egyéniségei: Wertheimer Miksa, Zélig Samu, Neumann Mór, Nussbaum Mihály és Löffler Vilmos titkár. A küldöttség érveinek hatása alatt az elnök visszavonta lemondását, hogy a krízises időikben megmentse a helyzetet. A decemberi választáson egyhangúan újból Adler Sámuel lett a hitközség vezetője.

1928 január 6-án parentálta el az elnök az előljárási ülésen Jákob Méir Waldot, a bészdin fejét, aki közel harminc évig töltötte ibe hivatalát.

Ez év februárjában már dr Sebestyén József az elnök, aki szintén parentált. Grün Lázárt kellett búcsúztatnia, „résri, derék, áldozatkész hitközségi tagot, aki különösen jótékonyágával és áldásos tevékenységével tette emlékezetessé nevét”. 1929 (májusaiban újra Adleri Sámuel az elnök. Átmeneti időre jött utána Schwartz Jakab, majd ismét Adler Sámuel kerül az ügyek élére.

1930 augusztus 14-ike nevezetes dátuma a hitközségnek: ismét búcsúztatni kell, ezúttal a legkiválóbbak egyikét, Sebestyén Dávidot. Rosenzweig Emánuel parentálta el, megemlékezve a búcsúbeszédben, hogy „minden na-

gyobb alkotása e férfi nevéhez fűződik”. 1931 szeptemberében Biró Andor ül az elnöki székbe és 1932 november 27-én már Schwartz Jakab haláláról kellett megemlékezni: „a buzgón, becsületesen és példás korrektséggel dolgozó” elnökről”. 1933 június 11-én nagyiklódi Tischler Mór, „az erdélyi zsidóság kimagasló alakjának tragikus módon történt elhalálózása fölötti mélységes gyászát kellett nyilvánítania” a hitközség vezetőségének. Augusztusban újabb haláleset szomorítja a zsidó közösséget: Fried Lázár dájen tizenegy éves hivataloskodás után meghalt. „Nagy talmudtudós, lelkiismeretes, pontos férfi volt, a zsidó erények megtestesítője.” A szomorú megemlékezések sűrű sorát 1936 március 22-én zárták le Fuchs Benjámín nagyváradi főrabbi halálának elparentálásával.

Ez év május 10-én választották meg dájenné Háger Júdat, a nagynevű Hágeri Jiszraél unokáját. Májusban Hochmann Jakab hatvan éves születésnapját és Rimóczi Jakab gazda negyven éves házassági évfordulóját ünnepelték. 1937 januárjában az előljároság! üiiesen Scihwartz Miklós bejelenti, hogy az utóbbi időben az állami elemi iskolákban is kötelezővé teszik a szombati írást. Az iskolaszék gondoskodik tehát, hogy a jövő tanévben a hitközség iskolájának befogadóképessége bővítsék ki és tegyék lehetővé, hogy minden zsidó gyermek a vaKás szege-
mében végezhesse legalább az alsófoku iskolákat.

Ez a követelés egyik jele volt a felújult vallási irányzatnak, amely a váiasztási küzdelmek során erősen kir hangsúlyozódott és az új vezetőségben már győzedelmeskedett. Januárt 24-én ejtették meg a választásokat. (Választási elnök Salamon Jakab, tagok: Grósz Hermann, Meisner Rudolf, Feuerstein Lőrinc, Fisich László, dr Goldner Mihály, Krausz Viktor, Mátyás Mór.) Elnök lett Weisz Gyula, aielnökök: Adler Jenő és Salamon Jakab, kurátorok: Schwartzberger Mihály és Meisner Rudolf, Talmud-Tóra kurátor: Végh Márton, pénztáros Goldstein Máiton, ellenőr: dr Goldner Mihály, gazda: Goldberger Kálmán. Tanácsnokok: Lilienthal Sándor, Herschkovits Imre, Löwy Ignác igazgató, Sdhwartz Miklós, Izsák Mihály, Dávid Áron, Biró Andor, Löwinger Emánuel, Nürnberger E~nő. Röviddel a választás után azonban az

alelnökök lemondottak és helyükbe megválasztották Lilienthal Sándort és Schwartz Miklóst.

Az ortodox hitközség bizottságai:

Adókievető bizottság: Nimberger Ernő, Ábrahám. Mór, Blau Dezső, Áion Dávid, Klein Hugó, Rubin Jenő, Nagyfaludi Nándor, Réger Pülöip, Marmorstein Jenő, dr Krausz Jenő. Az adófelszólamlási bizottság: Dr Goldnetr Mihály, dr Lebovits Miksa, Grün Mór, Lévi Ignác igazgató, Lilienthal Sándor. Számvizsgálók: Gottlieb József, Neuländer Ottó és Halpert Fischl. Iskolaszék: Salamon Jakab, dr Glasner Izsák, Boskovits Ignác, Klein Ignác, Salamon Sámuel. Jótékonyági bizottság: Végh Márton, Izsák Mihály, Schwartz Sándor (Bádogos), Lusztig Nándor, Rimóczi Jakab, Móricz Benő. Iskolaszék: Glasner Akiba főrabbi, Weisz Gyula elnök, Lilienthal Sándor, Schwartz Miklós, Végh Márton, Buxbaum Benjámín, Hirsch Hermann, Boskovits Ignác, dr Glasner Izsák, Hirsch Mór (bőrkereskedő), Klein Ignác, dr Pollák Sándor, Salamon Jakab és Salamon Sámson.

A hitközség taglétszáma: 1600.

*

A kolozsvári ortodox elemi iskola, amely 1875-ben létesült, évtizedeken át csak mint fiúiskola működött. A leányiskolája 1908-1909. tanévben nyílt meg. Addig mint nyilvános jogú magánleányiskola működött a városban. Minthogy az iskola tanköteles zsidó gyermekeknek csak egy kis hányadát fogadhatta be, a többi állami iskolába kellett beiratkozniuk. 1908-ig 120-140 növendéke volt, 1914-ben már meghaladta a tanulók száma a háromezretet. Legtöbb növendék 1913-25 közötti tanévekben volt, amikor a gyermekek száma már az ötszázat is meghaladta. 1925ben az iskola felsőbb tagozattal, az V-VII osztállyal bővült. A tantestület nyolc tagból áll: Buxbaum Benjámín igazgató, tanítók: Bernát Szerén, Bihari Árpád, Binder Márkus, C. Honig Rózsi, Hartmann Berta, Rosenberg Borbála és Rosenberg Margit. Az iskolával kapcsolatban működik egy Talmud Tóra, nyolc oktatóval. Az iskola befogadóképessége korántsem elégíti ki a helyi szükségleteket, minthogy még közel hatszáz ortodox zsidó tanköteles látogatja az állami iskolákat.

A KONGRESSZUSI HITKÖZSÉG

A kolozsvári kongresszusi hitközség 1881-ben alakult. Alapító elnöke Farkasházi Fischer Vilmos az 1867-es kongresszus alapján szervezte meg a hitközséget, amely fennállásának második évében, 1882 április 2-án rabbist választott Kunstadt Izsák, a váradi status quo hitközség rabbija személyében, aki ellátta a lelkészi funkciókat Kolozsváron is, amely akkori mint status quo ante hitközség működött. A rabbi havonta egyszer átjött Koiozsvárra, hogy (szónoklatot tartson és vizsgáztassa a metszőket vagy egy-egy esketést végezzen. Egy év múlva már bejelenti, hogy a bukovinai Radautiba távozik, ahol megválasztották rabbinak. 1881 februárjaiban a hitközség már átszerveződik s status quo ante helyett Izraelita Hitközség a neve. 1884-ben pályázatot írnak ki hittanári állásra, 600 forint évi jövedelemmel. Ugyanakkor szeptemberijén megválasztják kettős alapon a váradi új rabbist, dr Kohut Sándort a hitközség főrabbijává. Ő azonban csak 1885 áprilisáig marad itt, mert a kiváló szónok és tudós Newyorkban állást kapott, ahol később nagyjelentőségű tudományos munkát folytatott: elkészítette a hatalmas talmudi szótárt, az Aruch completum 8 kötetét. A tudós, aki 1842-ben sziletett Féüegyházán és 1894-ben halt meg Newyorkban, a zsidó tudománynak örök büszkesége.

1887 októberéig a főrabbi állás betöltetlen. A rabbi-funkciókat Rausnitz Salamon hitoktató és rabbihelyettes végezte, míg a sok európai és amerikai ajánlólevéllel büszkélkedő dr Rosenpitz Sándort hiezónokul választják meg, azzal a kötelezettséggel, hogy rövidesen megszerzi rabbi-diplomáját. Erre azonban nem került sor, mert a prédikátor 1888 június 10-én bejelenti, hogy „a magas minisztérium Budapesten alkalmazza”. Helyébe megválasztották dr Klein Jakabot, aki 1888 szeptember 2-án foglalta el

állását. A köztiszteletnek és szeretetnek örvendő lelkipásztor átszervezi a hitoktatást és buzgón dolgozik hívei ért. 1890 június 25-én ő is bejelenti lemondását, mert Szentesen megválasztották főrabbinak. A hitközség pályázatot ír ki, amelyre 22-en jelentkeznek. Az állás betöltésére azonban csak 1891 Július 2-án került sor, amikor a képviselőtestület dr Eislén Mátyást, az országos izraelita tanítóképző intézet tanárát, képesített rabbit választotta meg, aki 1891 augusztus 16-án tartotta székfoglaló beszédét és azóta negyven éven keresztül látta el hivatását buzgó odaadással és olyan eredményekkel, amelyekkel ritka megbecsülést szerzett a hitközségnek az országon túl is.

1912-ben, amikor az elnöki állást Neuberger Zsigmond fogadta el, a tagok létszáma 216 volt és annak ellenére, hogy a tagok száma hússzal gyarapodott, a község vagyoni állapota csökkenést mutat fel. Akkor restaurálták a templomot. A munkát Heves Vilmos mérnök, az előjáróság tagja és Mestitz Ferenc templomgondnok ellenőrizte. Ugyanakkor beszervezték a hitközségi irodát, amelynek vezetésére dr Hunwald Lajos vállalkozott. Ez az újítás is nagy terhet rótt a hitközségre. A rossz pénzüviszonyok is arra készítették a hitközséget, hogy nagyobb kölcsönt vegyen fel az Országos Izraelita Közalapból. Ebben az időben a hitközség foglalkozott az önálló Chevra megalakításával, amit azonban a rossz gazdasági helyzet miatt későbbre halasztottak. Az évi jelentés kiemeli a születések, házasságok és haláleset statisztikáját. „Született 12 fiú és 8 leány, házasodott egy pár, meghalt 7 férfi és 4. nő, valamennyien felnőttek. Áttérés nem fordult elő”.

Az 1913. évi jelentésre a kievi vérvád sötét árnyéka borul. A „vészt nagygyá és félelmissé az orosz hatóságok részvétet és kíméletet nem ismerő, fanatikus és egyben számító zsidógyűlölete tette” — írja a jelentés. A hitközség Grósz Frigyes alelnökkel képviseltette magát azon a budapesti nagygyűlésen, amely felekezeti és politikai különbség nélkül, gróf Károlyi Mihállyal és gróf Khueir Héderváryval az élen, „manifesztálta nemcsak az egész

Izraelt, hanem a nemzsidó társadalom megbotránkozását” a pogromok fölött.

A hitközség elemi iskolája ebben az évben lett tiz éves. Harminckét tanulóval kezdte a hitközség téli imatermében. De a tagok páratlan lelkesedése és áldozatkészsége révén és az EMKE gyors és olcsó kölcsönének segítségével az évek során saját otthonába költözhetett. A jubiláris ünnepségen báró Eötvös József, a nagy progresszív író emlékének hódoltak. (Születésének száz éves évfordulója alkalmából). Zádor Benő igazgató, Freu Lajos tamitó látták el az iskolai oktatást öt osztályban, míg a középiskolák hitoktatásában kettőjükön kívül résztvett a főrabbi is, aki az egyetemen az orientális tudományok docense lett. A háborús éveikben főleg a karitatív munka köti le a hitközség energiáit. Az 1915. évi jelentés megemlékezik a hitközség hadbavonultjairól (hatvanan vonultak be) és az elesettekről. Elestek: dr Weisz József, Weisz Viktor és Zádor Béla tanárjelölt. Meghalt a szerb harctéren dr Langfelder Artúr is, aki nemrégén azelőtt távozott a hitközségből.

1925-ben emlékeznek meg a közgyűlésen Pintér Bertalanról, a Chevra elnökének haláláról. Ugyanez a jelentés közli a Taknud-Tóra felállítását, amelynek vezetésével Zádor Benő igazgatót bízták meg. Ebben az évben már 211 tanulója van a hatosztályu elemi iskolának. Megrendült hangú jelentés az 1927. évi, amelyben Eisler főrabbi a temjplomromibolásokTól meghatott beszédben és nagylelkű határozati javaslatban emlékezik meg. A javaslat e szavakkal végződik:

„Mindezek után pedig a közgyűlés ünnepélyesen kijelenti, hogy a zsidó nép nem táplál haragot szívében a román nemzet iránt, amellyel testvéri egyetértésben kíván élni, sőt még az ifjúsággal szemben sem, amely meggyőződése szerint lelkiismeretlen felbujtók izgatására követte el cselekedeteit”.

Az 1931. évben, amikor ünnepelni készültek a hitközség fennállásának ötvenedik évfordulóját, a Mindenható kifürkészhetetlen akaratából — írja a hivatalos jelentés

— a gyász esztendeje lett. Szentéletű főpapunk, főtiszteendő dr Eisler Mátyás főrabbi úr szolgálatának negyvenedik évében váratlanul elhunyt. Toll leírni képtelen hitközségünk tagjainak mélységes fájdalmát. Nemes ember és tudós pap dőlt ki vele az élők sorából. Hitközségünkben életet, fejlődést, igazi zsidó szellemet árasztott egy emberöltőn keresztül. Példás életével, cselekedeteinek nemeségével meg is mutatta, hogyan kell népünknek embertársaink előtt járni, hogy azok megbecsülését, tiszteletét s szeretetét kivívhassuk, nemcsak magunknak, hanem az egész zsidó népnek”. 1930 december 16-án hunyta le dr Eisler Mátyás szemeit örök pihenőre. Vasárnap temették a templomból. A temetés fényes dokumentuma volt annak a nagy tiszteletnek, szeretetnek és népszerűségnek, amely a kiváló lelkipásztort életében övezte.

1931-ben ünneplik a Chevra tíz éves megalakulását, főleg azzal, hogy új tagokat gyűjtenek a Szentegyletnek, amelynek elnöke Somogyi Miksa, alelnökei: Sipos Jenő nagykereskedő, Klein Gyula főmérnök, titkára pedig Lax Salvator tanár.

Egy év múlva a hitközség két oszlopos tagját temették, dr Bíró Gézá és Molnár Jakobot. A hitközség héberrotmán óvodája szépen fejlődik; az elmúlt tanévre hetvenhat gyermek iratkozott be. 1934 július 17-én választotta meg a hitközség dr Weinberger Mózes főrabbit, akit ugyanazon év augusztus elsején ünnepélyesen beiktattak staillumába. A főrabbi a vallásoktatás intenzívvé tétele és a Zsidó Kultúrház létrehozása érdekében már eddig is figyelemreméltó eredményeket érit el. 1935-ben halt meg Szenes Károly, a hitközség egyik alapítója és érdemes, áldozatkész alelnöke és az agilis és feükölt lelkületű Gombos Benő, aki 1935 január 16-án hunyt el.

A hitközség négyosztályos elemi iskolájában 1936-37. tanévben 162 növendék volt beiratkozva, 71 fiú, 91 leány. Tanerők: Freu Lajos igazgató, Brief Dávid, Goldstein Emilia, Szilágyi Erzsébet. A vallásoktatást Klein Elijáhu rabbi-Mttanár és Freu Lajos igazgató ilátják el. A középiskolák növendékeinek hitoktatását dr Weinberger Mózes főrabbi és Klein Elijáhu tanár irányítják. A héber óvodá-

ban Izsákné Mózes Johanna tanítja a román nyelvet, míg a hébert Panethné Rosenthal Ilona.

A kongresszusi hitközség elöljárósága 1937-1939 évekre: Elnök: dr Fischer József, alelnökök: Heves Vilmos és Rózsa Mór, iskolaszéki eünök: Klein Gyula, szertartási bizottsági elnök: Katz Ignác, gazdaságügyi bizottsági elnök: Sipos Jenő, jogügyi biz. elnök: dr Lusztig Jenő, pénztáros: Grünwald Géza, ellenőr: Kelemen Bernát, gazda: Parkas Erna. Elöljárók: dr Balázs Ferenc, Braunfeld Henrik, Boros Bernát és Hoffmann Imre. Titkár: Lax Salvator tanár.

A Ghevera vezetőge. Elnök: Somogyi Miksa, alelnökök: Gergely Dezső és dr Weisz Jenő, pénztáros: Weisz Jenő, ellenőr: Mohr József, ügyész: dr Kelemen Rezső, gazda: Breuer Mór, gabbek: Boros Bernát, Freu Lajos, Sipos Jenő, felügyelőbizottság: Hunwald Gyula és Salgó Dezső.

A hitközségi tagok száma: 600.

A jótékony rokon

Az öreg dési rabbi., Ezekiel Paneth az ünnepek előtt házról-házra járt, hogy a szegény és szégyenlős szegények ssái lóra kegyes adományokat gyűjtsön.

Egyszer egy fukar gazdaghoz tért be. A gazdag szabadkozott.

— Ugyan tessék engem kihagyni a játékból. Tele vagyok szegény rokonnal!

A rabbi nem felelt néhány pillantig. Végül megszólalt:

— Miért nem fejezted be a mondatot?

— Hogy hogy?

— Úgy kettett volna befejezned: „Tele vagyok rokonokkal és azokat sem, segítem. És ha nekik nem adok, miért adjak idegeneknek?”

A gazdag elszégyelte magát és azóta ünnepek előtt ő maga hozta a szegények számára az adományodat a rabbihoz.

A SZEFÁRDOK HITKÖZSÉGE

A szefárd hitközség kiválásának régebbi előzményei voltak, tendenciáiban hasonlók azokhoz, amelyek a Bétii Ávrohom kiválását okozták néhány évtizeddel azelőtt. A zsidóságnak ez a része, amely vallásiakban kompromisszumokra nem kapható, a forradalom után és az új impérium előtti időkben erősen szervezkedett. E szervezkedés reakció volt a fellendülő cionista mozgalom fiataljai ellen, akik nem egyszer nyilvánosan manifesztálták a vallás iránti közömbösségüket. Minthogy pedig Glasner Móse főrabbi (aki egyébként szintén határozottan elítélte a buzgóságnak ezt a zsidótlan fajtáját és a cionista mozgalomban történeti horderejű, a népet lelki nyomorából és gazdasági szorultságából megváltó isteni eszközt látott) nyíltan a zsidó reneszánsz mellé állott, a chaszidokkal élesen szembekerült.

A kiválás vezetője Mermölistein Sámuel volt, legfőbb támogatója pedig Sebestyén Dávid. 1919-ben a Nagyszamos mellett, a Dugarilor uccában templomlszerű szép bet hamidraist építettek, amelynek elnökéül Hellmann Ferencet, két gondnokául pedig Henschkovits Mórt és Baumhaft Nálthánt választották meg. Ugyanitt talmudtórát is rendeztek be. 1921-ben Grünfeld Bernát (Sibiu) közvetítésével a néppárti kormány kultuszminisztere, Goga Octavian autorizációt adott a csoportnak, hogy annak alapján mint autonóm hitközség rendezkedjék be. A nagy hitközségből körülbelül százan vették fel magukat az új községbe, a dájen: Ávrohom ivlose Stein és a metszők túlnyomó része is átment hozzájuk. Egy év múlva megválasztották Joel Teitelbaumot, az akkor

időben Szatmáron tartózkodott. Installálására azonban nem került sor, minthogy a kormány az ortodox anya-

hitközség panaszára, hogy az új alakulat a hitközség gabellajövedelmének nagy részét illetéktelenül magához ragadja, visszavonta az autonómiára adott hozzájárulást. Zajos viták, közéleti harcok, beszdin-ítéletek és egyezkedések után végre aránylagos nyugalom állott be és a hitközség „Kahal Ortodox Szeárd ál pi Tora Hakdosa” név alatt szervezkedett. Rabibit választott Zalmen Léb Halberstani személyében, aki az elhunyt szigeti caddik veje. A mai elnökség: Teszter Jenő és Schmidt Izsák elnökök, Herachkovits Mór első gabtbe, Priedmann Zwi és Náthán Baumhaft gondnokok. A kultuszügyek élén Krausz Sámuel áll, s a kulturális ügyeket Lázár Lajos vezeti. A szekciók vezetői az elnökkel az élen alkotják az előjáróságot. A Talmud Tóra szekció mindenkori vezetője a rabbi, aki Rosenzweig Antal, Friedmann Pinkász és Baiumjhaft Náthán bizottsági tagokkal egyetemben irányítja a talmudi nevelést, amely mintaszerű. A Talmud Tóra alapítványozói: dt. Blau Páil (apja nevében külön alapítványt tett), Léb Feingold, Rosenzweig Antal, Rosmann Mór, Rulbin Menásse, Efraim Hellmann, Dux Salamon (Iklód) és Mose Vogel (Bonchida). A fiatal hitközség rabbija házasságokat támogató egyesületet (Hachnoszat Kale) tart fenn, amelynek vezetője Szináj Seif. Hosszúlejárátú, kamatnélkül kölcsönnel segítik a vagyontalan fiatal házasokat. A szegénysorsú zsidók kis kölcsöneit egy „Gemilat Ghasizódim” nevű alakulat végzi. HalDerstram raibbi erősen dolgozik a „kasrusz” érdekében.

Minden reggel és este templomi gyűjtést rendeznek a Szeárdok templomában, amelynek összegeiből azokat a tagokat támogatják, akik nyíltan nem kérnek alamizsnát. Az intézmény neve: „Matan Beszésaer”.

Ortodox Chewra Kadisa

Az ortodox Chewra Kadisa 1937-foen ünnepelte méltó keretek között fennállásának százéves évfordulóját. Erre az alkalomra Mózes Elek egyleti titkár és Szabó Imre albumot adott ki a Szentegylet száz esztendejének kiemerítő történetével. Innen tudjuk, hogy a legrégebbi ado-

mányok, amelyek lehetővé tették a chevra fejlődését, Berkovits Mosétól származtak, aki 363 bécsi forintot adományozott. A nagyobb adakozók egyike a balánfalvi Ohaim Meir ben Slomo, aki 300 ezüstpengő forintot juttatott a Ghevra céljaira. Kilencven évvel azelőtt a Öhevra olyan kedvező helyzetben volt, hogy a „kincses Kolozsvár városának” ezer forintot kölcsönözhetett. A Chevra kebelén belül már a kezdeti időkben két jótékony közület működött: Mälbis Arumin, amely a szegényeket ruházta és Bikor Ghólim, amely a szegénysorsú beteget istápolta.

Az utolsó tíz év gyökeres változásokat hozott a Öhevra adminisztrációjában. Mindenekelőtt fokozták a tagok számait, állandósított és fizetett tisztviselőket alkalmaztak, székházat vásároltak, amelyben nemcsak az irodákat helyezték el, hanem a halottasházat, a szertartási osztályt és a tisztviselők és alkalmazottak lakását. A központosítás révén minden tekintetben megőrződik a temetések rendje és méltósága is. A fokozott aktivitás eredményezte a Chevra iránti közbizalmat és ennek révén néhány kegyes alapítványt. Új temetőt vásároltak, amelynek szertartási terme egyike a legimponálóbbaknak Erdélyben. A Szentegylet a békés együttműködést fenntartja úgy a cfluji hitközségekkel, valamint a kongresszusi Chevrával, azonkívül szorosabb együttműködést létesített az ország többi Chevrájával.

Újabb tervei a százéves egyesületnek, hogy felépítse a szeretetházat és aggmenházat. Részt vesz intenzíven a Zsidóórház munkájában és meg kívánja teremteni az ortodox Chevrák országos központját. Az alapítványokra első példát Salamon József adta az utóbbi évtizedben, amikor hat helybeli zsidó intézményre hagyományozott nagyobb összeget, amit a család a Chevrara irt át azzal, hogy belátása szerint kezelje. Boltehover Jakab jelentős adománya mellett kiemelkedik Lilienthal Sándor nemes (példája, aki saját költségén építette fel a Öhevra udvarán lévő halottasháziat.

A Chevra mai vezetősége: László Gyula elnök, Weisz Gyula, Sch Schwartz Ignác és Goldstein Lajos alelnökök; Sdhwartzberger Mihály szertartási előljáró; Rosenfeld Ármin jótékonyági elől járó; Schwartz Mór és ifj. Pál

Márton gondnokok; Indig Zsigmond pénztárnok; Végh Márton ellenőr; Glanz Jakab gazda. Tanácsstagok: Klein Mózes, Goldlberger Kálmán, Lilienthal Sándor, Ernster Hermann, Schmidt Izsák. A választmány: Adler Sámuel, Bíró Andor, Fischer Rezső, Fziedmann Salamon, Heimlich Izidor, Herskovits Mór, Herskovits Imre, Izsák Mihály, Janovitz Géza, Kappel Izrael, Katz Salamon, Langfeld Márton, Landesmann Lajos, Léb Samu ifj., Léb Miksa, Lévy Ignác (igazgató), Levy Ignác (fakereskedő), Lusztig Nándor, Matmorstein Márton, Nagyfaludi Nándor. Ornstein Mayer, dr Reiter Artúr, Rimóczi Jakab, dr Rosenfeld Salamon (megfh. 1937 aug. 7), Rosenzweig Máté, Roisenzweig EmánueJ, Salamon Jenő, Salamon Sámson, dr Sebestyén József, Sennensieb Márk, Schwartz Márton, Vigdorovits Izsó, Weisz Béla, Wolf Adolf, Wohl Sámuel, Ziment Bernát. Ohevra orvos: dir Schlinger Lajos.

A Marpe Lönefes (Lelket Gyámolító) Egyesület 1923-ben alakult, akkor még az ortodox Ghevra kereteiben. A vezetést özv. dr Rosenf éld Salamonné elnöknő vállalta, akinek szorgalmazására később az egylet megszerezte a jogi személyiséget és azóta függetlenül működik. Célja: rituális étellel ellátni az átlag negyven-ötven klinikai zsidó beteget. Az egyesületet nagyrészt hölgyek irányítják és támogatják, akiknek sikerült a klinika falai között az igazgatóság előzékenységéből kóser konyhát létesíteniük. Az igyekvő és körültekintő elnöknő mellett buzigón dolgoznak: Rosenzweig Emánuelné alelnöknő, Grün Sándorné mint a pénztár kezelője és Freu Lajosiné ellenőr. Intenzíven és lelkesen dolgoznak a jó ügyért a város ortodox hölgyei: Bodner Benjáminné, Bernát Emilné, Czódik Károlyné, Fefener Samuné, Goldmann Béláné, Grünwald Jakafoné, Hirsch MkSrné, Hochmann Jakabné, Kappel Izraelné, Kende Lipótné, Marmorstein Mártonná és Marmorstein Sándorné, Pál Mártonné, Rabetz Benjáminné, Schwartzberger Mihályné, Spéter Mózesné, Schwartz Ignác, Teiszlier Jenőné, Weisz Gyuláiné.

A Zsidó Nőegylet

A cluji Zsidó Nőegylet 1895-ben alakult meg- Első Enőke Farkasházi Fischer Vilmosné volt, aki öt évi közhasznú munkálkodása után meghalt. Az elnöki székben Szántó Bertalanné követte, majd 1916-ban Neuberger Zsigmondné, aki azóta is a Nőegylet élén áll és páratlan buzgalomával, áldozatkészségével, jóságával minta-intézménnyé fejlesztette a nevérol elnevezett egyletet. Bámulatos munkakészségét híven jellemezte az egylet huszonöt éves jubileuma alkalmából meigb. dr Eislér Mátyás főrabbi, aki ünnepi beszédében ezeket mondotta:

„Elnökasszonyunk az egész idő alatt úgyszólván egymaga végezte az egylet minden dolgát: vagy nem ő fut-fárad és tesz-vesz az egylet minden ügyében? Nem ő keresi fel legtöbbször otthonukban a szegényeket, kihallgatja és gyakran sajátjából elégíti ki őket? Nem ő járt leginkább gondozót keresni az elhagyott árvának, műhelyet az inasgyeimeknek? Nem ő fordult meg naponta a népkonyhában s a Napközi Otthonban, készítette elő a felruházást és a tűzifakiosztást? Nem ő állott künn ziman-kós téli időben a pályaudvaron, midőn szerencsétlen menekült zsidó testvéreinket kellett felüditeni egy meleg itallal és meleg szóval? Voltak, igaz, mindig és vannak ma is nemeslelkű segítő társai, de kevesen és ez épp annyira dicséret a keveseknek, mint gáncs a sokaknak, akik szintén közreműködhetek volna, de talán mert látták, hogy az elnök ugyanis jól elvégez mindent, távol maradtak”.

A Nőegylet 1931 december 8-án ünnepelte negyven éves fennállását, amikor Bieter Mátyás főrabbi arcképét is leplezték. Az ünnepségen az egész város zsidósága képviseltette magát.

1936 áprilisában a Nőegylet és Napközi Otthon székháza kisajátítás alá került. 1936 decemberében azonban a zsidó társadalom áldozatkészsége és dr Balázs Endre, dr Klein -Miksa és dr Spitzer József odaadó munkája, főleg azonban Neuberger Zsigmondhé akciója révén a Nőegylet új, lakályos Paris uccai hajlékában szerez gondtalan pár évet 120 gyermeknek és 12 agg nőnek. Innen irányítják a segélyre szoruló sínylődők, gyermekágyasok, bármiévé

fiúk és házasulók segélyezését. Innen indulnak ki gyűjtési akciók tüzelőfa, ruhanemű és egyéb segélyezések érdekében. Az idők során nagyobb adakozások lehetővé tették a Napközi Otthon üzemének zavartalan fenntartását. Elbből a szempontból különösen kihangsúlyozandó még. Grün Lázár 400.000 lejes adománya, Halász Jenóné földbirtokosnő évi burgonya és vetemény ajándéka, dr Hajdú Dezső, a Pintér és Molnár cég, valamint Salamon Lipót malomtulajdonosok lisztküldeményei.

Erősek és hatalmasok

Tizennégy dolog vem a világon, egyik erősebb és hatalmasabb a másiknál, egyik legyőzi a másikat.

Erős a tenger árama, de erősebb a föld, mert a tenger morajlásának határt szab. Erős a föld, de erősebbek a hegyek, mert felülemelkednek rajta. Erős a hegy, de erősebb a vas, mert széjjelrombolja a hegyet és sziklát. Erős a vas, de erősebb a tűz, mert felolvasztja a vasat. Erős a tűz, ám a víz eloltja, erős a víz, de erősebb a felhő, mert a hátán viszi. Erősek a szelek, mert elkapják a felhőt, erősebb az ember, mert falat épít és megasítja a vihart. Erős az ember, de erősebbek a gondok, amelyek megtörik és meggyöngítik. A gondnál is erősebb a bor. Ám a bort is elüzi az álom. Az álmot elüzi a fájdalom, (6 betegség. Akkor pedig jön a halál, amely minden fájdalmat meggyógyít. Erős a halál, de erősebb a szeretet, mert írva vagyok: „Mit használnál pénz és vagyon az ítélkezés napján? Csak szeretet és kegyelem az, amely megment a haláltól”.

Szeretet vezet bennünket örök nyugovóra, lezárja szemünket, amíg Isten majd egykoron újra felnyitja, hogy megláthassuk nagy fényét és dicsőségét. (Midrasch Kohelet.)

IMAHÁZAK ÉS TANÍTÓEGYLETEK

A monostori imaház. A legrégebbegek egyike. Minthogy a zsidók az 1848-as idők előtt nem telepedhettek meg Kolozsváron, a környékbeli községekben laktak és közösségeiket itt alakították ki. A városhoz legközelebb eső Monostoron bizonyára néhány évszázad óta laktak zsidók, de csak a kegyurak jóvoltából és egészen laza vallási szervezetiben. Ideiglenes imaházakban jöttek össze és az uradalmi kertekben temetkeztek aszerint, hogy erre engedélyt kaptak. A régi vándorimaházak helyett harminckét év óta épített templomuk van az Otetului ucca 5. szám alatt. Ennek az imaháznak főalapítója Kiéin Mfees, aki a katolikus státustól megvette a telket, ahova lerakták a monostori zsidók aggmenházának alapkövét is. A szigorúan ortodox szellemben vezetett imaház elnöke ma is Klein Mózes, alelnöke Salamon Mendel, gondnoka Schächter Éliás, ellenőre Salamon Jenő.

A „*Bész Avrohom*” imaegyesület neve szerint a pozsonyi gaon, Avrohom Smüel Benjámin Szófer (Kszáv Szófeir”) emlékét van hivatva megőrizni. A gaon ugyanis, aki röviddel az imaház alapítása előtt halt meg, Glasner Aibrahám főrabbi feleségének nagybátyja volt. Megalakulása évében, 1872-ben, a jegyzőkönyvet Wolf Hersich Stein, a nagyhitközség metszője (később Palesztináiba költözött és 100 éves korában meghalt Jeruzsálemben) készítette, ékes jiddis-német nyelven. Az első időben a „Bész Avrohom” mint egyesület működött, külön templommal és jótékonycélu intézményekkel. Kamatnélküli kölcsönöket adott a tagoknak és segítette betegeit. Orvosuk is volt, dr Demeter, aki évi 12 aranytallér tiszteletdíjat kapott. Első elnökük Dov Beér Buchwald, első rabbijuk Dávid

Langfelder, aki mint „chacham” szerepel; aminthogy az egyesület is a „szefárd” nevet használja hivatalos címében. 1876 február 26-án az egyesület hitközséggé alakult át, saját anyakönyvvel, autonómiával. Ekkor Schimmel Sámuel az elnök. Negyvennégy tagja volt, közöttük a ma is Clujon élő családok fejei: Hellmann Jakab, Jonáthán-Benjamin Kóhn, a kiváló talmudtudós, Leopold és Hermann Bakus és Léb József. Feltűnik egy Szócs János nevű, aki valószínűleg „gér cedek”, a zsidó hitre tért magyar ember lehelhetett. Pár hét múlva már tárgyalnak a nagy hitközséggel a teljes függetlenítés, saját metsző és iskola ügyében. 1878-ban az újonnan megválasztott főrabbit, Mose Smüel Glasnert tiszteletbeli tagnak választották. A törzskönyvből megalapítható, hogy a Besz Avrohom első tekintélyesebb tagja Móse Menaehem Weisz volt. Utána Móse Josef Boskovits neve következik, majd Wertheimer Sámuel, Emelech Baumeweig, Mfordtedhaj Ausidh, Josef Zwi Weinstein, Avrohom Josef Ernster, Joel Képes, Slomó Fenichel, Hirsch Ábrahám (Iklód).

Imaházukkal hosszú ideig vándoroltak, amíg végre a mostani Baritiu uccai templomnál megállapodhattak. Eleinte az Aranysáé szállodában volt imaházuk, majd a Poelé Cedek mai templomának helyén levő gyárhelyifeég emeletén, később a Vitéz Mihály téren levő Jánosi-házban, aztán Móse Chajjim Geist lakásán. A nagy ünnepekkor a kioszkban, majd a Redut teimeiben rendeztek istentiszteletet. Néhány évtizede bevonultak Kohn Zsigmond házába, egyelőre bérelt imaháziba, amelyet a község reorganizálása során megvásároltak. Rabbijai voltak a már emiitett Langfelder chachamon kívül Jisrael Beér Klein, Henseh Schwartzberger, Ben Zion Weinstein. Mostani lelkesük: Löwy Mór, akit 1905-ben választottak meg.

Elnökei 1894 óta: Boskovits József, Slomo Hermann, Slomo Fenichel, Móse Chaim Weisz, Slomo Pollák, Avrohom Hirsch, Grünwald Armin (Palesztínában halt meg), Weinstein Simon, FisehAdolf, Löbl Mihály, Liebermann Sándor, Schwartz Miklós és Léwy Ignác fakereskedő.

A Besz Avrohom legrégebb intézménye a „Gemilut Chaszodim” pénztár, amely mint régen, ma is kamiatnélküli kölcsönöket folyósít megszorult tagoknak. Néhány

év előtt bevezették a szegények között való fakiosztást és a „szegény-asztalt”, ahol szombaton és pénteken este átutazó szegények étkeznek. Az „Ocer Dalim” alakulat a zsidó koldus-ügy városszerte való rendezésére vállalkozott. A koldusok közül az arra alkalmasokat (produktív munkához segíti, a nyomorékokat pedig heti segéllyel támogatja, nehogy üzletről-üzletre járjanak. Az egyesület főleg Schwartz Miklós kezdeményezésére jött létre. Ebbe az alakulatba bekapcsolódott a Nőegylet is, amely dr. Neufeld Jenőné delegálta. Elnöke Griinfeld Dávid, aki mellett Réger Fülöp, Hodhmann Jakab és Steirn Vilmos fejtenek ki élénk agitációt.

A Gemilut öhaszodim önszegélyző elnöke Rubin Jenő, aki Izrael Fülöp, Langfelder Márton és Rosenberg Márton közreműködésével lelkesmeretesen látja el a szépen fejlődő hasznos intézmény ügyeit.

Kulturális téren legfőbb irányító szerepe a „Bész Avrohomban” Löwy Mór rabbinak van, aki minden este Bibüiát és Rasit tanát, szombaton délelőtt talmtudot. Délután prédikációt tart, vagy az Atyák tanításait adja elő. Ugyancsak a Bész Avrohom kebelében működik a Glasner Mese emlékére alakított Misnajot-egyesülés. A templom-egyesület taglétszáma 150. Elnöke Léwy Ignác fake-reskedő, gondnokok: Weisz Siegfried és Griinfeld Dávid, pénztárnok Rubin Jenő, ellenőr: Griinfeld Hermán (textilkereskedő), gazda Friedmann Bernát, tanácsnokok: dr. Glasner Izsák, Liebermann Sándor, Friedmann Herman, Rosenzweig Máté, Roseruzweig Lázár, Farkas Izsák és Mandula Ernő.

Bész Jákob. 1917 februárjában alapította Schwartz Jakab azonban a napokban, amikor az egykori hitközségi elnök anyja meghalt. A Vasút ucca 4 szám alatt levő házban rendezett be templomot, amely később több közeli uccába vándorolt, míg végre négy évvel ezelőtt a Kis-ucca 20 alatt végleges hajlékot kapott. A Bész Jákobnak hetven-nyolcvan tagja van. Elnöke Schwartz Ignác, a néhai alapító fivére; alelnökök: Wolf Adolf és Mihály Manó. Minden este a volt páncélcsehi rabbi, 10-15 tagnak

Sulciban Arucht ad elő. A templomban naponta két részletben reggel és este az egész zsoltárt elrecitálják. Ennek a vallási intézkedésnek megteremtője: Grünfeld Ansehel. Szigorúan ortodox templom, ahová szívesen járnak a környékből a szefárd hívek is.

Bess Áron. A templom (a str. Cipariu Heltai-ucca 11. szám alatt) voltaképpen legrégebb elődje azoknak a kisebb imaházaknak, amelyek az 1848-as idők után keletkeztek, amikor a Györgyfalva és környékbeli zsidók a Pata-uccai részekben letelepedhettek. E templomok közül jelentősebb volt a Spielmann Dávid, később a Landau Adolf-féle imaház. A mai templomszerűen épített imaházat Fried Lajos, Friedmann Bernát, Feuermann Ignác, Fülöp Béni, Hirsch Elek, Löbli Dániel, Mátyás Ignác, Mátyás Mór és Szatmári Ignác alapították. Az alapító Mátyás-fivérek apja: Mátyás Áron után nevezték el az imaházat, amely javarészből a nagy ortodox hitközség pénzügyi támogatásával épült fel. Jelentős intézménye a „Gemilat Chaszodim”, amely kisebb kölcsönöket nyújt a megszorult tagok számára. Az egyesület alapítói: Heimlich Izidor, Reiter József, Mátyás-fivérek, Klein Jeremiás, Armer Izsák és Sámuel Cheszel. Az alapszabáVokat Klein Jeremiás készítette el és ez szolgált a Saszchevra jól bevált intézményének is mintául.

Ezrat Jiszrael. Egy év óta áll fenn, a Ferdinánd király út 82. számú házában. Einöke Janovitz Sámuel, gondnok: Friedmann Sándor, pénztáros Goldstein József, ellenőr Salamon József. Alapítók: Janovitz Sámuel, Rosenzweig Máté, Rotsohild Lajos, Deitel Dezső és Schächter Márton. A tagok száma 42. Mincha és márív között Grosz F. Hersch talmud-tudós tanít.

„*Ohel Mose*” 1910-ben alakult, főleg a Máramarosból és a régi Magyarország felső vidékeiről idekerült elemekből, akik a chászid rítust akarták megtartani. Az alapítók rabbi-családok leszármazottjai: Sternhell Áron, a visói rabbi unokája, Jecheszket Paneth, a nagy albaiuliai ör-

szágos rabbi dédunokája s Frankl Emánuel, a beregszászi rabbi unokája. A szervezés főbb munkáját az első időkben Weinstein Benzion és Wohl Sámuel intézte. Eleinte a Mihály vitéz-tér egyik házában volt az imaházuk. Weinstein Benzion hosszú ideig éltető delke volt a templominak, ahová más vallási érzületűek is szívesen jöttek, hogy meghallgassák előadásait. Weinsteinnek egyébként lapja is volt a Hasaichar és Kol Mevaszér címlű héber és jiddis folyóirat, amelyben a hitközségi alkalmazottak egzisztenciája érdekében emelt szót. A mai vezetőség: gondnokok Wohl Sámuel és Stern Herman, tanácskonok Weisz Gyula, Löwinger Manó, Weinstein Mór, Rosenzweig Emánuel és Spéter Mlór. Minden este talmudbt tanit Gottlieb M. Léb.

Ohel Júda. Ez a templom a világháború végén létesült. Alapítója Goldstein Lajos a cluji ortodox hitközség alelnöke. A lujpsai zsidók, túlnyomó résziben a város legszegényebbjei: piaci árusok, alkalmi munkások, hajcsárok, kiskereskedők. A templomalapításhoz szükséges pénzt és hajlékot az alapító bocsátotta rendelkezésre. A vágóhíddal szemben levő házában áll a templom, ahol naponta az imaidő során, a tagok közül Neufeld Nátán, Lob Márkus és Mendel Jakab adnak elő Talmudot. Szombatonként Ausländer Adolf a Biblia heti szakaszát tanítja Rasival. A templom-egyesület diszelnöke az alapító Goldstein Lajos, elnöke Krausz Viktor, fakereskedő, gondnokok: Hitsich József és Cziment Adolf. Előjáróság: Goldstein Márton, Mandel Jakab, Sámuel József, Simon Mendel. A tagok száma: 50-60. Jellemző teherviselő-képességükre, nagy javarészt 5-től 25 lej havi tagdíjat fizetnek. Rabbijuk: Hillel Lichtenstein, a nemrég elhunyt „Kolomájer” rebbe fia.

Sasz-Chevra templom. Alapította a hasonló nevű talmudegyesület 1898-ban. A templom javára történt első Keren Kajemeth-alapítvány Grün A. Lipóttól származik, aki Áron Mihály emlékére ötven forintot helyezett el. E ő elnöke az egyletnek Pollák Salamon volt, jelentősebb vezetőségi tagok: Sole Simon, Eisen Izidor. Mihályi Eze-

kiel, Dávidovits Farkas, Sehönbrunn Hermann, Ausch Mór, Friedmann Adolf, Kohn Zsigmond, Fisch József, Gál Márton, Janovitz Géza, Kasatner Izsák, Judovits József, Nierenfeld Simon, Landeszmán Elek, Salamon Herman, Rappaport Eisik, Jakobi Farkas, Klein Herman, Róth József, Grünfeld Anischel, Peller Adolf, Pál Leopold, Zelig Samu, Roseneweig Antal, Lebovits Mayer. Az első, aki talmudi könyveket adományozott Brunner Izsák volt, akit ezért tiszteletbeli tagnak választottak. Ugyancsak disztagja lett a Saez-Qievrának Kasitzner Ferenc és Hirsch Ödön, „az egylet iránt tanúsított jóindulatukért.” 1906 januárjában az egylet választmányi gyűlésén újjászervezték a talmud-tanulást és kiosztották tanulási célokból a Talmud egyes traktátusait helybeli és vidéki „ben tórák” között. 1922-ben épült fel az egyleti templom Heves Vilmos tervei és Noszin Mór ellenőrzése mellett. Az egylet szellemi vezetője ma Bloxenheim Simon, aki veje az egylet néhai magidjának, Wald Jákobnak, a hitközség ros-bészdinjének. A talmud-tanuláson kívül az egyesület karitatív működést is fejt ki, amennyiben a „Gömilat chaszodim” bizottság, amelynek élén Léb Béla áll, hetenként megszorult zsidó kiségzisztenciáknak kisebb kölcsönöket nyújt. Mai vezetősége: elnök Végh Márton; gondnokok: Léb Béla és Izsák Mihály; ellenőr: Salamon Adolf; gazda: Krämer Ignác; pénztáros: Levy Ignác. A választmány tizenöt tagiból áll.

Kisebb bét hamidrások és imaházak

Avodat Köhuna. Reb Kahán Léb, az apahidai reibbe temploma. 1918 óta áll fenn, jól megszervezett misnaegyesülettel. Naponta misnát és Sulchan Aruchot tanulnak. Gabbe: Smül Szimche Ganz.

Bet Hamidrás Czhou. Rabbénu Jákob Simson Kanner tanháza 1918 óta az Ofael Mose telkén. Naponta Bibüia- és Talmud-tanulás. Gondnok: Spitzer József.

Bész Hillel. A háború Matt hozták létre reb Aneohel Lioh-tenstein, a kolomeai caddiknak az emlékére. Az imaház

gondnokai: Indig Zsigmond, Friedmann Géza, Grün Sámuel és Dávid Hermán. A nyáron eihunyt alapító helyét, mint előadó, Pinchaisz Steiner rabbi, a caddik veje tölti be. *Bész Lévi*. Alapítója reb Móse Lévy Jehuda, a broder rebbe. Az alapító fia, rabbi Medhel Michalovics naponta taknudöt ad elő. Gondnokok: Reicher Tóbiás és Baum Ignác.

Bész Méir. Megib. Wertheimer Miksa temploma a Traian uccai családi házban. A háború után létesült, az alapító költségén. A közelben lakó Grün, Feuerstein, Herskovits és Landeszmán családok imaháza. Gondnok: Weis Béla, a néhai alapító veje.

Izsák-imaház. Alapította Izsák Simon 1928-ban, saját házában. Gébbe: Kohn Áron.

Köneszet Jecheszkel. Reb Jecheszkel Rotter, a szefárdok maggidjának imaháza, amelyet 1906-ban alapított. Naponta misnájt-tanulás. Gondnokok: Hirsch Lázár és Deutsch Simon.

Öle Lömelech. Simon Söhiff, a lijenszki caddik bethamidrásja. Tizenhét év óta áll fenn. Gondnokok: Klärmann Vilmos, Sdhvartz József és Finkler Jakab.

Poalé Hadaiti HamisracM. Vallásos cionista iparosok imaháza. Elöljáróság Albert Nándor, Dávid Áron, rabbi Klein Edijahu, Hamlet József, Hksch Vilmos, Hirsch Mózes, Judovits Sándor, Marosi József, Schwartz Jakab vajkereskedő és Kohn Dávid.

Poalé Cedek

Poalé Cedek zsidó iparosegyesület. Egyike a kolozsvári zsidó közösség legéletrevalóbb, legközhazsnúbb közületeinek. A zsidó iparosság a város nagy területén régen te széjjel volt szórva, egységre volt tehát szükség, főleg gazdasági téren. Emellett a háború előtti idők szelleme az ipar megbecsülését követelte, amit főleg az iparosok egysége útján lehetett elérni. Ezeket a célokat tartották szem előtt az alapítók, elsősorban Klein Jakab bádogos és Schwartz Ignác nyomdász, aki szónoki talentumával és szervező képességével 1914-ben rövid idő alatt néhány

ügybuzgó iparossal és áldozatkész intellektuelek segítségével létesítette az egyesületet. Első elnöke dr Deák Jenő fogász, közvetlenül utána Schwartz Ignác volt. Nevéhez fűződik a Poale Cedek székházának megvétele és a templom felépítése a Barituu utcában. 1922 decemberében Janovitz Géza ruhagyárost választotta meg a közgyűlés elnöké. Agilis munkásságának köszönhető az egyesület gazdasági reorganizálása. Rendkívül áldozatkészséggel és nagy munkával sikerült rendeznie a templomépítés által keletkezett adósságokat. Elnökségének idejében árvíz rombolta széjjel a templomot és a hozzá tartozó helyiségeket; Janovitz Géza energiája és ügyszeretete azonban győzedelmeskedett e csapás fölött is.

1926 augusztusában Fischer Rudolf butorgyáros vette át a vezetést. Nehéz küzdelmei voltak az egyesület talpraállítása körül; az ő idejében történt ugyanis a rombolás, de az elnök a megkezdett utón nem állott meg, hanem tovább fejlesztette az egyesületet és 1928-iban már felépülhetett az aggmenház. 1929 augusztusában Goldberger Kálmán váltotta fel őt az elnöki székben, aki szanálta az egyletet és ceszipontosította a tartozásokat. 1935-ben ismét Fischer Rudolf lett az elnök, 1936 decemberében Lienthal Sándort választották meg. 1937 július 20-án megint Fischer Rudolfot állította a közbizalom a Poale Cedek élére.

Az egyesületnek a megalakulás jelszavát „Tóra és Munka” sikerült valóra váltania. Megteremtették a zsidó iparosság önszegélyzését és intézményeket, amelyek betegség és súlyosabb gazdasági bajok esetén a tag segítségére sietnek és ha becsületes munkában megrokkann, van hajlék, amely élete végéig befogadja. Az aggmenházban huszonnégy ellátott van, közöttük öt asszony. Az egyesület orvosai: dr. Reiter Artúr főorvos, dr. Grünfeld Herman, dr. Kiss Árpád, dr Lobi Adolf és dr. Weisz Fülöp. Az egyesület ügyésze dr Krausz Jenő. Elöljárósága: elnök: Fisieher Rudolf, alelnök: Schwartz Ignác nyomdász, jegyző: Eröss Jenő, pénztárnok: Hirsch Hermann, felügyelő bizottság: Kauffmann Dávid, Albert Nándor, Roeeinfeld Mihály, tanácsnokok: Czerjék Hermann, Dávid Áron, Gottlieb Aladár, Grünwald Jakab, Holländer Sán-

dor, Keszler Ignác, Kun Jenő, Lilienthal Sándor, Mózes Sándor, Schwartz Sándor II., Wolff Jakab. Templombizottság: Izsák Mór, Salamon Samu, Wolf Sámuel. Gazdák: Ábrahám Mór, Weisz Lajos.

Aggmenházi bizottsági elnök: Indig Mór. Titkár Mandelbaum Izidor, okl. rabbi.

Aggmenházi bizottság: Winkler Jakab, Szenes Dénes, Nussbaum Miiály, Blau Dezső és Wolff Mózes. Hölgycsoportok: Dávid Áronné, Lilienthal Sándorné, Landesmann Samuné, Scihwartz Sándorné II., Szenes Déneené.

„*Chaszam Szófer*”-jesiva. Glasner Akiba ortodox főrabbi jesivája, amelyet egyik őse, a pozsonyi gáon után nevezett el. A főiabbi a régi jesivák szellemében, de modern eszközökkel vezeti az 1934 október havába.) megnyílt tanházat, amely hivatva van egyfelől az ortodox hitélet számára rabbikat és hitközségi alkalmazottakat kiképezni, másrészt hagyományhű és talmudot ismerő polgárokat adni a zsidó társadalom számára. A főrabbi agitációja révén sikerült a General Poetas ucca egyik házában higiénikus internátusi épületet szerezni, amely mellé 1937 áprilisában világos, kényelmes beMiami draszt is építettek. A 40-42 benlakó növendék szigorú fegyelem alatt tanul. Tanerők a főrabbin kívül: Bloxenheim Simon rabibi és Glasner Juda, a főrabbi fia.

Az alapításhoz tekintélyesebb összegekkel járultak: Ájdlér Sámuel és fiai, Grósz Jenő, Guth Sándor és Lajos (Szatmár), László Jenő, Reich József (Oradea), Reiter Mór (Szatmár) és Wertjheimer Miksa. A jesiva-kuratórium tagjai: Adler Jenő, Fisdh Sándor, Guttmann Márton, Goldmann Béla, Nagyfaludi Nándor, Rosenthal Emánuel és Weisz Mózes.

Machsike Tóra. 1905-ben alakult meg a hitközség keretén belül a *Machsike Tóra* egyesület, amely célul tűzte ki fiatal házaspárok talmudi továbbfejlesztését. Minden szombat és vasárnap délután néhány órán át az egykori jesiva-bócherék hagyományos metódussal tanulják a Talmud valamelyik traktátusának részletét. Előadók: az

alapító Goídmann Béla és Fisch Sándoron, kívül Weisz Mór, Halpert Fischl és Rotter Jakab.

Szináj Talmud Tóra egyesület. Megalakult 1932-ben az ortodox hitközség Talmud Tórájának keretében, Glasner Akiba főrabbi és Végh Márton talmud tóra-gondnok kezdeményezésére, néhány lelkes és ügyszerető „bal baji” segítségével. A cél, hogy a bibliai és vallási tudományok minél szélesebb körben terjesztessenek. Az ifjúsági tananyag felöleli a héber olvasástól kezdve a Talmudot és kódexeket, hogy kellőképpen előkészítse a tanulni vágyó ifjakat a jesivára. A Szináj vezetősége gondoskodott elsősorú tanerőkről, a város különböző részein, főleg a legszegényebb és legelhagyatottabb Lupsa-negyediben, ahol a zsidóknál nagyon ritka tünetet, az analfabetizmust szüntette meg. Ma tizenöt „melamed” gondoskodik a konzervatív oktatásról és nevelésről. Újabban Rotter Jakab újjászervezte a „Beth Jákob” iskolát, hogy a női hitoktatás terén tapasztalt hiány pótoltsák. A középiskolák törvényes hitoktatását Hirsch Hermann rabbi látja el. Anyagi bázisa a hitközségtől élvezett szubvencion kívül az egyleti tagok tekintélyes táborának tagdíjai és egyéb hozzájárulásai, valamint a hitközségi iskolát nem látogató növendékektől szedett tandíjak. Az intézmény a növekedő ifjú nemzedék minden rétegében érezteti áldásos hatását.

Jelenlegi vezetősége: Elnök: Stern Hermann. Gondnokok: Klein Jeremiás, Kohn Mlór, Végh Márton. Pénztárnok: Schwartzberger Mihály. Ellenőr: Klein Sándor. Titkár: Rotter Jakab.

Választmány: Weisz Gyula, Végh Márton, Goldstein Lajos, Léb Béla, Goldmann Béla, Salamon Izsák, Léwy Ignázt, Marmostein Jenő, Katz Salamon, Fisch Sándor, Mandel Jenő, Kohn Mihály, Wohl Sámuel, Guttmann Márton, Lázár Mór, Wolff Simon.

Az imaházak résaéről: Poél Cedek: Löwinger Manó, Shasz Chewra: Rosenthal Gyula, Bész Avrohonv Rosenfeld Dávid, Ohel Mose: Klein Sándor, öhel Jehüde: Czi-ment Bernát, Monostori Imaház: Schächter Jakab.

Zsidókórház

A Zsidó Kórház felépítése és üzemének biztosítási régi vágya volt a cluji zsidóknak, épúgy, mint egész Erdély zsidóságának. Tervek merültek fel javaslatok hangzattal e) és amint az a kolozsvári zsidó ortodox hitközség jegyzőkönyveiből kiderül, alapítványt is „ígértek”. Kivitelre azonban nem került sor, főleg azért, mert a kórház még nem volt igazában közszükséglet. A város gyógyintézeteibe éppúgy, mint az egyetemi klinikákra minden beteg könnyen bekerült és az orvosok között is számos zsidó működött. Sürgős szükség tehát nem mutatkozott a kórháznak belátható időn belül való felépítésére. A háború előtti időkben csak az emberek legszegényebbje ment kórháziba, az is, ha tehetett, otthon kezelte magát. Legkevésbé voltak hajlandók kórházba befeküdni a szülő asszonyok. Ma már ez a helyzet gyökeresen megváltozott, a polgár inkább gyógyintézetben kezelte magát, ahol szakszerűbb az ápolás, mint a legkényelmesebb lakásban.

A háború utáni nagy infláció idején, amikor aránylag mindenkinek volt pénze, a betegek szanatóriumokba vonultak. De a bőséges esztendőik után beütött a pénzügyi krízis s erősen előtérbe került, nyilván ezzel kapcsolatban a kórház megvalósításának gondolata. 1921-ben megalakult a Zsidó Kórházegyesület, amelynek fejlesztése érdekében főleg Wertheimer Miksa, dr. Blumenfeld Sándor és Steiner Pál professzor fejtett ki nagy propagandát, akkor még gyöngye visszhanggal.

Hat évi stagnálás után az események parancsára, főleg azonban Sebestyén Dávidnak a kórházügyben való aktív bekapcsolódására a gyógyintézet felépítése reális alapot öltött. 1927 októberében (Glasner Akiba főrabbi hatóságos befolyására) a Sebestyén házaspár aranylakodalmak alkalmából nagylelkű adománnyal vetette meg a Zsidó Kórház alapját. Az alapító levél szerint Sebestyén Dávid és neje a Kórházegyesület céljaira ajándékozta a Tudor Vladimirescu utcából a Niaigyszamosig húzódó hatalmas telkét. Az akcióban immár erősen résztvesz az alapítványozó fia, dr. Sebestyén József, aki agilitásával, te-

kintélyével és minden ügyre kiterjedő érdeklődésével bámulatos gyorsasággal beszervezte a kórházba az ország-rész zsidóságának legjobbjait. Társai a szervező munkában Steiner professzor, dr. Hamburg József, Rózsa Mór, dr. Klein Miksa, Heves Vilmos és dr. Heller József. A propagandát az Új Kelet mellett az egész kisebbségi sajtó intenzíven és lelkesen támogatta. Az idők folyamán Sebestyén Dávidék a telken kívül még egymillió lejt ajándékoztak a kórház céljaira. 1928 május 20-án már megnyílt az ambulatórium, amelyet dr. Mezey Sándor szemész-főorvos szervezett be tíz beteg szakmára. A kezdeti ezer beteg létszám a következő évben már nyolcezerre emelkedett. Figyelemreméltó tény, hogy a betegek több mint negyven százaléka nemzsidó volt, míg a vidéki betegek száma harminc százalék. Fekvő betegek számára a kórház 1929 november 10-én nyílt meg a következő osztályokkal: szülészet és nőgyógyászat, vezető dr. Büchler Dezső; sebészet vezető Steiner Pál professzor; szemészet vezető dr. Hamburg József és Röntgen vezető dr. Herschkovits Izidor. A kórház belső berendezésének adományok útján való létrehozása körül dr. Neufeld Jenőné és dr. Ábelné, dr. Hirsch Sári fejtettek ki önzetlen, szép munkát. A kórház palotáját, amely Devecseri mérnök tervei szerint épült, országos ünneppel avatták. Az alapító házaspárt az állam, az egyetem, a hatóságok, az egyházak és a kórházak reprezentánsai köszöntötték.

Immár közzükségletnek bizonyult a Zsidó Kórház, annyira, hogy hozzá kellett látni új osztályok létesítéséhez és ezzel az épület nagyobbitásához. Országos jellegű sorsjáték és jelentős ágyalapítványok ehhez is hozzásegítették a Kórházegyesületet, így jött létre az épületnek új szárnya. Most már fel lőhetett állítani a belgyógyászati osztályt (vezető dr. Dőri Béla), a gyermekgyógyászatot (vezető dr. Kappel Izidor) és a laboratóriumot, amelyet dr. Stern Vilmos v. egyetemi tanársegéd áldozatkészségéből rendeztek be és amely ma is szigorúan szakképzett vezetés alatt áll. A laboratórium a maga nemében legmodernebb az egész országban, minden vizsgálatra alkalmas felszereléssel, amely az intézetet függetlenül más kórházaktól.

Az új kórháztraktust, amelyet Öhlbahm es Strasse-rék terveztek, 1931 szeptember 6-án országos ünnepségek keretében nyitották meg. Ezúttal Hatiegan és Papi-lián professzorok, az orvostudomány büszkeségei, külföldi követségek, Niemerover országos főrabbi és számos más előkelőség tisztelték meg jelenlétükkel a megnyitó ünnepséget. Az új kórház dr. Fenichel Mór igazgatása alatt szépen fejlődött. A sebészeti osztályt dr. Haas Marcell, volt breszlai egyetemi tanársegéd vezette, a szülészet később néhai dr. Vértes Oszkár egyetemi magántanár vezetése alá került. Az elektro-kardiogram és anyagcsere vizsgáló laboratóriumot dr. Farkas Imre főorvos irányítja. Az ortopéd sebészet vezetője dr. Weinberger Zsigmond főorvos; a fül- és gégeosztályé néhai dr. Boskovits Henrik, majd dr. Goldglanz Henrik. A bőrgyógyászatot eleinte dr. Goldberger Ede, most dr. Lobl Adolf látja el, a fogászatot dr. Vass Zoltán, az ideggyógyászatot dr. Elekes Miklós főorvosok. Kívülük számos konzultáns és bejáró orvos segít a kórház humanitárius munkájában. A kórház egyik sebésze, dr. Lasz Gyula és dr. Grünwald Ernő gyermekgyógyász alapos orvosi és vallási tanulmányt írt a circumcizióról. A könyv elé Wesel Albert főrabbi, az országrészi ortodox iroda elnöke írt előszót. A példás tisztaság és rend, ami a konyhában és a betegek ellátása körül uralkodik, Weiszbürg Emilné rendszeretét és ízlését dicséri.

1934 óta a fővárosba távozott dr. Haas Marcell után a sebészet vezetését Rótlh Marcell professzor vállalta, aki haladéktalanul megkezdte az Eszter-rend megszervezését. A kezdeti nehézségek leküzdése után ma már ez az új intézmény is egyik büszkesége közegészségügyünknek. Ari Ncióval támogatták Róth professzort ebben munkájában Diamant Izsóné, Rózsa Mór, különösen azonban a Bné Brith klub. A kórházi rendezvények rekordsikerei dr. Fischer Tivadarné, dr. Sebestyén Józsefné és Rózsa mór nevéhez fűződnek. Rendkívüli agilitást tanúsított minden akció során a kórház titkára, Gábel Vilmos tanár.

A kórház ezidőszerinti költségvetése négymillió évi bevételt és négy és félmillió kiadást tüntet fel. 1936-ban

a fekvő betegek létszáma (ez a kórház befogadó képességének maximuma) 2200 volt. Közülük ingyenes 25 százalék, nemiszidó 35 százalék, vidéki 45 százalék.

1937 május havában a Kórházegyesület élére új emberek kerültek. Sebestyén József dr., a Kórházegyesület elnökének vezetése alatt az egyesület új problémák megoldására vállalkozott. Ezek: anyagi biztosítása a kórház üzemének, minél több ingyen beteg befogadása, a betegosztályok szakszerű elhelyezése és nagyszabású kibővítése, új osztályok létesítése. A tervek között szerepel egy nagyszabású orvostudományi munkásságnak és szociál-higiéniai központnak megalkotása.

A jelentősebb alapítványok névsora:

Ábrahám Izsák, özv. Ábrahám Lázárné, Agyag és Téglaiipar Rt., Adler Berthold és neje, Bergner-család, dr. Bíró Géza és neje, Boschán Géza és neje, Banca Marmarosch Blanc, Bíró Andor és neje, Bet Avrohom imaház, Blum Zsigmond Déva, Chevra Kadisa Gheorgheni, Czitron Benjámín és neje Medgyes, Konrád Ottó Budapest édes anyja emlékére, Comunitatea Izr. Ohevra si Soc Femeilor Brasov, Com. Izr. Cluj, dr. Fischer József elnök nevére, Camera de Industrie si Coonert, Deutsch Otto Médiás, Darvas Mór Tg.-Mures, Dávid Lajos és neje, özv. Deutsch Ferencné férje emlékére, Diamant Izsó és neje, Deutsch Lipót és neje, Deutsch Ignác és Czodik Jenő, dr. Darvas Simon és neje, Elekes József és neje Tg.-Mures, Erdélyi Bank, Hargitai Bertalan nevére, Farkas Ernő anyja Farkas V. Józsefné emlékére, dr. Farkas Mózes, Fischer Kálmán és neje, Fried család Teius, Fried Lipót emlékére, dr. Friedmann Eugen, Cleveland, édesanyja emlékére, dr. Fenichel Mör édesatyja, Fenichel Salamon emlékére, Felsner Samu és Salamon Jakab Barzel, Fuchs Nándor Alba-Iulia, Fodor József, Flohr József, Farkas József, Fried család Teius, szüleik emlékére, Frankéi H. Turda, Gottlieb Áron Gheorgheni, Grósz Jenő, Glück Andor és Fülöp Alba-Iulia, atyjuk M. Glück Adolf emlékére, Gutfried Adolf és neje, Hirsch Adolf és neje, Heves Vilmos, megboldogult neje Bretter Irén emlékére, Heller Samu és neje, dr. Halász Pál, Hellmann Jenő, atyja, Hellmann Ferenc emlékére, dr. Hamburg József édesanyja

emlékére, dr. Hirsch Elemér szülei emlékére, Herczeg Ti-
 vadar, Heller-család Ludas, Halle László Médiás, Hirsch,
 Schwartz és Prinz Turda, szüleik ezüstlakodalmára, dr.
 Jakobi Kálmán atyja Jakobi Áron emlékére, Junger Sa-
 mu és neje Petrosani, szüleik emlékére, Izrael Mózes és
 neje Petrosani, Izrael Józsefné atyja és öccse emlékére,
 Jakab Manó Lunca Bradului, Joint Distr. Com., Kram-
 mer Jenő Dicio, Kleinhändler Ábris Arad, Kongresszusi
 Ohevra Kadisa, dr. Eisler Mátyás főrabbi emlékére, dr.
 Keller Samu és neje Simleul Silvaniei, Klein Henrik és
 Bernát Ptrosani, szüleik emlékére, Kelemen Bernát és
 neje, ár Kohn Gyula, Kilein Mór és neje Gherla, Keres-
 kedelmi Hitelintézet, Lázár Simon Turda, Lengyel és Se-
 lényi, Lilienthal Sándor és neje, Léb Samu és Miksa szü-
 leik emlékére, özv. Léderer Albertné férje emlékére, Léb
 Miksáné anyja, Wéber Lipótné emlékére, Léderer Albert
 és neje, Marpe Lönefes, dr. Mbinár Jenő és neje Petrosa-
 ni, Mózes Henrik Oltlheviz, Molnár Jakab, megb. neje,
 Mayer Janka emlékére, Mblnár és Pintér, Mezőgazdasági
 Bank, Neumann Géza, Nagy Samu, Nobel Samu, Nobel
 István és neje dr. Neufeld Jenő és neje, Nőegylet Zsibó,
 Őrt. Chevra Kadisa, Porzsolt Oszkár, dr. Porjesz Aladár
 szülői emlékére, dr. Reich József Turda, Rados Manó és
 Goldmann Jenő, Reich Mórné emlékére, Rózsa Mór és ne-
 je, dr. Róth Hugó, atyja, RótiH Hermann emlékére, Rivt-
 schesz Rudolf Médiás, dr. Stern Vilmos és Hermán, özv.
 Schmidt Jakabné, szülei emlékére, Salamon Mór, dr. Se-
 bestyén József és neje, Sebestyén Miklós és György édes-
 anyjuk emlékére, Szél-család és neje, Sebestyén Miklós
 és György, édesanyjuk emlékére, Szél-család, megb. dr.
 Sebestyénné, Szél Irén emlékére, dr. Szarvas Jakab és
 neje leányuk, Piczurka Mjirja emlékére, Seiger Testvérek
 Déva, Sámuel-család Simleul Silvaniei, szüleik emlékére,
 Szabó Jenő és neje, Sciiaffer Lipót Petrosani, Steckl-csa-
 lád Brasov, Szántó Miklós édesatyja emlékére, Salamon
 József és neje, Spielmann J. Hampton Chicago, dr. Se-
 bestyén Józsefné szülői, Baumel Samu és neje emlékére,
 Ternér Jakab és neje Zilah, Trattner Vilmos Barault
 Vadász Jenő és neje, Wertheimer Miksa és neje, Weisz
 Béla és neje, Weiser-család Baia-Mare, Wesel Albert Tur-

da, Weisz Kálmán és Jenő szüleik emlékére, Weimann Miksa és neje szüleik emlékére.

Paul Ehrlich orvosegyesület

Hét évvel azelőtt, 1930-fcan, amikor az új egészségügyi törvény életbelépett, a zsidó orvosok kari érdekeik védelmére szervezkedni kényszerültek. Ebből a szervezkedésből alakult ki a „Paul Ehrlich” egyesület, a város legtekintélyesebb intellektuális közületeinek egyike, amely úgy az orvoshatóságok, főleg a kamara felé, valamint a zsidó orvosi kar tekintélyének emelése irányában is eddig rendkívül hasznos tényezőként bizonyult. Az orvoskamara ötagú választmányában az egyesület, mint a zsidó kari érdekek képviselője küldi ki mindenkori elnökét (megalakulása óta az ismételten megválasztott) dr. Goldberger Edét, az ország határain túl is neves bőrgyógyászt. Az egyesület fennállása óta 107 tudományos szakülést tartott, közöttük néhányat zsidó vonatkozású témákról. Amióta ez a zsidó orvosegyesület létezik, szokatlanul szívélyes viszony fejlődött ki a zsidó orvosok vezető egyéniségei és a cluji egyetem orvosi fakultásának tanárai és orvosi kara között. Nemcsak belföldi, hanem a külföld orvosnagyjai is előadást tartottak a Paul Ehrlich otthonában, többek között Rosenthal Jenő, Róth Miklós, Aschner, Preysicsh Kornél, Fischer Ernő, Strasser, Rosenthal, Érczy Miklós, Hasenfeld Artúr, Engel Károly, Pólya és Blumenthal professzorok. A külföldiek tiszteletére rendszerint ünnepi vendéglátás volt, amelyen megjelentek a cluji egyetem legkiválóbb professzorai: Hatiegan, Grigoriu, Tatár, Sturdza, Bologna, Popovicu professzorok. Az egyesület Paul Ehrlich születésnapjának évfordulóján ünnepi évfordulókat szokott rendezni. Ujabban az egyesület a cluji orvosi fakultás öt legjobb növendékének jutalomdíjakat oszt ki,

A Paul Ehrlich egyesület tisztikara: Elnök: dr. Goldberger Ede, alelnökök: dr. Hersikovits Izidor, dr. Farkas Imre, dr. Jakobi József és dr. Traub Vilmos. Főtitkár dr. Ornstein Sándor, titkár: dr. Havas József, pénztáros: dr.

Lasz Gyula, ellenőrök: dr. Wertheimer Mendel és dr. Samu Dezső, jegyzők: dr. Ábrahám Lajos és dr. Katzer Ödön, könyvtáros: dr. Vass Zoltán és dr. Walter Leo, adminisztrátorok, dr. Lobl Adolf és dr. Roscnberg Ernő. A választmány tagjai: dr. Steiner Pál professzor, dr. Mátyás Mátyás, dr. Fenichel Mór, dr. Róth Marcell professzor, dr. Lengyel Miklós, dr. Lengyel Móric, dr. Stern Vilmos, dr. Goldglanz Henrik, dr. Sonnenwirth Ferdinánd, dr. Szénási Vilmos, dr. Kappel Izidor, dr. Reiter Arthur, dr. Weinberger Zsigmond, dr. Weisz Fülöp, dr. Rosenberger József, dr. Grünwald Ernő, dr. Mfendelovios Izsák, dr. Erdős Imre, dr. Neufeld Jenő és dr. Blau Zoltán.

Erdélyi Zsidó Árvagondozó. A háborút követő esztendőikben alakult meg elsősorban a hadiárvák istápolásának céljából. Az intézmény fejlődése során azonban kiterjesztette gondoskodását nemárva, de elhagyatott és ilyen gyermekekre is, akikről szüleik képtelenek gondoskodni. A kezdeményezés Clujról indult ki és a zsidó társadalom intenzív érdeklődésére vall, hogy rövid idő alatt az országrész 14 városában helyicsoportjai alakultak. Néhány év múlva az amerikai Joint Distribution Comittée is bekapcsolódott a munkába és az eredetileg karitatív munka immár átminősült szociális tevékenységgé. Ma már az ifjúsági átrétegződés és az improduktív elemek iparosításának is egyik jelentékeny tényezője. Feladatai közé tartozik az iparilag kiképzett ifjúságot esetről-esetre Palesztinába áttelepíteni. Mintaszerű tanoncotthonok gondoskodnak az ifjak erkölcsi ellenőrzéséről és a pályán való érvényesülésről. Nyaraltatási akciója kiterjed az egész országrészre. Évente négyszáz proletángyernak élvezi Tihuca magaslati levegőjét és valósággal szanatóriumi gondozásban és ellátásban részesül. Az Árvagondozóban természetesen pozitív zsidó szellem honosult meg. A vezetőség: Országos elnök: Dr. Kertész Jenő. Ügyvezető elnök: Kelemen Bernát. Alelnökök: Dr. Leitner Fülöp, Rosenzweig Emanuel. Pénztáros: Gottlieb József. Az educatív osztály elnöke Moskovits József. A szociálisügy-

osztály elnöke: Grün Mór. Főtitkár: Schwarcz Miksa. Titkár: Dr. Neumann Vilmos.

A Központi Bizottság tagjai: Adler Zsigmond, Bernát Mlór, Antal Márk, Boschan Géza, Klein Gyula, dr. Heller József, dr. Pártos Ervin, dr. Neufeld Mihály, dr. Erczmann Béla.

Erdélyi Zsidó Diáksegélyző. 1932 őszén alapították az erdélyi zsidó kulturegyesületek munkaközössége segítségével. Alapítója és elnöke dr. Kertész Jenő és dr. Elekes Miklós. A régi menzából fejlődött ki. A magukra utalt diákok ugyanis képtelenek voltak előteremteni legszükségesebb anyagi eszközeiket, így tehát a beiratkozáshoz, a vizsgákhoz, az étkezéshez szükséges pénzeszközöket az új diáksegélyző teremtette elő és pedig ország-részi szervezkedés útján. Központ alakult és a segélyezés ügye immár szilárd alapokon nyugszik. 1933-ban dr. Farkas Imre vezette az ügyeket, 1934 óta dr. Hamburg József áll a diáksegélyző élén. Azóta a diákság belső elmentétjei eloszlóban vannak és zsidó kulturmunka folyik a diákság soraiban. Kulturális és társadalmi problémák feldolgozására a Diáksegélyző pályadíjakat irt ki, amelynek meglepően értékes eredményei lettek, beigazolvva a Diákságnak a zsidósághoz való belső kapcsolatait és tudományos igyekezetét. A kulturbizottság helyben és vidéken szívesen látogatott irodalmi és kulturális rendezvényekkel népszerűsíti a Diáksegélyzőt. A fiatal gárda „Kelet és Nyugat” című utóbbi antológiája irodalmi körökben feltűnést keltett. A főiskolai ifjúság egyre jobban dokumentálja pozitív állásfoglalását a zsidó közösségi problémákkal szemben és azt a készségét, hogy a zsidóság küzdelmeiben aktív módon akar résztvenni.

A vizsgaeredmények igazolják, hogy a diákok a tanulmányi viszonyok és nehézségek ellenére jó vizsgaeredménnyel végzik tanulmányaikat, nyilvánvalóan dokumentálva, hogy méltók akarnak Jenni ahhoz a zsidó társadalomhoz, amely őket tanulmányaik folytatásához segíti. A statisztika szerint a cluji egyetemre beiratkozott zsidó diákság az, amely legnagyobb arányszámban teszi le a sikerral a vizsgákat és végzi el tanulmányait.

A Diáksegélyző országos tanács tagjai: Kántor Mik-

sa Brassó, dr. Kertész Jenő Kolozsvár, Kornis Ödön, dr. Kupfer Miksa Arad, dr. Löwenstein Lajos Marosvásárhely, dr. Molnár Vilmos Oradea, ifj. Reiter Mór Szatmár, dr. Rosenthal Marcell, dr. Weisz Artúr Timisoara és dr. Weisz Sándor Kolozsvár. A központi vezetőség tagjai: Központi elnök: Dr. Hamburg József, Danzig Hillel, Grün Sándor, Gottlieb József, Herczeg Tivadar, Jámbor Ferenc, dr. Kertész Jenőné, Leichtmann Andor, dr. Marton Ernő, Peller Lajos, Weinberger Nándor. Titkár: Szirmai István.

„Goldmark” Filharmóniai Társaság

A zsidó népi mozgalmak Clujon egyúttal a zsidó művészet istápolását is célul tűzték ki. Hosszú kísérletezgetés, próbálgatás és szervezkedési törekvések után végre megalakult a cluji zenebarátok egyesülete, a „Goldmark”, amely rövid fennállása óta az országrész elsőrendű zsidó művészi alakulatává fejlődött. Hat nagy szimfonikus koncertje és számos kamaraestje zeneértő körökben is nagy elismerésre tett szert. Koncertjei zsúfolt házak előtt zajlottak le méltó siker kíséretében. A kritika a legtiszteletreméltóbb hangon ír a „Goldmark”-egyesület teljesítményeiről. A kezdeti szervezkedés dr. Fischer József, a kongresszusi hitközség elnökének szorgalmazására indult. A szervezés munkájának jelentős részét Brief Dávid tanító bonyolította le.

Alapítók: Dr. Fischer József, dr. Neufeld Jenőné, dr. Goldberger Ede, Adler Zsigmond, Adler Ernő, Friedmann Ignác, Brief Dávid, Boskovics Gyula, Boskovics Sándor, Eichner Endre, dr. Holló Endre, Czinczár Imréné, Salamon Etelka és a város többi muzsikusa, kik e társaság köré csoportosultak.

Vezetőség: Díszelnök: Dr. Fischer József.

Elnök: Adler Zsigmond, alelnökök: dr. Ábrahám Lajos, Eichner Endre, Szenes István, főtitkár: Brief Dávid, pénztáros: Lax A. Salvator, ellenőrök: Friss József, Vajda Pál, gazdák: dr. Farkas Tibor, ing. Demény Zoltán,

Biermann Károly. Karmesterek: Boskovics Sándor, Fischer Vilmos.

Aktív tagjai: Koncertmesterek: Fehér Sándor és Friedmann Ignác.

Hegedűsök: Dr. Abraham Lajos, Biermann Károly, Czerjék Ilonka, Czinczár Imréné, Ehrenwald Ilonka, dr. Ellmann József, Faragó Ernő, Farkas Tibor, Fendrich László, Friedler Tibor, Friss Józsefné, Ing. Fiitsch Albert, Frischmann Ákosné, Hellmann Ferenc, Hochtteil Rudolf, dr. Ihász Béla, Klein Béla, Léwi Jenő, Löbli István, Márton Miklós, Molnár Jenőné, dr. Pártos Ervin, ing. Rosenberg József, Rosenzweig Rózsi, Salamon Etelka, Schaohter József, Szenes István, Vertes Rubin, dr. Weisz Sándor, dr. Karpf Ferenc, dr. Karpf László.

Brácsások: Adler Zsigmond, Boda Boriska, dr. Holló Endre, Kálmán Endre, Vajda Pál, Wasserstrom László.

Csellisták: Adler Ernő, Bär Emanuel, Eichner Andor, Felsner László, dr. Goldberger Ede.

Nagybőgősök: Benézel Andor, Fritsch Ferenc.

Timpanisták: Dr. Farkas Tibor, Dr. Vass Zoltán.

Fúvósok: Dr. Bokor Sándor, Felsner Miklós, Frucht Márton, Láng Sándor, Irányi Tibor, László Tibor, Rónai Miklós, Balsamibaum Salamon, Gidáli Arnold, Székely Endre, Paneth Ödön, Rosenzweig Vilmos, Rosenthal Sándor, Grün Endre, Ing. Demény Zoltán, Löwi Ernő, Rosenthal Marton, Stroli József, dr. Farkas Tibor, Grün Sándor. Hat nagy szimfonikus koncert és több kamaraest dicséri az egylet teljesítményeit-

Ez évben mutatkozott be a „Goldmark” kvartettje is, melynek tagjai: Fejér Sándor, Friedmann Ignác, dr. Holló Endre és Eichner Andor.

A vallási zeneélet is elég élénk. A város két hitközségében templomi zenekar működik. Az ortodox hitközségét Weisz Izidor főkántor mellett Rösler Lajos karvezető irányítja, míg a kongresszusi hitközség zenekarát Rabetz Benjámín főkántor és Rosenthal Mihály karvezető vezeti.

ERDÉLYI ZSIDÓ NEMZETI SZÖVETSÉG

Az asszimiláció néhány évtizede Erdélyben is elhomályosította a zsidó népiség lényegét, bár jóval a háború előtt, közvetlenül a herzli cionizmus fellépése után, itt is alakultak kisebb cionista csoportok dr. Fischer Tivaddal és megb. Molnár Jakabbal az élén. Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség, amely cionista elvek alapján irányítja a zsidó újjáéledést, 1918 november 20-án alakult meg magyarányú szervező és nevelő munkával, amelynek két jelentős eszköze alakult ki a háború utáni időkben: a Tarbut iskolaegyesület és a zsidó sajtó. Kiváló héber és középiskolai tanerők, élükön Antal Márk v. tankerületi főigazgatóval, a neves pedagógussal és matematikussal, középiskola és héber óvoda létesült, míg 1920 nyarán az Új Kelet című hetilap a zsidó irodalom és publicisztika legjobb erőinek, közöttük Újvári Pétéinek, a nagy írónak közreműködésével a legnívósabb és legpublikusabb erdélyi kisebbségi napilapok egyikévé alakult át. A lap azóta egyre fejlődött. Az alapító dr. Marton Ernő irányítása mellett 1927 óta Jámbor Ferenc, mint felelős szerkesztő jegyzi a lapot.

A Zsidó Nemzeti Szövetség megalakítása főleg dr. Fischer Tivadar és dr. Weiszbürg Chaim nevéhez fűződik. Koncepciójában — mondja Marton Ernő „A zsidó nemzet Erdélyben” című írásában — egységes, összefoglaló zsidó nemzeti szervezet, amelynek minden zsidó tagja lehet, sőt automatikusan tagja is (születésénél fogva) tekintet nélkül belső meggyőződésére és politikai felfogására. A Zsidó Nemzeti Szövetség első szervezeti szabálytevezete ebben a szellemben készült. Amíg a zsidónacionalizmusban nem láttak egyebet, mint bázist bizonyos politikai, gazdasági és kulturális jogok kiküzdésére, tehát míg a mozgalom nem volt több kifelé támasztott

követeléseknél, addig ennek a koncepciónak megvalósítása nem látszott ép utópisztikusnak. De a mozgalom nem állhatott meg a csupán csakis kifelé irányított követeléseknél, amelyeknek teljesítése egyre késett, hanem, mint élő organizmus tovább fejlődött és hangoztatni kezdte a zsidósággal szemben támasztott követeléseit is. Egyre jobban kikristályosodott a befelé irányított program, amely nem a másoktól ínyért jogokban kereste a megújulás eszközeit, hanem magából a zsidóságból akarta kitermelni a regeneráló erőket. A Palesztína-követelés, amelyet az első időkben kényszerű ballasztnak néztek és meggyőződés nélkül frázisként puffogtattak, a program élére kerül.”

Zsidó kisebbségi programmal került a bihari zsidók mandátumával dr. Fischer Tivadar (1928-1931), a máramarosiakéval dr. Fischer József (1928-1933) és a bukovinai Storojinetével dr. Marton Ernő (1932-1933) a parlamentbe. Dr. Marton Ernő előzőleg (1930-31-ben) Cluj város zsidó nemzetiségű alpolgármestere volt.

A cionista alakulások közül a tradicionális klalcionista szervezet mellett, amelynek ifjúsági szervezete a Noár Hacioni, Erdély zsidóinak vallási beállítottsága miatt is a Mdzrachinak van fontos szerepe. Ifjúsági szervezete: a Ceiré Mizradhi. Erősek a cionista munkáspártok, amelyeknek egyik exponense a Brit Kibbucit, a hozzátartozó Somér Hacair, Dór Chadas és Bné Avoda. Másik exponens a Barisszia, amely inkább polgári származású elemeket foglal magában. Itt van még a Haiboné ifjúsági szervezet. Kicsiny a zsidó állampárt és a revizionisták pártja.

A Mizrachi vezetője Klein Élijáhu rabbi. A Mizrachi keretébe tartozó Poél Hadati irányítói: Brizsk Lajos, Albert Nándor és Nussbaum Mihály. Ifjúsági szervezetének vezetői: Löwinger Béla és Wohl Vilmos.

A „Chaluc Bal melacha” a klalcionisták iparos egyesülete. Elnöke Schwartz Ignác nyomdász, vezetősége:

Siovits Dezső, Kieselstein Ede, Kun Jenő, Rosenfeld Izsó és Dászkál Hugó. A „Brit Kibbucit” elnöke Jámbor Ferenc, alelnöke dr. Hermann Dezső, „Dór Chadas” elnöke Lebovits Zoltán; „Somér Hacair” elnöke Izsák Slomo. A Barisszia vezetői dr. Márton Lajos, Guttfried János, dr. Karpf Ferenc és Noel Ferenc, a „Habonáé” Rosenberg Gyula és Weinberger Magda. Állampárt dr. Pistiner Avram és dr. Dénes László. Revizionisták Fischer Ernő és Nimberger Ernő. „Bné Jisrael” diákszervezet elnöke: Landó Jenő.

A szervezetek egy időben egy-egy folyóiratot adtak ki. A Barisszia „Noár”, a Chaluc Balmölacha „Alkotás és Béke”, a Brit Kibbucit pedig „Zsidó út” címen. A „Poale Cion” munkásszervezet élén Heller Ferenc áll. A Noár Hacioni vezetősége: Florenthal Ávram, Gärtner Mose, Gärtner Benjámin, Simon Lea, Spielmann Zalmen, a régiek közül Wolf Zwi és dr. Schwartz Vilmos.

A Zsidó Nemzeti Szövetség cluji helyicsoportjának vezetősége: Diszelnök: Boskovits József. Elnök: Gottlieb József. Elnöki tanács: Dr. Fisoher József, dr. Marton Ernő, Danzig Hillél, Salamon Jakab, dr. Rosenfeld Salamon (niegh. 1937 aug. 7.), Weinberger Nándorné, Salamon Antal, Léb Ödön, dr. Weisz Jenő, prof. Klein Éliáhu. Alelnökök: Jámbor Ferenc, Léb Zsigmond, Kincs Lipót. Ügyvezető alelnök: Dr. Dénes László. Főtitkár: Dr. Kertész Miklós. Pénztárnok: Boskovits Ignác. Cionista bíróság: Dr. Glasner Izsák, Guttfried Adolf, Kasztner Ernő, dr. Schwartz Vilmos, dr. Hermann Lajos. Ügyészek: Dr. Fándrich Ernő, dr. Fodor Sándor.

Keren Kájemeth bizottság elnöke: Kertész Mártónné. Keren Hayesod bizottság elnöke: Weinberger Nándor. Szervezeti bizottság elnöke: László Márton. Ifjúsági bizottság elnöke: Florenthal Avraon. Kulturbizottság elnöke: Dr. Pistiner Ávram. Palesztina bizottság elnöke: Klein Éliáhu, orvosa: dr. Weisz Fülöp. Gazdasági bizottság elnöke: Áron Dávid. Vigalmi bizottság elnöke: Dr. Kertész Miklós. Politikai bizottság elnöke: Dr. Kasztner Rezső. Ellenőrök: Judovits Sándor, Kaufmann Dávid, Albert Nándor.

Wizo cionista zsidó asszonyok szervezete (Womens

International Zionist Organisation) 1927-ben alakult meg a Wizo-központ londoni delegátusának, Margarete Mechnernek jelenlétében és kezdeményezésére. A szervezkedés kezdeti munkáját Weinberger Nándor, a Zsidó Nemzeti Szövetség akkori főtitkára végezte, igen agilis bizottság közreműködésével. A bizottság tagjai voltak: Szőnyi Gézőné, Léb Jenőné, (aki időközben Palesztinába költözött), Weinberger Nándorné és Winkler Janka. A Wizo első elnöknője Molnár Jenőné volt, majd Wertheinaer Samuné.

Elnöki tanács: Gottlieb Józsefné, Kasztner Ernőné, Weinberger Nándorné. Kulturbizottság: dr. Balázs Endréné, Feuerstein Lőrincné, Finkelstein Alfrédné, Gottlieb Lajosné, László Jenőné, Salamon Lászlóné. K. Kajemet: Boskovits Ignácné, Fried Jenőné, dr. Glasner Izsákné, Hermán Samuné, Kincs Lipótné. Pénztáros: Rappaport Miksáné, Wizo-titkár: Hermán Katica. Weinberger Nándorné a Wizo világszervezet nagytanácsának is tagja. Ő volt egyébként az első női delegátus Erdélyben a cionista kongresszusokon. A Wizo a nők cionista nevelése, kulturális munkája, sajtója körül tevékenykedik nagyon buzgón. Részt vesz intenzíven a Keren Hajjeszod és Keren Kajeniet gyűjtőmunkájában és bekapcsolódik a helyi szociális és jótékony zsidó közületek tevékenységébe, amit cionista irányba befolyásol. A Wizo leánynevelő munkáját a Jungwizo végzi, élén László Mártával.

Zsidó Párt. 1930-ban alakult az Országos Zsidó Párttal egyidejűleg. Célja az alapszabályok szerint: „Az itt élő zsidó nemzetiségű román honosok életkörülményei által megkívánt program megvalósítása.” Jelenlegi vezetőség: dr. Fischer József, erdélyrészi tartományi elnök; a cluj-i tagozati elnök dr. Kertész Jenő, ügyvezető elnök Vigdorovits Izsó, titkár Klein Imre. Az ifjúsági szekció elnöke dr. Hermann Dezső, a kulturbizottságé dr. Márton Lajos, az iparos-szekció elnöke Schwartz Ignác, a női szekcióé Kertész Izsóné.

Kishitelbank

A *kishitelbank* (Banca de Credit Mărunt si Economie S. A.) közjóléti intézménye alapján véve — mint ahogy azt legutóbbi jelentésében Hermann Samu igazgató analizálja — a zsidó kisipar és kiskereskedelem védekezése a nagytőke ellen. A zsidóságnak ez a nagy rétege kényszerülve volt a maga különleges sorsából fakadó érdekeinek védelmére, így jött létre 1920-ban az amerikai Joint egymillió lej körüli kölcsönének segítségével a „Kishitelbank”, amelynek lendületes korszaka az 1934 Utáni évekre esik. A regenerálás munkájában a város társadalmának nagy és kisegzisztenciái lelkesen vettek részt. Ma már az a helyzet, hogy közel 11 milliót helyezhet ki javarészből kisegzisztenciák között, átlagban 15 ezer lejig. A bank bevezette a kötött betét intézményét. Jellemző az intézet iránti bizalomra, hogy felerészben kisemberek fizetik be heti vagy havi részletben, a másik felét pedig a jobban szituált polgárság, amely a bank kölcsöneit nem is veszi igénybe. A kötött betét három évtől nyolc évig terjed. A bank eléri állanak Boschán Géza elnök, társelnök: Grósz Hermán, alelnökök: Adler Jenő és Salamon Antal. Igazgatóság: Vigdorovits Izsó, Barabás Endre, Schwartz Sándor, Glanz Jakab, Rózsa Mór, Lusatig Nándor, Goldstein Márton, Baumzweig Márton, Schwartz Mór. Felügyelőbizottság: Kelemen Bernát, Peller Lajos, dr. Rimóczi Sándor, Rosenfeld Armin, Fischer Mihály és Holländer Sándor.

A Kishitelbank az elmúlt évben 981 kölcsönt folyósított és pedig 325 kisiparosnak, 400 kiskereskedőnek és 256 egészen apró egzisztenciáknak.

Haggibbor sportegyesület

A *Hoggibbor sportegyesület* történelme szorosan összefügg az erdélyi zsidó népi mozgalmakkal. 1920-ban Weiszburg Chaim, Giszkalay János, Nossin Mór, dr. Krämer Ármin és dr. Knöpfler Bernát szervezték meg a zsu-ű sportügyet, amelynek súlya, a kezdeti időkben, a labda-

rúgó sporton volt. A Haggibbor első elnöke Fischer József dr, aki az ifjúság testfejlesztése ügyében jelentős irányító munkát végzett és mint tiszteletbeli elnök a későbbi idők során is nagy érdeklődést tanúsított. Utána Stotter Aladár került az ügyek élére, aiki nagy agilitásával, maga is sportember lévén, olyan gyakorlati megoldásokat talált, amelyek értékállóknak mutatkoztak az egyesület későbbi erős fejlődésében. A futball-szakosztály „klasszikus” korszaka az ő nevéhez fűződik. Elnöksége idején a Haggibbor labdarugói az erdélyi zsidó sport számára döntő sikereket értek el. 1920 őszén a csapat a labdarugó szövetség serlegét nyerte el és 1921-ben a Liga bajnoki döntőjére minősíti magát. Marosvásárhelyen az akkor első vonalban álló MTK-át a Haggibbor futballcsapata 1:0-ra győzte le. Számos kedvezőtlen körülmény később nagyon legyöngítette a Haggibbort. A „klasszikus” futballcsapat tagjai voltak: Sugár, Wesel, Pollák, Noé, Biaun, Jakobi Dudi, Rosenberg, Bornstein, Farkas, Reményi, Nyúl, Lazarovits, Farkas L, Virág, Reiter, Klein Jósika, Rosenfeld I. és II., Weintraub és Deutsch Sírni. Nagy gyászja volt 1924-ben a Haggibbornak Jakobi Dudi halálával, aki a zsidó ifjúságnak szolidaritásban, zsidó érzelemben és korrektségben mintaképe volt. Az első idők hatalmas sportteljesítményeinek irányításában nagy része volt a vezető tagok közül Tischler Elemér dr.-nak, Salamon Lajosnak és Keszler Ignácnak.

A zsidó sport azonban nem állandósulhatott az egyoldalú labdarugó játék mellett. Erős Vilmos dr. érdeme, hogy kifejlesztette a Haggibbort más, jellemfejlesztő és testnevelő ágazatra. Létrejött a tenisz-szakosztály, amelyben számos vidéki, sőt fővárosi versenyeken is sikereket érnek el a haggibboristák. Devecseri Ancy Cluj város bajnokságát nyerte el, újabban Simon Endre, Radó György, Erős Géza és Weisz Miksa népszerűsítik a sportnak ezt az ágát. A teniszversenyeken a haggibborista hölgyek közül Schwartz Klári és Erdős Lilivel az élen számosan vesznek részt. E szakosztály sikereiben döntő része van Radó Ernőnek, aki nemcsak agilitásával és áldozatkészségével, hanem kiváló szakmai tudásával járult hozzá a zsidó sportegyesület fellendítéséhez. A Haggib-

bor a világ összes zsidó sportegyesületeit magában foglaló Makkabi szövetségnek Radó Ernő vándor-kupát ajánlott fel. Az első verseny 1937 júliusában volt és a vándor-kupa védelmét imponáló pontfölénnyel a Haggibbor szerezte meg.

A vívó szakosztály ugyancsak sok babért szerzett a Haggibbornak. Sorozatos sikereit Herczeg Tivadarnak és Zádor Árpádnak kell betudni, akik mint aktív versenyzők is kiválóak. Herczeg Tivadar a törvívásban több bajnoksággal szerzett hírnevet és becsületet az egyesületnek. E szakosztálynak, amely a prágai és tel-avivi Makkabiádon is sikereket ért el, aktív tagjai még: Mózes Jenő, Altmann Endre, Spitzer Ferenc és a legújabb nemzedék tagjaiból: Erős Géza, Erős László, Sámson Endre és dr. Klein Endre.

Az asztali tennisz-szakosztály tagjai közül országos bajnokok: Diamantstein Ernő, Paneth Vilmos, Goldberger László, Erős Géza, míg a legfiatalabbak közül sikerrel szerepelnek Keszler Imre, Klein Béla, Heves Marianne. Az asztali tennisz-szakosztály vezetését Hirsch Ernő, majd Diamantstein Ernő látták el. Ujabblban Deutsch József vezeti az ügyeket buzgalommal és biztató sikerrel.

A turista szakosztály kirándulásai rendkívül népszerűek, egy-egy kiránduláson százakra menő társaságok vesznek részt. A turista szakosztály elnöke Sándor Samu, mellette aktív módon dolgoznak: Erdős László, Schwimmer István, Krämer Lajos, Rosenberg Soma, Neufeld György és Mózes Dezső.

Az úszószakosztály keretében működik a vízipóló alosztály, amelynek első csapata a legjobbak közül való. Vezetői: Erős László, Herskovits Zoltán. Az újabbkori futball-szakosztály a kolozsvári kerület első osztályában működik, tagjainak száma több, mint ötven. A vezetőség élén Weintraub Márton áll. Munkatársai Weinberger Fai kas, Simon Árpád és a kiválóan agilis Keszler Ignác.

A sportegyesület keretei között megalakult a wolleyball csapat és előkészítés alatt áll a különböző labdajáték bevezetése.

Közben Jámlbor Ferenc került az elnöki székbe, aki

programjának tengelyében a Makkabi zsidó célkitűzéseit helyezte, így mindenképp a tömeg-testnevelő sportágak művelését. A Haggibbor az új éra alatt azzal is kitűnik, hogy kimélyíti keretei között a népiséget és zsidó öntudatot. Akció folyik a Haggibbor saját sporttelepének felépítése érdekében, amelynek élén dr. Heller József áM. Vele együtt dolgoznak dr. Sebők Éllek, dr. Képes Imre, Rimóczi József mérnök és dr. Tyroler József.

A Haggibbor vezetősége:

Tiszteletbeli elnökök: dr. Fischer József, Neumann Géza, alelnökök: Adler Zsigmond, Bosichán Géza, Czódik Jenő, Gergely Dezső, Gottlieb József, Horváth Dezső, Judovits Lázár, dr. Marton Ernő, Rózsa Mór és dr. Vass Zoltán. Elnök: Jámlbor Ferenc, ügyvezető: dr. Hermann Lajos, társelnökök: Herczeg Tivadar, dr. Lusztig Jenő, alelnökök: Deutsch Fülöp, Heller Ferenc, dr. Kaeztner Rezső, Schwartz Miksa, Zádor Árpád. Elnöki tanács: Deutsch József, Morenthál Ávrám, Hirsth Ernő, dr. Képes Imre, dr. Hirsch Elemér, Léb Ödön, Rimóczi József mérnök, Rosenberg Soma, Salamon Lajos, Schwimmer István. Titkár: Fisch Zoltán. Tiszteletbeli titkárok: dr. Karpf Ferenc, Simon Endre. Jegyző: Schwartz Hermán. Pénztárnok: Spiegel Ákos, ellenőrök: Gottlieb Mendel és Schwartz Sándor, gondnokok: Farkas Henrik, Feuermiann Mór, Kövári Sándor. Szakosztályvezetők: Torna: Rosenberg Ferenc, Lauber Paula, Furhs Ilus. Turisztika: Roseniberg Soma, Sándor Samu (örökös elnök). Sí: Krämer Lajos. Korcsolya: dr. Warteniberg György. Futball: Weintraub Márton. Tennisz: dr. Princz Ede. Pingipong: Deutsch József. Sportambulancia: dr. Katzer Ödön, dr. Szénása Vilmos, dr. Schnabel Ede. Választmány: Baumzweig Márton, Kohn Zsigmond, Beck Lázár, Binder-Weisz Leo, dr. Blau Zoltán, Czinczár Imre, Diamantstein Ernő, Dávid Ernő, dr. Havas József, dr. Erdős limxe, Feuermann Andor, Grünberg Kálmán, Judovits Sándor, dr. Kertész Miklós, London Dezső, Mózes Andor, dr. Pistiner Ávrám, Rosenberg József, Reiter Ernő, Simon Árpád, Siovits Dezső, Weinberger Farkas és Weinberger Nándor.

A kolozsvári zsidó sportéletről szóló beszámoló nem lenne teljes, ha nem emlitenénk meg, hogy itt működik a Romániai Makkabi Szövetség Oluj kerületének központja, amelynek élén Weisz Ignác erélyes agilitással intézi a zsidó aporategyesület ügyeit. Weisz Ignác egyébként érdemeket szerzett a Haggibbor minden mozgalmánál.

Az asszony

Miért teremtette Isten az első asszonyt Ádám oldalbordájából és miért nem valamelyik nemesebb testrészéből? Azért, mert ha a fejéből teremti, nagyon büszke lett volna; ha a szeméből, kacér lett volna; ha a szájából, nyelves; ha a szívéből, érzelgős lett volna; ha a kézről, hirtelen kezű lett volna; ha a lábból, mindenki után szaladt volna. Mindehelyett a jó Isten Ádám testének egy rejtett, szerény részéből teremtette az assecwyt. És amint fokról-fokra megteremtődött, egy titkos hang egyre ezt kiáltotta feléje: Légy szerény, légy szerény! De az asszony, úgylátszik, még a jó Isten akaratán is túl tudott járni. Mert mindazokból a hibákból, amelyeket Isten él akart kerülni, mégis csak megszerzett magának egy-egy kis adagot. (Midras Rabiba 20. b.)

ZSIDÓK AVÁROS KULTÚRÁJÁBAN

Megbízható statisztika híjján a hitközségi tagok, a chevrák, a templomi és karitatív egyesületeik, vagy a kulturális közületek listái alapján megállapítható, hogy^a városban hozzávetőleg négyezer zsidó család lakik. Közöttük 150 jobbmódú és 800 középpolgár. A többi: nincstelen és kispolgár. Az értelmiség, épügy, mint az iparosok és kereskedők, egyéniségben és teljesítményben hasznos, sok esetben példás energiát iadott az országnak. Számos orvosunk nevét a külföldön is tisztelettel ejtik ki, gyárosaink termékei vetekednek a legjobb importáruval, a kereskedelmi pályán működő zsidók pedig korrektségükről, agilitásukról és szakmai képzettségükről ismeretesek. Régi, tiszteletreméltó cégek mellett napjaink viszonyainak megfelelő új vállalatok létesültek, amelyek sok nemzsidó embernek is adnak kenyeret és új ritmussal élénkítik Erdély fővárosának kulturéletét.

Orvosaink között (hagyományos zsidó pálya ez a középkorban királyok és fejedelmek orvosai nem egyszer háritottak el veszedelmeket a zsidó nép feje felől) országos nevüek: Elfér professzor, dr. Galdberger Ede bőrgyógyász, dr. Jakobi József belgyógyász, dr. Mátyás igazgató, dr. Róth Marcell sebász, egy. m. tanár, dr. Steiner Pál egy. tanár. Országos hirü a Park-szanatórium és fürdő, valamint dr. Lengyel Miklós új, legmodernebb sanatóriuma. Nagyjelentőségü dr. Stern Vilmos főorvos hatalmas tempóban fejlődő gyógyszerárúgyára, az „Ufarom Egger.”

Építészeink számos olyan középületet és palotát terveztek, amelyek büszkeségei a városnak. Devecseri Emil, Heves Vilmos, Mikes Alfréd, Reich Jenő, Strasser és Ölbaum nevei fogalmak a város építészetében. A kémiai ipar művelője Hexner Béla vegyész, aki a bánya- és kő-

lió-anyagok termelése körüli tudományos és gyakorlati munkásságáról tünt ki.

A nemzsidó irányú szellemi élet jelesei: Becski Irén költőnő, Jámbor Ferencné drámaíró, Kádár Imre író és színigazgató, a Szépmíves Céh megalapítója, Karácsony Benő regényíró, Lakatos Imre essayíró, Ligeti Ernő író, publicista, Salamon László költő, Szilágyi András regényíró. Szakírók: Brisizk Lajos (Piele sí Ghete — Textília), Rados Móric (Consurm).

Ipari és kereskedelmi cégeink közül azokat, akik teljesítményeikkel és szervezési kepe-seigukikelfcmagaslanak, valamint azoknak az iparosoknak és vállalatoknak vezetőit, akik a szakmai rátermettség fogalmai a városban, foglalkozási ágak szerint alább közöljük:

Autóipar: Meldhner Hermann Autómobillá S. A.

Bankok: Moskovits József Erdélyi Bank, Ritok Lajos Leszámítoló Bank, Sebestyén család érdekeltsége, (Kereskedelmi Hitelintézet.)

Bádogos: Ábrahám Mór 1903 óta önálló cég, Rosenfeld Ármin 1906 óta, Schwartz Márton 1910 óta.

Bélipar: Bloch és Schwartz béliparüzem.

Biztosítók: Boros Samu Adria, Radnai Dezső Nationála.

Bőripar: Bergner Dezső Kolozsvári Bőrkereskedelmi Rt., Farkas Ernő bőrgyáros és bőrnagykereskedő, dr. Farkas Mózes és Farkas József Dennata bőrgyár és cipőüzem, Hirsch Hermain cipőgyár, alapítási év 1917.

Bútoripar: Fischer Rezső Victoria bútorgyár alapítási év 1911, Kleinberger Béla műasztalos fennáll 1924 óta.

Cipész: Róth Hermán 1912 óta önálló.

Cipőáruházak: Hoffmann Imre; Nimberger Ernő,

Cukorkagyár: Steuermann Zoltán „Linda” cukorkagyár.

Divatáru és textil cégek: Deutsch Lipót és Fia „Kaplakirály férfdivatáruház, Grünwald és Steiner női textiláru, Gutfried Adolf „Barza”, textiláruház, Heller és Molnár női textiláruháza, Izsák és Salamon „Harisnyaház”, Lobl Imre „Hercules” babyáruháza megalapítója, Sipos Jenő divatáruház, Szabó Jenő textil és divatáruház.

Doboz-üzem: Grün Zoltán Transylvania és Carto-
nage dobozüzem, alapít, év 1908.

Drogéria: Rozsa Mór Royal nagydrogéria.

Edény és üvegáru: Fischer Kálmán „Aragaz” S. A.
Moskovits és Tsa konyhacikkek gyára és edényáruház.

Export: Salamon Amtal és Klein Hugó „Trifolino”
magexport, Weisz Gyula „Láván” nyerstermék-export.

Fa, és épületanyag: Balázs Imre tűzifa-lerakat, Fried-
mann Ignác „Transylvania” épületanyag raktár, Róbert
Ervin „Valea Somesului, Rosenfeld Andor „Mercur” épít-
kezési anyagraktár, Szenes István (Szenes Károly cég.
Alapítási év 1889.), Sennensieb Soma „Lignaria”, Weisz
Ernő „Somesul Rece” épületfa és építkezési anyagraktár.

Fém és vasipar: Diamant Izsó az „Industria Sár-
mei” egyik alapítója, Hirsch János vasöntöde „Uzinele
de Fier S. A.”, Vadász és Rappaport „Ravag” réz és fém-
áru gyár, Vigdorovits Izsó „Feimeta” vas- és fémipari
vállalat.

Fehérnemű: Wolf Jakab „Woja” fehérnemű üzem.

Festékáru: Kalmár Mihály festék, fűszer és vegyiáru:
kereskedés, fennáll 1900 óta, Rados és Társa festékáru-
ház.

Fodrász: Keszler Ignác „Ideál” női fodrász és mani-
kűr szalon.

Fűszer: Léb Fivérek fűszernagykereskedés.

Fürdő: Selig József „Cristal” rituális gőz- és kád-
fürdő.

Fűzőgyár: Rosenzweig Bmánuel fűzőgyár és kézi-
munka üzem.

Hirdetés: Frieder Artúr, Rudolf Mosse-reklám válla-
lat.

Játék és díszműáru: Bodner Benjámín áruház, fenn-
áll 1903 óta.

Kávésipar: Hirsch Mihály és Weisz József „Regal”
volt „Metropol” kávéház, 1922 óta, Rosenfeld Viktor
Newyork-kávéház.

Késműves: Fried Jenő késműves, acélárú-szaküzlet.
Konfekció: Bosdhan Géza (Neumann M. cég tulajdo-
nosa), Janovitz Géza fértfiruha-áruház; Mózes Andor, a
Párisi Szabászati Akadémia okleveles szabásza, („Revü”

női konfekció, külföldi modellek), Rubin Jenő férfiruha-nagykereskedés.

Könyvkereskedők: Grünwald Armin „Cultura” könyv és lapterjesztővállalat, Rosenzweig Antal, zsidó könyvek és kegyszerek, alap. 1890.

Könyvkötő: Blau Dezső diszműkönyvkötő.

Lakatos: Spitz Aladár lakatosmester 1892 óta.

Látszerészek: Deutsch József okl. látszerész (Deutsch M. cég, orvosi műszerek és látszerék, alapítási év 1895), Seelenfreund Sándor, az egyetem szemészeti klinikájának látszerésze „Optica”.

Lisztkereskedés és makmwparr: Goldstein Márton műmalom és lisztkereskedés, Molnár és Pintér műmalom, lisztkereskedés, Traub Jenő lisztnagykereskedő.

Menet jegyirodák: Dr. Feiler Béla „Hermes” menetjegyiroda; Preysler Hermann „Economia” állami osztály-sorsjáték főkollektora és hivatalos menetjegyiroda.

Olaj és termékei: Adler Sámuel „Aquila Romána S. A.”

Olajgyár: Goldstein Lajos olajgyára.

Óraipar: Florenthal Móric és Avrám „Succ. Eugen Florenthal S. i. n. c.” — svájci óraimport.

Papír/ru: Bernát Mór papírzület, könyvnyomda, üzleti könyvgyár Clujon és Bucurestiben, Boros Bernát papirkereskedés, nyomda, könyvkötészet, Ferencz Mendel papirnagykereskedő „Folio”.

Pékupar: Grmucsalád Familia^kenyérgyár, Végfa Márton kóser pékárú.

Posztó-áruházak: Gottlieb József és A. Geist (Schwartz Jenő utódai posztólerakat alapítási év 1902), özv. Zauderer Salamonné, Rosenfeld Izsák és Szegő Jenő (Zauderer Salamon utódai posztóáruház, alapítási év 1876.)

Szabó cégek: Dávid Áron, Grünbaum Miklós, Mózes Dávid, (D. Moses), Weisz József, 1905 óta. *Női szabók:* Erős Jenő, 1923 óta, Holländer Sándor, Kun Jenő, Rosenfeld Izsó, fennáll 1921 óta, Zádor Margit.

Szalámi-gyár: Pál Márton kóser szalámigyár.

Szesz-áru: Schwartz Miklós és Fisch László „Avira likörgyár” Simon Lajos „Almon” S. A. szeszelosztó vállalat.

lat, Tesér Jenő „Fratii Teszler szeszesitalok gyára”, Weisz Béla („Maxmilian Weirtheimer S. A. Fabrica de spirt”.)

Szobafestő: Gratz Imre címfestő, szobafestő és mázó cég, fennáll 1906 óta.

Szőrmegyár: Izsák Mihály Industria de blaná.

Szűcs-cégek: Déri Lajosné alapítási év 1913, Izrael József, Weisz Ernő.

Textil-anyag: Judovits Lázár „Bumtex S. A.”, jpa-mutfonal gyári és háziipar részére.

Trikotázs: „Lady” Fabrica tricotaje, László Jenő „Ady” harisnyagyár.

Tükör és üveg: Gelb László „Solín” üvegyipar, Spitzer Jakab tükör és üvegosiszolda.

Varrógép és kerékpár: Lillieinthal Sándor műszerész, varrógép, kerékpár és írógépek nagybani árusítása.

Vas- és fémáru cégek: Felsner Samu és Salamon Jakab „Barzeil”, Stössel Lajos fémárulerakat.

Vegyészeti ipar: Herczeg Tivadar vegyészeti gyára, „Léb Miksa „Heinrich szappangyár”.

Villamos felszerelés: Léb Zsigmond „Electrica” villanyszerelő vállalat, Gomlbus B. mérnök és Krämer B. „Constructio” villamos felszerelés.

A két iskola

Sammai iskolája és Hillél iskolája állandó vallási vitában áUottak egymással és Jiszraél népét két nagy pártra szakítottak, közülök az egyik Sammait követte, a másik Hillélt vallotta. Az egyik iskola sok dolgot tilosnak bélyegzett meg, amit a másik iskola megengedhetőnek nyilvánított. Sammai iskolája törvénytelennek mondotta a házasságot bizonyos rokoni fokozatokban, viszont Hittél iskolája megengedhetőnek kodifikálta. És mégis, a két nagy iskola testvéri békességben élt egymás mellett. Vendégül látták egymást, nyugodtan étkeztek egymás asztalánál s házasságot kötöttek egymás között. (Jöbámót 14. a.)

ZSIDÓK A KISVÁROSBAN

Kolozsvár után kisebb erdélyi városok zsidóit ismerhetjük a maguk snotjátos színeiben. Elöljáróul adjuk Ezriel Löwy rabbi ismertetését három zsidóról, akik erdélyi típusoknak számítanak. Minden trcvnsylván zsidó lelkületében van valami belőlük.

Jákob Rodenheim írja valahol: A litván zsidóságot a szellemi nagyság, a lengyelt az érzés mélysége, a németet a kultúra jellemzi. Az erdélyi zsidó típus — véleményem, szermt — az egyszerű, jámbor, naiv, isten parancsaimmk engedelmeskedő, embertársait támogató, elesetteket gyá\ nolito jótékony zsidó. Kicsinyes, „fogához veri a garast”, nagy lendületekre és cselekvésekre nem képes, de dolgos, munkás és szívesen segít. Három ilyen zsidót ismerek Kolozsváron, nem nagykultúrájú emberek, de puritánok, ahogy az itteni zsidók jellemzik őket: „A póseiver Jid, wie Avrohom ovínü”. (Egyszerű zsidó, mmt Ábrahám ősrünk). Ezek: SohuMrtzberger Mihály, Indig Zsigmond, Izrael Fülöp. Schwartzberger vagyonának jórészét szegényeknek kölcsönözte ki kamatmentesen, egész kicsiny részletekben valóvisszafizetésre. Indig Zsigmond „specialitása”, hogy kinyomozza, az érdeemes szükölködöket és titokban ellátja őket. Israel Fülöp mesélte, hogy amikor a Chevra gondnoka volt, bevezette az újítást, hogy a Szentegylet funkcionármjai felváltva keressék fel a beteg szegényeket és kölcsön formájában ajánljanak fel nekik pénzt. Egy esetben a Chevra emberei az öreg Moskovits bácsit látogatták meg, aki akkor már közeledett századik évéhez. Átadták neki a „kölcsönt” amit az öreg elfogadott, de néhány hét múlva már jelentkezett az irodában és visszafizette. Néhány hónap múlva megint beteg lett,

de most már semmiképpen sem lehetett rábírní a pénz elfogadására. „Amikor az urak első alkalommal adták — mondotta —, tudtam, hogy meg tudom fizetni. De most már nem, lesz honnan”. Csak hosszas rábeszélés után fogadta el a pénzt az öreg — félesége.

Nagyanyám mesélte mostohaapjáról, aki földbirtokos-volt a Mezőségen. Egy alkalommal két bócher tért be hozzá, akik a jesivába igyekeztek. Az öreg gazdálkodó fekete kenyérral és aludttejjel vendégelte meg őket, de egyetlen barátságos szava nem volt hozzájuk. Csak amikor a „lakomat” elfogyasztották, derült fel az áraz. Most már omlós kenyeret, vaját, sajtot, párolgó friss kávéét hozatott. Mi okozta ezt a hirtelen változást? — ez a kérdés állott a vendégek szemében. Az öreg sietett megmagyarázni:

— Próbára kell tenni a vendégeket, vajjon csakugyan éhesek-e?

Ilyen lehetett Ábrahám ősapánk.

ALBA IULJA-GYULAFEHÉRVÁR

Gyulafehérvár a legrégebb erdélyi zsidó település. Ha ugyan nem voltak még régebben zsidók azon a környéken, aminthogy az néhány évvel azelőtt a Daicovici professzor által megejtett sarmisegetuzai ókori kutatások során kiderült. Az alba-iuliai spanyol zsidók bizonyára a mai templomok környékén laktak. A mostani templomok helyén voltak a fejedelmek által engedélyezett első templomok, a mikve, a barmfivágóhely, a mézárszék, a bész-din irodája, a Talmud-Tóra és mindazok az intézmények, amelyek a népi élet tartozékai. Egy Bitay Árpád professzor által fölfedezett okmány tanúsítja, hogy a portusi sóxnonopóliumot József spanyol zsidó kapta Barcsay fejedelemtől, aki az 1658-ban kiállított okmányt aláírta. A héberbetűs spanyol szövegű záradékot József zsidó írta. Egy régebbi, 1526-ból származó okirat „zsidó hűség gondnokot” említ.

A spanyol zsidók az idők során felhúzódtak Buda, majd Bécs irányába, Alba-Iuüába viszont askenáz zsidók jöttek, akik a történeti emlékekből ítélve, másfél évszázaddal azelőtt már majorizálták a spanyolokat.

Nem könnyen hasonultak egymáshoz. Száz egynéhány éves

xesponzumok tanúsítják, hogy a két zsidó fajtát még eléggé mélyreható szakadékok választották el egymástól. Nem imádkoztak egy templomban, gyermekeiket nem küldték egyazon iskolába és más-más rítus szerint előállított ételneműt fogyasztottak. Az askenázok inkább igazodtak a változó körülményekhez, míg a spanyolok hagyományaiknál és nyugodt vérmeérsékletüknel fogva dogmatikusabbak voltak. Spanyol származásúak a most is Alba-Iulián lakó famíliák közül: a Bariuch, a Reisz (Arizó) és Moreno családok. A régiek közül valók még: a Fuchs, iSpringer, Glück, Lobstein és Mendel famíliák. A cionisták mai vezetői: Br. Halasz László és Rosenberg Jenő.

Sok régi írást és műemléket őrzött a hitközség, amiket pár évtizeddel azelőtt egy vándor elkért, elvitt és eltüntetett. A vándor szófiai rabbinak és történettudósnak adta ki magát s csak kölcsönbe kérte a nagy értékű relikviákat és dokumentumokat. Ki tudja azóta melyik párizsi vagy londoni antikváriusnál, vagy melyik múzeumban őrzik őket. Megmaradt a hitközség egyik jegyzőkönyve, amelynek első feljegyzései pontosan kétszáz évvel azelőtt íródtak, ítéletek, határozatok, választási eredmények gyűjteménye.

Nem egy jellemző és érdekes dolog akad közöttük. A spanyolok chachamjának háztartási alkalmazottja sövuot napján, felhasználva gazdája távollétét, akkori zsidó szokás szerint — táncolt. Ami csak azért volt kifogásolható, mert férfiakkal csinálta. Tetézte ezt a „bűnét” azzal, hogy amikor emiatt a bész-din felelősségre vonta, szemtelenkedett, a bírák kérdéseire megtagadta a választ és nyilván olyan intimitásokat szellőztetett, ami bizonyára kellemetlenek lehettek egy-egy jámbor családapára.

Alba-Iulia városában a régi időkben a Maros híd mellett sövuotkor táncmulatság zajlott le, persze muzsikaszó mellett. Vagyis ezt az ünnepet úgy tartották meg, mint a régi időkben Palesztinában.

Apaffy fejedelem 1675-ben. privilégiumok alapján belső autonómiát adott a hitközségnek, amelynek fejei a későbbi időkben Reiss, Auenfciauch, Salamon Selig, Konen Zion voltak. Csak II. József császár bolygatta meg ezt az autonómiát 1781-ben. Azóta a hatóságok emberei már nem ellenjegyzik a bész-din ítéleteit. A zsidóság nem mint népi közület szerepel, hanem csak mint vallási testület.

*

Már 190 évvel ezelőtt gabeUa-problémája volt a községnek. A borra is kivetettek gäbellat. A hús után minden fontra fél-

krajcárt. A bortermelő saját céljaira 30 litert gabellamentesen fogyaszthatott. Amit azonban a kocsmák útján kimérnek, minden liter három krajcár. A gabellából befolyó összeg-eket így használták fel: a szefárd chacham javadalmazása évi 40 rajnai pengő, az askenáz rabbié 50 pengő, a sakter, aki fizette a sameszt, szabad lakáson és a levágott állatok szív-zsírján kívül kapott 62.50 rajnai pengőt. Ugylátszik, abban az időben a nagyobb aktivitású alkalmazottakat jobban fizették, mint azokat, akik tudásukkal és méltóságukkal voltak hasznára a közösségnek.

Nem nagyon lehettek megelégedve a hívek a kivetett gabella-összegekkel, mert szinte terrorral némitották el az ellenzéket. „Senki ne tépje ez ellen a száját” („poce pel”). Ha pedig kijátsszana valaki a gabella-rendelkezéseket, pénzre és kiátkozásra ítéltető. A büntetés összegének a fele a hitközség javát szolgálja, másik fele a hatóságokét.

A város hatóságaival való kapcsolatok sokáig fennmaradtak.

1818-ban Radnai Sándor püspök támogatásával megválasztották Menachen ben Josula Mendelt országos rabbinak. Mendel bizonyára papnak való és e hivatásra méltó férfiú volt, de pályatársai elítélték, hogy a klérus protekcióját vette igénybe. Közismert Mose Szófer egyik hozzáintézett levele, ahol szellemesen utal Jövmot traktusának 61. oldalára, amelyben megvagon írva Josua ben Gamala esete, aki elvette Mirzát, Bitut leányát.hogy a király többek között ezen a réven is főpapi méltósághoz segíthesse. Méltó volt erre az állásra, de nem demokratikus utón jutott hozzá. A Talmud azt írja az esetről, hogy „bűnszövetkezet” segítette tisztiségébe (katir kachazina). Aminthogy ki is derült, hogy Jannai király ezért egy kosár aranydinárt kapott a főpaptól.

A nagyrabbik közül Ezekiel ben Jászéi Panethnek az emléke eleven mind a mai napig. Tudós, szervező és erélyes lelkipásztor volt, aki ellen egy időben sokat hadakoztak az előljárók, akiket azonban Paraeth nem nagyon respektált. Egy időben az előljáróság kifogásolta, hogy sokat utazik és követelte, hogy az országos rabbi törődjön többet a hitközségével és ne szigorítsa a vallási szokványokat. „Paneth rabbi miatt nem lehet már örülni” — írja egy helyütt az előljáróság — „és rendkívüli rigorozitása mellett még sértegeti is a tagokat.”

Távollétében elhatározták, hogy a jövőben a rabbi ítéleteit csak akkor kell végrehajtani, ha a bész-din is elfogadta azokat. Kifogásolják továbbá, hogy a büntetések nagyon magasak, holott a zsidók üzletei rosszul mennek. Lelkiismeretes adóprogressziót követeltek. A gazdagok adjanak minden száz forint után házassá-

guk alkalmával a hozományból egy kicsiny százalékot zsidó köz-célokra.

Paneth országos rabbi egy másik jegyzőkönyv tanúsága szerint kurtán intézte el előjáróságát. Néhány energikus sorban elrendeli a hitközségi vezetőség lemondását és másik, nyilván neki megfelelő előjáróság megválasztását. „Naasze hitohadot hakahal” fel kell frissíteni a hitközséget! És megválasztatta Zwi Hirsch toent Juda Lurját, Reisst és másokat, javarészt spanyolokat.

Paneth volt az országos rabbik között időrendben az utolsó-előtti. Utána jött Kováts Miklós püspök protezsáltja Friedmann Ábrahám simándi pap, aki Erdély zsidóinak túl progresszív volt és emiatt sok baj volt körülötte. Utoljára Weisz Kálmán töltötte te a közben status quo alapon szervezkedett hitközség rabbinátus székét, őt követte a nagyhírű és zseniális Fischer Sándor, aki tradicionális szellemet honosított meg a községben. Azon igyekezett, hogy a kahal szervezetileg is ortodox legyen, amit el is ért. Az országos szervezetbe való bekapcsolódást azonban dr. Krausz Mór, a hitközség mai rabbija hajtotta végre, aki ideális lelkipásztor: szerény, kiváló szónok és „jól tud tanulni”. A doktori értekezését a prágai egyetem évkönyve első helyen közölte. Kantról szól,

— Semmi úgy nem érdekel — mondja —, mint a Talmud. Aki zsidó kultúrára vágyik, zsidó morálra és gondolkozásra, annak naponta tanulnia kéne egy-két oldal Talmudot.

Országos nevű zsidó festő él a városban: Keleti László. Művészete az utolsó néhány esztendőben elmélyült és kiteljesült. Szobrászattal is foglalkozik és minden alkotásából az emberi szolidaritás követelése hangszólódik.

AIUD-NAGYENYED

Bástyák, tornyok, várromok: letűnt idők romantikus tanúi. Az első benyomás történeti. A kollégium, a vár, a magasra emelt hidak, főleg a *fegyház* komorsága. De az emlék kegyelete pillanatnyi; az ember figyelmét mai jelenségek kötik le. A jelenségek leghatásosabbja pedig, hogy a boráról híres Enyed városában máinem isznak annyit, mint egykoron, félannyit sem, holott a bor az utóbbi évek árainak negyedőre, sőt ötödére esett. Még sok a borvirágos orrú ember a városban, de ezek öregek. Régi, kedélyes, pityókázó idők tanúi, akiket költői fantáziával suhanó árnyakhoz lehetne hasonlítani, ha nem totyognának olyan nehézkesen.

Ők még történeti szemmel látnak és históriás szível éreznek.

Egy harcsabajuszú, kissé rátarti, tempós embertől útbaigazítást kérek.

— Sohse volt az úr errefelé? — kérdi mint egy vizsgálóbíró.

— Csak átutazóban.

— Nagy baj!

Úgy mondta, mintha az ember nagy könnyelműen a szerencséjét szalasztaná el, ha nem ismeri meg Enyed városa nevezetességeit.

— Itt van, uram, ez a fal és egy omladékra mutatott. Itt adták át a tíz szüzet a tatár khánnak 1242-ben. Ennyit követelt a zsarnok a várostól, a rendes hadisarcon kívül. Amott pedig a Bethlen ház, ott látja, ahol gramofont hirdetnek a falon. Abban a házban agyalta ki a fejedelem híres diplomáciai terveit.

— Régen volt! — mondom, hogy az öreg urat elkanyarítsam a múlttól.

— Régen, régen — hagyja helyben, — de a múltat nem lehet ikdthagyni az életből. A történelem az élet mestere.

Ha utóbb nem árulja el, magam is rájöttem volna, hogy nyugalmazott történettanárral beszéltek. De azért nem volt begubózódó, egyoldalú természet. Gyorsan átment az aktualitásokra:

— Ha látni akarja a tíz szűz átadásának aktusát, nézze meg Berde Amál szép festményét erről az esetről. Úgyes dologi A khán modellje valóságos tatár, a háborúban esett fogságba és azóta itt maradt.

A tanár uralt a téma fölöttébb érdekelte. Mindenesetre jobban, mint Bethlen Gábor fejedelem diplomáciája.

Beszélt azutáni a fegyház nevezetesebb lakóiról, Reinitz Jakabról is, aki itt halt meg. Minden öröksége a naplója, amit a rabbinak hagyatékozott. Nem volt érdekes: sem mint emberi dokumentum, sem mint kriminológiai adalék. Az egésznek a tengerlyében a fegyenc fondorlatai állottak: hogyan parírozta ki a vizsgálóbíró keresztkérdéseit és a tárgyaláson az ügyész vádjait.

Dombon áll a fegyház temetője. Ide viszik a társadalom, kivetettjeit; szél lehordja, eső elmossa a hantokat. Látványosságnak mutogatják a temetőt, pedig nincs mit látni a sívárságon. Egy-egy ledőlt kő, arca borult emlék — szegény-szimbólum, így végez a társadalom azokkal, akik dacolnak vele.

Aiud zsidó hitközségének száz fizető (?) tagja van. Van dhevnyájuk is, nöegyületük (elnöknő a lelkes Fenitíhel Lazámé), iskolájuk is volt, de a tavaly átadták az államnak, mert nem volt elég gyermek, aki miatt érdemes lett volna tanerőt foglalkoztatni. Schönfeld Ábrahám főrabbi lelkipásztora a hitközségnek.

A cionista mozgalom élénkebb tempójú. Az utóbbi időben az intenzivebb szervezési munkát vették programba. Felfrissítik a régi szervezeti életet, azt, amelyet megboldogult Márton Béla bankigazgató indított be a forradalmi időkben. A munkát Weisz Endre, Klein Mór, Ehrenthal Dezső, Fenichel Endre és Berger Samu irányították. A Wizo, Ehrenthal Dezsőnével az élen, ujabban újjá szervezkedett és szorgalmas munkát végez.

ÉLESD

Élesd egy kisebb zsidó település. Száz év óta laknak itt zsidók, akik a Zichy grófoktól kapták a pátenseiket, hogy szabadon kereskedhessenek és ipart űzhessenek. Közel ötven zsidó család lakik a városiban, jórészüik borodi származás, ugyanaz, amely az oradeai zsidóság első kontingensét adta, azokat a családokat, amelyek ma is az országban és az onszágon túl a zsidó polgárság elitjét alkotják.

Valamikor gazdagok, rátartiak és bőkezűek voltak. Szombaton este (bizonyára „havdála után”) átutaztak Oradeára, ahol ennek a városnak vidám, mutatósam élni szerető népe között töltötték a vasárnapot, léboltak, ahogy e vidék argot-ján mondják, de azért a közcélokról soha sem feledkeztek meg. Ma otthon maradnak, rádió vagy pipafüst mellett, családi vizútekre rendezkedtek be.

Fogéi Viktor elnök úr mondja, hogy a község nemcsak formailag ortodox, hanem lényegében is, mert javarésze a híveknek hagyományhu. „Naponta három minjen is van, ahol nem egy, de tíz rabenu Taam töfilint is lehet találni¹.”

Nevezetes és érdekes dolog, hogy egy tisztviselő, akit még apja kereszteltetett ki, tekintélyes polgár, az okiratok megfelelő rubrikáiban református hitvallásúnak és zsidó nemzetiségűnek vallja magát.

És ami ennél is érdekesebb: Keren Hajjeszodra jegyzett. Még érdekesebb, hogy pontosan fizet.

BAIA MAIKE-NAGYBAN YA

A szép fekvésű, patinás és (ahogy az üdülő idegenek nevezik) luxusvárosban közel hatszáz zsidó család él. Közöttük polgári jólétben körülbelül ötven. Ugyanannyi a támogatásra szoruló famililák száma. Száz familiának a feje megkeresi a mindennapi

betevő falatot, a többi egyik napról a másikra él alkalmi munkától, üzletcsekéből, baráti, vagy rokon kölcsönökből. Hozzávetőleg negyven zsidó intellektuel él a városban: tíz orvos, tizenöt ügyvéd és ugyanannyi tisztviselő. A bányavárosba a zsidók csak \kozel egy évszázad előtt telepedhettek le; javarészt a maramuresi falvakból és Bukovina felől jöttek. Szorgalmúikkal, jó üzleti érzékükkel sokban hozzájárultak a város forgalmának és kereskedelmének egészséges ritmusához.

Származásuk helyéről magukkal hozták a chaszid-buzgóságot és hagyomány-hűséget, amit megtartottak az időközben askenázzá Vált tömegek is. A kereskedők anyagi áldozatokat hoztak a zsidó munkaszünetes napok megtartása érdekében és még ma is, letelepülésük hosszú évtizedei után mindössze tiz százaléka a zsidó lakosoknak szegi meg nyilvánosam a szombati pihenőt. Külön „stiblt” tartanak fenn a Teitelbaum hívek, míg a sapantai rebbe Eisik Weisz hívei a számbelileg erősebb askenázok táborából rekrutálódnak.

A hitközség főrbijja Krausz Mór maga is elzarándokolt hozzá, nyilván folMorista tanulmányainak kiegészítése céljaiból, hogy lássa, a caddik vigasza és biztatása mikép adja vissza a nyomorban tengődő népnek önbizalmát. Látni kell — mondja a főrbiji — a caddik körül zajló életet, hogy az ember jobban megértse a nép sajátos érzelmi világát. Egy özvegy asszony jön a panasszal, hogy egyetlen tehene már napok óta nem tejel; a családod a pusztulás fenyegeti emiatt.

— Chane bat Lea — szól a rebbe az ég felé benső hittel és átérzéssel — die Kuh soll Miloch brengen!

Könyörög és követeli az égietől, hogy Hanna, Lea leánya ne nyomorogjon és tehene ismét megfejhethő legyen. A rebbe imája a bizalom melegével árasztja el a szegény özvegyet, aki boldogan érzi, hogy célját elérte. És ha a tehén továbbra is megmakacsolja magát, akkor sem lázadozik a caddik, vagy az égiek ellen, hanem azt mondja, hogy bűnei miatt szakadt rá a baj és vezekelni kell — tösüvé tun — amíg az Úr a megtérőnek megbocsátott.

A főrbiji az ausztriai Lakompaikból származik (apja főrbiji a hitközségnek); jesivákon, majd svájci egyetemeken tanult és Berlinben a Hildesheimer-féle teológiai ortodox főiskolát végezte. Nyelvészettel és a Talmud orvosi problémáival foglalkozik.

Föltűnést keltő tanulmánya Krausz főrabbinak az, amelyik a régi és erősen körtilvitatott — euthanasie — könnyű halál problémájával foglalkozik. Szabad-e a reménytelenül vergődő beteget orvosi beavatkozással (erős altatóval, vagy gyorsan ható

méreggel) megváltani szenvedéseitől. Kutatásai során érdekes kulturhistóriai adatra bukkant a tudós pap. Egy Jebámot traktusára írott könyvben a múlt század negyvenes éveinek drámai esete van elmondva.

Bucurestiben halálra ítélték egy zsidó embert, aki arra kérte a búcsúzkodás céljából hozzá jött fiát, hogy hozzon mérget neki.

— Egész Moldova népét föllázítják akasztásom napján a zsidók ellen — könyörgött. Az én halálom sok testvérnek a pusztulása lehet. Fiam, te megmentheted őket.

Másnap a fiú mérget rejtve jött apjához, de az örök megmottázták és elkobozták. Amikor a börtönben egyedül maradt apjával, ez elárulta neki, hogy kést rejteget.

— Ha túlvilág! üdvöt akarsz szerezni magadnak — kérlelte— ölj meg, fiam!

A fiú két napi meggondolási időt kért. Harmadnap megjelent apjánál, szívéen szúrta és a börtönben hagyta. A hatóságok öngyilkosságra gondoltak és a halottat feltűnés nélkül eltakarították. Az eset csak évtizedekkel később, a fiú halála után tudódott ki.

Az euthanasiát egyébként az amerikai Nebraska államban megengedik, természetesen csak akkor, ha kétségtelen bizonyítékok merülnek föl a gyógyíthatatlanság mellett és csakis a beteg hozzájárulásával.

Krausz főrabbitól megkérdezem, sokrétű tanulmányai közül vajjon miben talál leginikább kielégülést: a lingvisztikában, a folklórban, a régészetben?

— Abban, amit nem kérdezt: a talmudi stúdiumokban. Ein Blatt Gemore mit MöforsBhim.

Egy lap gemore és kommentárjai. — A zsidó elme mindig ide tér vissza. Vámbéri Árminról beszélnek, hogy Abdul Hamid, a török szultán, akihez bármikor szabad bejárása volt, egy alkalomkor megkérdezte tőle, honnan szerezte a világpolitikában való józan és belátó ítéletét és miért valóak be majdnem minden alkalommal a jóslásai? Azért — mondotta — mert üres óráimat nem fecsegessél töltöm, hanem fiatalkori zsidó tanulmányaimat, a talmudot olvasom.

Goldzieher Ignác, a nagy orientalista fia öngyilkos lett. Később beszélte egyik tanítványának, dr. Drechsler Miksa timisoarai főrabbinak, hogy a tragikus esetet követő éjszakán azzal birkózott kínjaival, hogy a „legnehezebb Mőharam Schiffeket” olvasta.

Nagybánya első zsidó anyakönyvét nyolcvanöt évvel ezelőtt fektették föl. Az első bejegyzettek közé tartozott a Lázár familia, amely magát a híres Mose Alscheichtól, Safed szeiit-életű rabbijától, Joszef Karó tanítványától származóinak tartotta. Néhány évtized múlva a büszke család egy része kihalt, másik része elköltözött a városból.

Régi a Hirsch-familia, amely a pozsonyi Szoferekkel van rokonságban. Hirsch Jakab a mizrachi mozgalomnak is országszerte ismert vezető tényezője, sokat dolgozott és áldozott abban az irányban, hogy a zsidó újjáéledés konzervatív keretek között maradjon.

BEDJBAN-BETHLEN

Bethlen típusa az erdélyi zsidó kisközségnek. Ilyenszerű volt a múltban annak a környéknek majdnem minden városa: józan élet, mi-jnlca, vallásosság: és zsidó eszmeiség tartják benne az egyensúlyt. „A klein jidisch Städtl”.

A hid mellett van az autóbusz első megállója; ez a város „zsidónegyede”. Nem géttszerűen keskeny és nem piszkos. Széles út Bzeli át. A házak mindfeét oldalon kicsinyek, mint a község többi házai, tisztára vannak festve, az udvar nem gazos, a falópcsők síkálva, pokróccal fedve.

Barátságosak, vendég-szeretők, közvetlenek, örömeiket is közlik a vendéggel, nemcsak a bánatukat. Pillanatok alatt megszeret aa ember ilyen helyet és jól érzi magát benne.

A zsidónegyed két házsora egyébként — ami ritkaság — zsidók tulajdonában van. Eégi zsidó telep, mint Gyulafehérvár vagy Orisor. Az országrész fejedelmei hozták ide a zsidókat a török időkben iparosoknak, kereskedőknek, pénzváltóknak.

— Egyik elődöm reb Sámuel Ehrenfeld —_ mondja Lichtenstein Salamon főrabbi úr — még a fejedelem kastélyában kapott lakást.

A „fejedelem kastélya” úgy vélem, történeti tévedés. Bethlen Gábornak másfelé voltak a birtokai. Ez itt a fejedelem oldalági rokonaié volt, akik a zsidókat mozgékonyaságuk és megbízhatóságuk miatt kedvelték. A zsidók ma is mozgékonyak és igénytelenek, mint egyebütt. A százötven család közül kettő orvos, egy ügyvéd, egy gyógyszerész. Két redőnygyár, egy olajmalom Mán zsidó kézen és egy botgyár. Inkább kicsi üzemek, 8-12 munkással,

de olyan a tisztaság és rend e munkahelyeken, mint nagyvárosok modern ipartelepein.

A Talmud Tórában egy ma már egészen ritka embertípust találtam, drága öregembert; reb Jicchok Kieselnek hívják, jovial túl van a hetvenen, ott ül a gyermekek között komoran és jóindulattal, mint ábrahám-i idők-ből megmaradt emberpásztor. Négy-szer átvette a Talmuidot, minden kommentárjával.

— Sólem alejchem!

Megkérdi, honraam jövök, melyik bet hamidrasba járok Kozsváron. Zavarba hoz, el akarok siklani az úgy fölött; nem enged. Meg kellett jelölnöm egy tanházat, valahol a Szamos mellett. Elgondolkozik, hogy van-e ott ismerőse, tanítványa. Ezeröt-száz tanítványt „állított ki” negyven éves pályája idején. Életé-nek ez volt nagy műve, „minden robotjának vigasza.”

Az intézményekről a főrabbi úr világosít föl. Két temploma, közül az egyik — „Bet Jehuda” — a chászidoké. A nagytemplom askenázi rítusú. Van Talmud-egylet, amely évente egyszer, adar hetedikén tartja a „szijjumot” és „Chevra Misnájot” ahol háromszor egy évben veszik át a tananyagot. A Chevra Kadisa mellett működnek még: a Nöegylet, a Wizo és egy Bét Jákob iskola, ahol a Clujról elkerült tehetséges Ftokelstein Paula tanít.

Egészen nyomasztó szegénység isi tapasztalható a városban, de isenkit nem engednek elesni. Bethlen István gróf malmát az Eidinger és Groszmann család bérlí. Pénteken idejön ingyen-lisztért a néhány szegény. Aki kezét kinyújtja, nem utasítanak el.

Általában a város emberein régi nemesi gavalléria érződik. Vajjon nem-e erre jellemző, hogy a főrabbi lakásának egyik ajtaját szarvasaganes díszíti?

A modern zsidó életet a Zsidó Kaszinó reprezentálja. Több, mint amit általában a „kaszinó” fogalma főd. Cionisták hoztak létre, a kedves, buzgó és minden üdvös dologra kapható dr. Fried Andor elsősorban. A házatáján minden jó zsidó megfordul, nemcsak mint paciens. Ami kulturális megmozdulás van a községben, azt a Zsidó Kaszinó kezdeményezte. Ha jön a Keren Hajjeszód-biztos, a Keren Kajjemet propagandista, a Joint emisszáriusa, ha a Zsidó Világkongresszusra választanak, mindenkor a Zsidó Kaszinó áll rendelkezésre. Irodalmi törvényszéket ha rendeznek, pót-székes házuk van, mert a város intelligenciája nemzetiségi külömb-ségre való tekintet nélkül eljön a zsidó kaszinóba.

A cionista-csojport jórészt revizionista. Ez azonban nem akadályozza meg a többi frakciók munkáját. A Keren Kajemet

persely mellett ott a Tel Chaj pikszis és ha a zsidó alapok reprezentánsai megjelennek, Balázs nem-cionista gyógyszerész üdvözli a vendégeket.

Indig Jehuda, második hebraista a városban. Kornbaum Markus az első. Ő azok között volt, aki még a „maszkilek” határa alatt tanult.

A kicsi zsidó fészek talán annak köszönheti kiegyensúlyozottságát, hogy a közösségnek nincsenek nagyobb gazdasági egyenlenségei. Ez a tényező határozza a társadalmak lelki életét. A néhány jómódú, de sokat küzdő ember segíti az egzisztenciájában elmaradottat. Ez pedig azon igyekszik, nehogy túlságosan megterheljen másokat. Mindkét részen bizonyos fokú iúrealizmus van jelen, aminthogy az egész zsidó életnek éltető és mozgató eleme az ideál. Aki a szombatot anyagi áldozatok árán megtartja, aki az új Erec Jisraelett munkával és anyagiakkal adózik, aki ki-neveli magában az új zsidó fölfogást, aki a hagyományokban nemcsak ósdiságokat lát, hanem letörli róluk a múlt porát és észreveszi a múlthatatlan értéket — mind idealista.

JSLAJ-BALAZSFALVA

Érdekes város: egyházi és papi centrum. Évszázadok óta a román nemzeti mozgalmak kiinduló pontja, patinás hely; lankás, szép környék övezi, a két Küküllő mossa a város határait, amelyeknek ősi részeiről kellemes tájakra nyílik kilátás.

Az erdélyi zsidó népi mozgalom is innen indult ki, a múlt század kilencvenes éveinek elején, amikor dr. Rónai János került a városba, gyorsan jó klientúrát és tekintélyt szerzett, megyei alügyész lett és az agilis ember minden nagy elfoglaltsága mellett országosan a cionista eszmék mellett agitált. Intenzív levelezést folytatott Herzl-el, Nordauval, az akkor fiatal Martin Buberrel. Ahol csak mód volt rá, helyicsoportot alakított, akár országos központ nélkül, mert abban az időben a keret nem is volt annyira fontos. Fontos volt a föl/világosítás, a tespedtségéből való fölírás, érvek és megérzés erejével megmondani, hogy sorsunk nem egyetlen onazág zsidóságának sorsa, hanem láncban vagyunk, egy-egy láncszem fényes lehet, de a legtöbb rozsdás és a rozsdá benünket is kikezd. Az akkori idők hasonlata volt ez, csak az elmélyülő természetekre hatott, a tömegember nem nézett, nem látott túl arasznyi létének kedvező körülményein, az egyéni jólét, a zavartalan jogbiztonságon, a gazdasági lehetőségek sza-

bad kiaknázhatóságán. Ki gondolt háborúra a humanizmusnak akkor túltengő rumlijában? Ki gondolt ária, hogy négy éven át öldökölni fogják egymást az emberek, valami eszelős, érthetetlen mámorban, hogy a végén rokkantak, hadiözvegyek, árvák nyoniorusága szakadjon a világra? Ki gondolt inflációra, ki a büszke német zsidóság megalázására, kenyere, javai elkobzására?

Kevesen voltak, akik a meg-megújuló zsidóellenes akciókból következtetve a zsidó probléma átigazítását, más útra terelését akarták, a népiséghez való megtérést elsősorban. Rónai János a Tívesek egyike volt.

Páratlan energiával propagálta az eszmét. Már 1875-ben „Kozmopolitizmus és nacionalizmus a zsidóság jelenlegi állására” címen brosúrát adott ki, amelyben — ahogy ő maga írja — az antiszemita Istóczy föllépésére reagálva fiatalos daccal hirdette a zsidó öntudatot. „Zion und Ungarn” című röpiratának bevezetőjében olvassuk: „Nem tudok róla, hogy keresztény részről támadták volna a cionizmust. Ellenkezőleg, olyan férfiak, mint rév. „William Hechler, angol követtségi káplán, ISítourdza, román miniszterelnök, páter Ignotius, Gladstone, volt angol miniszterelnök és mások egyre buzdítottak a nemzetközi törekvésekhez.”

Rónai munkájának a hatásait Balázsfalva városaiban meg lehet találni. Nem ugyan cionista intézményekben, hanem az emberekben. Kevés zsidó közösség él az egységnek és összetartozásnak abban a megnemesült szellemében, mint a balázsfalvai zsidóság, amelynek mai kontingense a közeli Valea Liungából került ki, egy közel kétszáz éves hitközségből, amely azonban ma már megszűnt mint önálló hitközség létezni. Mindössze öt család él benne — gyöngécskén.

Az első balázsfalvai zsidó, Mendel Si mon, Gyulafehérvár városából került ide, a múlt század ötvenes éveinek elején. Apja házat, szeszfőzdét vett neki, jól megalapozta egzisztenciáját, őt követték a Roth, a Stimberger, a Sáliamon, a Brecher, Preyser családok. A hetvenes években megalakult a Szentegylet, 1894-ben Emberger Salamon elnöklete alatt épült föl az egyszerű, torony nélküli, kertes udvarban elhelyezett templom, a rituális fürdő és a rabbi lakása.

45-50 zsidó család él a városban, de számuk kivándorlás útján egyre apad, a múlt évben nyolc család hagyta el a várost. Mint általában, itt is javarészt iparosok és kereskedők a zsidók, az intellektuelek: egy orvosnő, egy orvos, két ügyvéd, két mérnök. A görög katolikus szellemi centrumban a papi és világi hatóságok, a román nép és a zsidóság közötti jóviszony eddig zavartalan.

Krausz Leopold főrabbi, aki tizenhárom év óta működik a hitközség élén, bizonyos büszkeséggel említi, hogy hívei között a vallásos szellem egyre hódít. Újabban — nyilván a főrabbi agitációja folytán — három üzlet zárt. Ne tessék félreérteni: szombati és ünnepi zárásról van szó. De nemcsak ebben az irányban folyik lelkes agitáció, hanem, a zsidó népi kulturnívó emelése tekintetében is. Pollák Mór, a hitközség gondos és dolgos elnöke programjába vette a kultúrház építését.

Grün Géza bankigazgató, a régi cionista gárda jeles tagja mondja:

„Balázsfalván minden zsidó cionista. Lélekben épúgy, mint áldozatkészségben. Meg tehetnénk elégedve, ha tenne fiatalságunk, amely az ügyet előre lendítené. Hálásak vagyunk főrabbinak, aki ébren tartja közöttünk a zsidó szellemet és pedig hagyományos tendenciák szerint.”

Az elnök, Pollák Mór nagykereskedő véleménye a kultúrházról:

„Kell egy hely, ahol a zsidó problémákról eszmecserét folytatunk, ahol akcióinkat lebonyolítjuk, ahol szervezeti és kultúrelőéletünket éljük.”

Minden helyi zsidó ember szívvel-lélekkel karolja fel a kultúrház és vele a zsidóság ügyét. A különösen buzgalkodók között meg kell említeni dr. Friedmann Márton, a helyicsoport diszelnökének és Herzlinger Gyuláné nevét.

Meg kell állapítani, hogy Balázsfalván Rónai János lelke él.

CEHUL-SILVANIEZ- SZILÁGYCSEH

Szilágycseh városában százhusz zsidó család él. Ezek között a többiek embersége és jószívúsége tizenöt-tizenhat famíliát lát el. Nemcsak adományokat kapnak, hanem apró kölcsönöket is a „Gömilut Chaszódím” útján, amely a hitközség garanciája mellett működik egy év óta. Gyorskölcsön útján kétezer lejig segítik a bajbajutott embert, amelyből bizony fölös Beámban élnek a kicsiny városban.

„Vándorok szállása” is egyik intézménye a Városnak —, Orchim Stüb —, amelyet a hitközség adminisztrál. Dr. Szász Antalné alapítványa a ház és hozzávaló telek, az egyszerű berendezés. Tiszta szellőzött szobában laknak — külön a férfiak, külön a nők — öreg csontjaikat meleg dunyhák takarják, ha éhesek, mindig akad valami harapnivaló. Általában sajnálják, hogy nem maradhatnak itt pár hónapig.

Ugyanezen a telken fenntartanak egy aggmenházfélét is,

amelynek egyetlen lakója van, özvegy Grünwaldné. Az öregasszony egyedüli „ura” a kicsiny háznak és ha az egyedüllét nem lenne unalmas, bizonyára boldogan telnének napjai.

Legrégibb családok: Weisz Dánielek, Reichék, Hoffmannék, Groszék, Glücliék, Lebovicsék és a Frisch-familia. Glück Mór hitközségi elnök közlése szerint a zsidók 55 százaléka kereskedő, 30 százaléka iparos, néhány százalék intellektuel és szabadfoglalkozású, vagy tisztviselő és alkalmi keresd. A támogatásra szorulóknak legtöbbször az iparosok közül kerül ki.

A cionista munka általában gyöngén halad: a mizrachi tartja a lelket a zsidó mozgalomban, főleg a Zsidó Párt, amelynek feje, az energikus és okos dr. Kertész Samu. Személye a zsidó ügyszorító ragaszkodást és egységet jelenti az egész megyében.

„A zsidóság sorsa — mondja — főleg embereken múlik. Ha a megyében csupa olyan tagozat! elnököm lenne, mint amilyen dr. Fehér Ferenc Nagykárolyban, Karl Kmanuel Zilahon, Deutsch József és dr. Grosz József Valea lui Mohaiban, nem kellene különösen agódnunk.”

DÉVA

Este jöttem Dévára, de nem pihentem le, amíg föl nem kerestem a zsidó népi mozgalmak erélyes és céltudatos reprezentánsát, dr. Szegő Ernőt aki azóta, fájdalom, már nincs az élők között. Érdekes férfipéldány. Tömött, fehér bajusz, élénk fiatalos szemek, magas homlok. Tartása, beszéde, gesztusai csupa kultúra. Tartása, mint egy diplomatáé. iSfenki nem gondolná, hogy a szölichoti imáknál ő volt az első a templomban, és inkább maga ment le sürgős esetekben a patikába, sem hogy szombaton receptet kelljen írnia.

Fischer Gyula főtisztelendő úrral is este találkoztam a templom melletti bet hamidrasban, ahol szíves volt tájékoztatni Déva zsidóságáról.

Szervezett zsidó hitközség csak száz éve áll fenn, de a sarmisegetuzai emlékek szerint bizonyára a rómaiak idejében is éltek zsidók errefelé. A hitközség (elnök: dr. Lőrincz Jenő) létszáma körülbelül ezer lélek, javarészt kereskedő, 32-35 iparos család mellett aránylag sok intellektuel: orvos, ügyvéd, tisztviselő.

A chevra (elnöke: Lauffer Vilmos) egyik új intézményét „Nér Tomid” néven dr. Szegő Ernő szervezte. Az alakulatnak csak olyanok lehetnek tagjai, akik halottaik emlékére legalább tízezer lejos alapítványt tesznek. A Nőegylet (özv. Erős Aladárné) akciói:

télen tüzelőfa a szegélyeknek, zsír, burgonya, didergők felruházása. Valamikor, amikor jól ment, népkonyhát is tartottak fenn. A Poel Cedek: átutazó szegényeket istápol. Elnöke: BJchneeweiss Hermann. Az Aggmenház Egylet (elnöke: Blum Zsigmondné) mindkét nembeli tehetetlen öregeknek ad hajlékot. Talmud Tóra nusz növendékkel, a Wizo, amelynek 220 tagja van és Gál Béláné irányítása alatt áll, a legaktívabb közületek egyike.

A tél elején nyílt meg a Zsidó Otthon. Tágas, világos, modernül bútorozott kellemes hely, nemcsak elnevezése szerint, hanem „otthon” a lényegében is.

Löwy Hermann a Zsidó Nemzeti (Szövetség helyicsoportjának elnöke, aki a Zsidó Otthon fölötti intézkedést is vállalta, mondja, hogy az Otthonnak egyelőre 60 tagja van, de 150-re számítanak. Nem kell „nagy felhajtás”! Az Otthonban arra fognak berendezkedni, hogy több legyen benne a kultúra, mint a szórakozás.

A cionista élet a forradalom után élénk ritmussal indult meg Déván. Dr. Schächter László, dr. Lauffer Endre, a később Clujra került Lobi József tanár, dr. Lőrinczné (Seiger Ella állottak az akkori fiatalság élén és lendületest hebraizáló, népi kultur munkát végeztek. Valóságga] magukkal sodorták a hitközséget, amelynek asszimiláns elemei félreállottak és beletörődtek az idők új áramába. Egymás után alakulnak meg: a sómér csapat, a Barisszia és más főleg kulturális célú közület. Három évvel ezelőtt a két agilis és energikus Gál fivér: Béla, és Ármin veszi át a vezetést és erős támogatójuk dr. Weinmann Vilmos, aki szokatlan szívóssággal dolgozik.

Kis epizódum a hitközség volt elnökével, a joviális dr. Schulhof Zsigmonddal. Bemutatkozás után néhány szót váltunk arról, hogy a zsidóság az utóbbi években nem szereti az olvasást. Idegesség, kedvetlenség... Ki tudná megmondani az okát.

— Én — mondja dr. Schulhof — csak annyit tudok, hogy a legérdekesebb könyvet sem olvasom már. Tudom az okát. Kiöregedtem az olvasásból.

— Nem hinném, hogy nálam öregebb. Már pedig én nem csak olvasok, de írok is.

— Mind a kettő betegség — jegyzi meg kedvesen. De mondja csak, miből következett az éveimre?

— A jó tartásából, az arca frissességéből, az egész életreva-

lóságából. Azt hiszem, hogy valahol az ötvenedik körül van.
— Kicsit tévedett.

— Mennyit?

— Számítsa ki. A napokban volt a születési évfordulóm.
Születési évem: 1868.

— Bis hundert und zwanzig. De mivel állította meg az időt?
Jó tudni ilyen titkokat.

— Azzal, hogy sokat voltam a levegőn. Minden szabad időmet a szabadban töltöttem. Ez a titok és az áfium.

— Hogyan alszik?

Dr. Schulhof kissé gondolkozik.

— Ekörül kis hiba van. Egyszer saját gondjaim, máskor a mások baja miatt nem tudok aludni.

Hetvenhez közel lenni jó egészségben és jó hangulatban és még jól aludni is — kicsit sok lenne egy mai zsidó számára.

Dicsőszentmartonba is este érkeztem, sűrű hóhullás közepette Hotel, kézmosás és látogatás a főrabbinál, a kedves és jóságos tudósnál, dr. Krausz Józsefnél, akinek a családjánál tizenhárom-tizennégy év előtt „ajrach” voltam egy széderestén. Nehéz őket elfelejteni. A bölcs, drága nagyasszonyt, Marton Miksa főrabbi özvegyét, gyermekeiket, akik *azóta*, felserdültek, hazulról elkerültek, a csendes, okos Juci már tanítónő, a legkisebb, a bűbájo Joe Wolf, akkor még meg sem volt, és ma úgy énekel, hogy öröm nalligatni. (Inkább tanulna jobban! — mondja boldag-szemre-nányóan az anyja.)

Gondok és veszdségek után esténként most is boldogság szigete egy ilyen család.

Amíg megtaláltam a hazukat, a templom környékén, érdekes élményem volt.

Valahonnan a templom ikarzatjáról fény hullott a havas udvarra és talmudí hangok hallatszottak. Megálltam. Ketten tanultak. Vita és magyarázgatás áldozati törvények és normál: fölött olyan szenvedélyességgel, mintha az ezeréve leáldozott úgy az egyéni problémájuk lett volna.

Hol van még nép, amely a múltját ennyire magába szívja és generációkon át magában kifejleszti.

Tovább a kereső úton, egy iskolából megint „Jakol: beingja” Itt a főrabbi ült husz-huszonkét öreg-fiatal talmudot ismerő hívével hosszú asztal körül. Misnajot-ot tanul velük módszeresen, régi metódus szerint.

Kint állottam, hallgattam. A hó egyre vastag-abb pelyhekben hullott, úgy éreztem, ez is hozzátartozik a dologhoz. Az öregebbik Hillélről jegyezték föl, hogy egy alkalommal nem tudta fizetni a régiek bániját, a fél „tarpeik”-et; a tanház ajtónállója emiatt nem engedte be. Felmászott tehát a terem tetőablakára, lehasalt és hallgatódzott. Tévtét hónap fordulója volt, nagy hó esett és péntek lévén, a mesterek, Sömaja és Ábtaljon szürkületkor abba akartak hagyni a tanulást, hogy zsoltáros imával köszöntsék a szombatot. De feltűnt nekik a korai sötétség. Felnéztek az ablakra és meglátták a tanulás rajongóját. Lehozták, megdörzsölték, szombati tilalmat szegtek meg miatta.

Fenntartani ama korszak szellemét azzal, hogy mi is sok évszázad után azt tanulmányozzuk, amit ők, felbecsülhetetlen szellemi kincset jelent. Dicsőszentmáltonban öt állandó ilyenszerű kurzuson vesznek részt a zsidó polgárok. E talmud-tanfolyamok létrejöttüket elsősorban dr. Krausz József főrabbinak köszönhetik. „Sem mire — mondja — olyan büszke nem vagyok, mint híveim tóraszeretetére”.

Honnan jöttek ide és kik voltak az első zsidók? Származási községük a szomszédos Adamus volt. Első zsidója Dicsőszentmártonnak: Friedmann gyertyaöntő. Röviddel ezután jött Bnaun János cipész, majd Rosenblüh Farkas és Grün Dávid, a két legjobb módba lendült kereskedő, aki házat vett, aztán Karpf Farkas, a vámos, a Hinsch-család, a Farkas-familia, Mermelstein a szobafestő. (Ivadéka: Munkácsi Márton, a világhírű fotóriporter), Engelmann Hermann, a kis község első roshakolja, aki a Pekry-családtól megvette a temető telkét, később a templomét is. Rosenblüh, aki ke reskedő volt, nagy jártassággal birt a talmudi és héber irodalomban, határával, rabbi diplomával rendelkezett és a kis község rabbija lett. Innen Fogarasba került, de megint visszajött és Dicsőszentmártonban halt meg. Könyve, amely a fürdőzés rituális vonatkozásait taglalja és amely elé Natanson lemergi főrabbi „baszkomét” írt, az országon túl is ismertté tette nevét.

NéJiány évig azután Wesel Albert, az Országos Iroda elnöke volt a község szellemi vezére. 1895-ben Engelmann Hermann elnök és fia, az akkor még joghallgató dr. Etdös Izor agltációjára Marton Miksát egyhangú lelkesedéssel rabbivá választották. Ma is — halálának majdnem negyed százada után — megilletődött tisztelettel beszél a korábbi generáció erről a papról, aki a jóság, a korrektség, a vallásosság és jóizlés megtestesülése volt. Szorgalmazására épült fel a szép templom, amelyet 1902. szeptember 23-án avattak (dr. Hirsch József volt akkor ros hakahal, a fiatal dr. Erdős Izor

pedig alelnök). A templomi frigyszekrényt az európai híró Baunihom és Stiasny bécsi építészek tervezték. Ferenc József, a király, magánpénztárából jelentékeny adománnyal járult az építkezéshez.

1912. október 12-én. halt meg, élete derekán a népszerű pap és crszág-oshírú szónok, egy évre rá választották meg dix Krausz Józsefet, a megboldogult vejét, aki azóta Marton Miksa szellemében irányítja a híveket.

Százhusz család a hitközség kontingense. Javarészt, mint mindenütt, iparosok és kereskedők. A törvényszéki tanácselnök, dr. Vermes Hugó — zsidó. Négy zsidó orvos és két ügyvéd lakik a városban, amelynek forgalma, amióta a megyei prefektuna Balázsfalvára került, nagyon megcsappant, ennek perze elsősorban a zsidó egzisztenciák érzik súlyos következményeit. Ez azonban (és itt mutatkozik az egyén és közösség zsidó nevelése) nem hat ki a közcélú munka és áldozat területére.

HUEDIN-BÁNFFY-HUNYAD

Bánffy-Hunyad egyik élő nevezetessége — az azóta már Kolozsvára költözött —, Klein Jakab, aki (Erdély kevés konzervatív, de azért modern heben literátusainak egyike, ő annál több is: zsidó polühisztorja Erdélynek. Dolgozott a talmudi matematikán és a cionizmusnak a vallásossággal való összehangolásán. Ebben a minőségben elvitathatatlan érdemei vannak a cionista mozgalomban. Bánffy-Hunyad zsidói 1851-ben szervezkedtek hitközséggé. Ugyanakkor organizálták meg chevrajukat is. Huszonhárom eniber volt hozzá. Most 190-en vannak, 1920-ban többen voltak, közel kétszázötvenen, de a sorozatos krízisek, a híres hunyadi vásárok decentralizálása és az általános nyomor miatt visszaesett a számuk. Akik ott maradtak, a legtöbbje szegény ember. Hasonlóképpen csökkent a zsidók száma a környék falvaiban. Poeniben, ahol azelőtt 30 család élt, most három zsidó familia lakik, Kfa-Kalotán a helyzet majdnem ugyanaz, még inkább Zámban.

Mégis Talmud Tórá, Poel Cedeket, Nőegyletet tartanak fenn a hitközségen és a chevrán kívül. Bevezették a gabella helyett a pausál-rendszeit, amit Farkas Emil volt hitközségi elnök kezdeményezett és a szervezőképességéről nevezetes Klein Bálámon mostani elnök hajtott végre általános megalégedésre. A szegény ember a vágatásért úgyszólván semmit sem fizet, mert a közterhek a tagok teherviselésének arányában vannak elosztva.

A kicsiny város zsidói főleg kisiparosok és kereskedők. Egyetlen zsidó orvos él itt, ügyvéd egy sem. Vallásilag ortodoxok, rabbijuk Freund Izrael kiváó, híres talmudista, szelidlelkű pap, minden

gondolata a Tóra és avoda. Békítő természet. Ha „dili Tóra”-val eléje járulnak, legfőbb igyekezete, hogy minden fél meglegyen elégedve.

Nehéz mesterség és sok babért nem lelhet vele aratni.

Feljegyzésre érdemes.

A szomorú emlékezetű templomrombolások idején a hunyadi zsinagóga összes tóráit, a hitközség levéltár minden iratát elvitték. Néhány héttel a borzalmas eset után az egyik régi könyvet, a szombati adakozásokról szóló jegyzéket egy-két pergament-darabbal a regát egy messze falujából valaki névtelenül visszaküldte az alábbi sorok kíséretében:

„Uraim! Megszólalt bennem a lelkiismeret. Amióta hazajöttem és a propaganda sodró hatása elhalkult bennem, nincs nyugtom. Megszentségteleníttem azt az írást, amely alapja minden keresztény vallásnak és minden emberi erkölcsnek: „A bűn elhagyása a megtérés kezdete” — mondják a régi bölcsek. Szent fogadalmat tettem, hogy a jövőbeni sem jelszavak, sem társadalmi terror által nem hagyom magam hasonló tettekre elragadtatni. Kérem az önök gyülekezetét, hogy amikor bűnbocsánatért imádkoznak, gondoljanak névtelenül is rám és kérjenek számomra kegyelmet az Úrtól.”

A régi könyv, amit eltépve, de össze-vissza ragasztva visszaküldték, egyetlen dokumentum, ami a hunyadi zsidó vallás községének jónéhány évtizedes emlékét őrzi.

JEBOU-ZSIBÓ

A kicsi, tipikus transylván városban közel száznegyven zsidó család lakik, nem egészen régi település: a iStark és Janovitz-csaladok fészke. Erősebb gyarapodás a háború óta nem mutatkozott, 40-45 familia telepedett le azóta, javarészt a környező falvakból: kisiparosok, kiskereskedők, néhány intellektuel és alkalmi munkások. A kisiparosok a zsidó lakosság 30 százalékát adják, jól dolgozó elem, de az utóbbi években megcsappant a munka és amire hozzájutnak, azt is nagyon gyöngén fizetik. A gondmentesen élő, úgynevezett gazdagok száma elenyésző, a zsidók zöme mánóhotaupra él, sok szűkösen élő familia, aki „alig tudja átélni a napot”, de meghalni nem engedik — ahogy azt dr. Levy Lajos, a kitűnő publicista mondja.

Dr. Levy a Palesztinába igyekvő fiatalok kiképzésére polgári kertészetet létesített évekkal ezelőtt, amely szépen prosperált. De

a lendület abbamaradt, ahogy mondotta, azért mert a mai fiatalság még mindig nélkülözi a szükséges munkafegyelmet.

Néhány munkaerővel tizenkét hold földön azért ma is folytatja a kertészetet, amely egész járások piacait ellátja. A fiatalok szorgalmasan és racionálisan dolgoznak, kicsi szekerek előtt ösztövérv lovacska viszi széjjel a vármegyében a konyhakertészet termékeit és azon túl is, Nagybányától Bánffy-Hunyadig.

Jellemző a város cionista mozgalmanak mai állapotára, hogy a vezetés átment a férfiaktól a nők kezére, ami a házasesetben nem tartozik a különlegességek közé, de a cionista közéletben ritkaság. A Wizo vezet, élén dr. Levy Lajosnéval. Dienstek, gyermekek számára való mesedélutánok, közcélú teák, Keren Kajemet, sékel-akció, mindez nagyrészen a nők munkája.

Érdekes ember a község főrabbiája: Slomo Zaltmen Klein. Hetvenöt éves. Szakállas, fehér, szépséges feje valósággal világít. A régi transylván zsidó papok érdekes, terebélyes típusa: csizmás-Kraftmensch. Amikor beléptem szobájába, a sezlonján pihent, az asztalon a nyitott „Jöre Dea”. Elfáradt az olvasásban, ledült, elszundított. Nagy rejtély, hogy birta a fekvést a kiugró rugóktól. Tizenkét gyermeke volt, ezek közül megmaradt (bis hundert und zwanzig) tíz.

A főrabbi nem tudja megmondani a két hitközség, Zsibó és Szilágycseti keletkezésének pontos idejét. Feudális urak bizonyára régóta letelepítettek egyes zsidó családokat községeikben, anélkül, hogy ezek mint „kahal” megszervezkedtek volna. A főünnepeken bizonyára összejöttek. A gyermekek héber tanítását vandortanitók látták el, örök pihenő helyet pedig a földesúr kertjeiben kaptak. A negyvennyolcas idők után városi polgárok lehettek és természetes-szaporodással egy-két emberöltő alatt szépen megnövekedett a számuk. Ekkor szervezték meg kanaljaikat és chevráikat.

A régi nagy zsidók közül Jisrael Katz nevét említi a főrabbi. Mint földbérelő és kincstári „árendás” szépen megvagyonosodott, pénzének jó hányadávalazonban jót cselekedett. A család elkerült innen, egyik ága összeházasott románokkal és magyarokkal; nem lehet már kimutatni a régi vérséget. A régitek között volt még a Rothschild-família, akik szintén elszéledtek, csak Kardos fogtechnikus és neje él még közülük a községben.

A hitközség ortodox, de van egy chaszid frakció, külön bet hamidrassal, a Scher-család alapítása. Egyazon hitelvet vallók, saját

imaszöveg-gel imádkozok külön gyülekezete ez, minden agresszív él és cél nélkül. Intelektuelek is eljárnak közéjük, dr. Frischmann állatorvos is idejön istentiszteletre.

De azért a nagytemplomba is buzgón mennek a hívek.

— A git, frümm Staddel — jámbor kicsi város.

Így mondja a papjuk; el kell hinni neki.

MARGHITA

A margitai zsidóságról a Berlinben készült (és a Hitler-uralom következtében abbamaradt) nagy zsidó enciklopédiának szánt cikkből vesszük az alábbi ismertetést:

A pozsonyi kamarai levéltár közlései szerint Margitán és a járásban már a 16. században jelentékeny számú zsidóság lakott. E század végén — 1680 körül — I. Lápót uralkodása alatt annak ellenére, hogy a zsidók lakhatási tilalma csak a bányavárosokra és azok környékeire terjedt ki, a lakosság egy részének zsidóellenes magatartása miatt mégis ki kellett onnan menniök és Nagykárolyban és Nagyváradon kaptak menedéket. Ettől az időtől kezdve még szájhagyomány sem őrizte meg a városban maradt zsidók életére vonatkozó emlékeket.

1862-ben lebontották a fából való régi templomot és az alapzat alatt elmosódott írású pergamenéből állapították meg, hogy ez a zsinagóga 1742-ben épült. Kétségtelennek látszik e tényből, hogy jóval azelőtt szervezett hitközsége volt a margitai zsidóknak.

A régi templom idejéből különösen három rabbi neve maradt a mostani generációk emlékezetében: Kofan Gábiel, reb Áron Hersch és a nagyhírű Lichtenstein Hillel, aki 1852-től 1861-ig működött a városban. Az 1861-ben felépült templom első rabbija Weinberger Hermann, ő épügy, mint Láchtenstein a nagy pozsonyi Mose Blzofer tanítványa. Hillel Lichtenstein és Weinberger Jósua Aron Zwi még a jesivában kötött szoros barátságot. Fogadást tettek egymásnaik, hogy napi imájukban könyörögni fognak egymásért olyan formában, hogy isten segítse őket ahhoz, hogy Izrael népének hasznára és boldogulására lehessenek.

Korának egyik kimagasló tudósa volt, rezponzumai (Saalot utósuvot Mōharjac) továbbá Mózes öt könyvére írott homilétikája nevét ebben az irodalomban megörökítették.

Utóda Sámuel fia lett, aki 1893-tól 1933-ig állott a község és a jesiva élén. Jeles fia, Márton követte a rabhinátusi székben. Mann Mór hitközségi elnök évtizedeken át működött együtt Weinberger Hermannal és örködött anak a szellemnek a fenntartásán, amelyet

ez a kimagasló rabbi-dinasztia honosított meg a város zsidósága között.

A városból származott el Ullmann Hermann, Antwerpen fő-rabbija. Innen került ki dr. Weinberger Mór, a génuai egyetem tanára és egyik természettudományi intézetnek igazgatója.

Hargita városában a múlt század kilencvenes éveiben települtek nagyobb számban a zsidók, akik leginkább Máramaros felől jöttek. Ezek az idők kedveztek a környékbeli bortermelésnek és gabonának, ami fellendítette az ipart és kereskedelmet. A mölki apátság Margita határán elbuizó 16.000 holdas uradalmanak papi és világi intézői toleráns magatartása is sokban kedvezett a zsidóknak, akik mint bérlők, vásártartók, korcsmárosok, gazdászok, tímárok, csizmakészítők, vásáros szabók, még szücsök is nyugodt polgári életet tudtak munkájukkal maguknak és családjuknak teremteni. A kétkezi napszámosok is egész jól megélték a pincészetből és a gabonaszakalásból. Az élénk természetes szaporodás (a tíz-tizenkét gyermekes családok nem tartoztak a ritkaságok közé) növelte a zsidók lélekszámát.

Világnézeti külön csoportosulást csak húsz-huszonöt év óta ismernek Margitán. A chaszidok azóta dicsérik az urat külön templomban és klauzban, saját imaszöveggel. A hitközségi vezetőségben a régi askenázi tagokkal szemben nem tudtak erőre kapni. Egykor erős chevrajukat és Nőegyletüket mostanában nagyon igénybe veszi az utóbbi évek során elszegényedett családok támogatása.

Fájdalmas aktusokat támogatni, akik szemünk előtt lettek adakozókból kéregetőkké. De az adakozás titokban és méltóan történik szívvel és karakterrel.

Ami nem jelent ugyan megoldást, de megóv a kétségbeeséstől.

MEDIAS-MEDGYES

Reich Mózes főrabbi nagy vonalakban előadja a medgyesi hitközség kialakulását.

Isser Kappel volt az első zsidó a múlt század közepén a városban, tekintélyes hadseregszállító és terménykereskedő. Négy gyermeke közül a két fű elkerült a városból, szép és műveit leányai kitűnő bócherekhez mentek férjhez. Az idősebbik Dávid Bäurnelhez, aki rabbidiplomával házasodott, korszerű világi tudása is volt, különösen a kémiát ismerte és a borkő szintetikus utón való előállítására szabadalmat is kapott. 1885-ben ő lett rabbija és anyakönyv-

vezetője a hitközségnek. Három leánya közül Fanny Bäumel a kiváló költőnő. Második veje Hermann Klein, kiváló talmudtudós, Gyulafehérvár helyettes rabbija volt.

1857-ben már szervezett hitközségként szerepel Medgyes 30 családdal, akik részben Adamusfáól, részint más közeli fálvából telepedtek a városba. A kilencvenes években lendületes fejlődést mutat a hitközség, fölépítik a templomot, szigorúan oitodox rítus szerint, Dávid Bütnel, Philip Citron és ennek sógora a kiváló talmudista és chaβzid Mendel Deutsch, Léb Mendel és József Benedek az alapítók. Akkor — a kimutatások szerint — a község 43 családból állott. 1885-ben Bäumel Dávid rabbiné kezdeményezésére megalakult a jótékony zsidó Nőegylet, 1901-ben egyhangú lelkesedéssel rabbivá választották Reich Mózeszt, aki konzervatív irányban tartotta a községet. 1905-ben alakult a főrabbi szorgalmazására a Chevira Kadisa (a Kappel-Baumel-familiának külön temetője volt, már akkor; a család halottjait most is ott temetik.) 1912-ben József Benedek elnöksége alatt fölépítették a paplakot.

A háborút erősen megérezte a zsidó közösség, a jesiva megszűnt, a Nőegylet abbahagyta működését. Az új Imperium után a város föllendülésével a hitközség is megerősödött. Citrom Benjámin elnöklete alatt néhány év előtt megnagyobbították és átalakították a templomot, baromfi-vágóhid és mintaszerű rituális fürdő épült. A hat osztályos elemi iskolának 70 növendéke van. Havas Samu, az igazgató példásan vezeti az iskolát, a héber tantárgyakat leb Mose Wider oktatja.

Ma a hitközségnek 250 adófizető tagja van. A segélyre szoruló családok száma tizenöt.

Az újjászervezett zsidó nőegylet (egykor dr. Heilper Dajosné példás vezetése alatt) már megkezdte működését azal, hogy az iskolában ingyen tejet oszt ki egyaránt a szűkölködők és jómódúak gyermekei között, nehogy a szegénysorsu gyermekek megszegyenyüljenek. Az egylet vezetősége még nem alakult meg és így — medgyesi unikum! — öttagú direktórium irányítja a női jótékonykodást.

Köpi Charefról, az őseről mondotta a főrabbi az alábbi jellemző-visszaemlékezést.

— Amikor Köpi Charef tizenhét éves volt, már rabbidiplomát kapott Ezekiel Landautól, ama idők neves korifeusától, Prága főrabbijától. A fiatal pap „nagy partié” lett. Egy stomfai gazdag zsidó vejéül akarta, de a leány kijelentette, hogy csakis jómódú fiúhoz hajlandó férjhez menni. Pozsonyban találkozott a fiatal te-

hetséges rabbi és a leendő após, aki közölte leánya föltételeit. Kopt kiöltöztette és átadott neki egy csomó aranytallért, hogy a gazdag fiú hitét keltse leendő menyasszonyában.

Eljöttek Stomfára, ahol az ifjúnak péntek este a templomban „dirósét” kellett tartania. A fiatalember visszavonult egy szobába, a leány az elfüggönyözött üvegablak résén pár percig figyelte. Aztán fölkereste apját.

— Apám, ez nem gazdag fiú; — tiltakozott.

— Honnan tudod?

— Onnan, hogy megfigyeltem. Nem a könyvek között böngészett, hogy készüljön a prédikációra, hanem folyton az aranytallérrakkal játszott. Ilyent csak szegény fiú csinál.

A szegény fiú azonban a dróséjával annyira megnyerte a gazdag leány szívét, hogy örömmel ment hozzá, később Verbó híres községének a rebecenje lett. Az asszony is hírnevet szerzett. Arról volt nevezetes, hogy pénteken este soha sem maradt a házban egy fillér sem. Ami összegyűlt a héten, azt a szombat beállta előtt széjel kellett osztani a szegények között.

Nem kevésbé büszke Reich főrabbi az apósára, Pülep Albert, buciumi földbirtokosra, akinek a háza minden időben tárva-nyitva volt a „vendégek” előtt. Ezt a jó alkalmat a környék koldusai természetesen felhasználták és a hideg téli hónapokon néhány héten keresztül a földesúr házában pihentek.

Fülep Albert felesége azzal tetézte ezt a jótékonyt, hogy megtudakolta, a koldusok rendszerint mennyit keresnek? Pontosan feljegyezte az összegeket és minden héten postán elküldte a koldus családjának a koldus férj „pihenője” következtében elmaradt summákat. Amikor megenyhült az idő, a snorereket kocsira rakták és elszállították a vasútállomásra. Itt a kocsis megvette számukra a legközelebbi városig szóló jegyet.

A főrabbi házaspárnak tíz gyermeke él (bis hundert und zwanzig). Ennyi maradt a tizenötből. Kítűnően nevelt gyermekek. Izidor, országos-hirű szívspecialista Zilahon; a nyári hónapokban Buziáson fürdőorvos.

Az Agudáról a fiatal Bezalel Deutsch, (a subotikai ortodox pap ideszármazott lelkes és műveit fia) mondja:

— Bevezettük a „Daf jární” tanfolyamot, vagyis minden nap olvasunk egy oldalt a Talmudból, úgy, ahogy ezt az Aguda az egész világon teszi. Most Zöbachim traktusából tanulunk. Előadásokat

tartunk a zsidó történelemből és Palesztína földrajzából is — héberül.

Szervezett agudista nyolcvan van a városban. Az Aguda vezetősége és a cionisták között a viszony nagyon szívélyes.

A szívélyesség főleg abban nyilvánul meg, hogy az egyik fél fizet a másik alapjaira. Már aki fizet.

A Zsidó Klub aránylag kicsiny helyiség, két szoba volt azelőtt, udvarra nyíló ablakkal. Most mintázott, zöldeszinű falaival, párnázott falmenti padjaival, újságasztalával a nyugalom benyomását kelti, komfortos, fesztelen hely, a pincér fehér kabátban szolgál ki nemcsak ételt, hanem fekete sapkát is azok számára, akik hagyományos módra nem akarnak födetlen fejfel étkezni. A klubban tilos szombaton a dohányzás.

Kedves dolgokat tud meg az ember a klubban.

A városban 4-5 zsidó tímár él, mindegyikük talmudista volt fiatal karában. A Talmud szerint — amint azt ők is tanulhatták — a tudatlan és faragatlan ember típusa a tímár. (Ám haarec-borszeke). Nos, ezek a „borszékek” élő cáfolatai a talmudi idők ám haarecjeinek. Katz úr, aki mesterségére szintén tímár, a Citrongyár fülkéjében portás. Minthogy nincs folytatatólagos elfoglaltsága, ideje jórészt Talmuddal és Biblia-olvasással tölti.

Katz úr, a portás egyébként a község egyetlen kohenje. Ünnepi muszef-imák alkalmával ő osztja a frigyiszekrény előtt az áldást.

NASAUD-NASZÓD

Hatvan zsidó család él Naszódon. Nem élnek nagy életet. A felső réteg nem az intellektuelekből kerül ki (egyetlen zsidó ügyvéd képviseli a diplomás értelmiséget), hanem néhány kereskedőből. Ezek közül — úgy mondják — csak egynek a vagyona haladja túl, nem éppen sokkal, a százezer lejt. Tízen valahogy megélnék a boltjuktól, a többiek tengődnek. Vannak jó iparosai is a zsidó községre, de gyenge keresők. Zöme a népnek proletár, máról-holnapra él. iSolem Alejchem Kaszrilivkeje.

Valamikor vallásosságukról voltak híresek Naszód zsidói, de néhány esztendővel ezelőtt elhunyt rabbijuk, a nagyhirű Chajim Freumd sem. tudta megállítani a fiatalságnak a hagyományoktól való eltávolodását. Még zárva vannak szombaton az üzletek, még minden háztartásban rituális konyhát vezetnek, de már több a „be-retvált”, mint a szakállas.

Valamikor élénk népi mozgalmak hatották át a kicsi város zsidóságát. A Palesztinába kükerült Moskovits Dávid az elsők egyike volt, aki Transylvania konzervatív zsidói közé bevitte a cionista gondolatot „Ragle mevaszér” című könyvével. Schön Mihály minden népi ügyet lelkesen és áldozatkészséggel karol fel, a kedves, intelligens Mózes Frida, a Jung Wizo elnöknője pedig a hölgyek között eredményes cionista kulturmunkát végzett. Ami azonban kimélyültebb és általánosabb lehetne, ha a „kólecolás” elmaradna az egyébként szimpatikus városkában.

Valamikor a község különböző rituálé tekintetében egy közeli faluhoz, a zisdólakta Entredamhoz tartozott. Naszódnak nem volt chevia kadisája és a halottakat átvitték Entradamba. Azóta — más okokból is — így aposzrofálják ezt a helységet: „Eatradam tagrufot Naszód”.

A város közvetlen szomszédságában fekszik Entradam, amelynél régi zsidó neve: Inter-Adam. A község neve ebből lett a későbbi évek során Tredam, míg ujabban lakóinak nemzetisége miatt: Jidovita.

1762-64. években keletkezett a község, a tőle nyugatra fekvő Lusca nevű román falu zsidóságából. Akkoriban az osztrák uralom Naszódon határezredet szervezett, az ezred a megye két legjelentékenyebb városát, Besztercét és Naszódot új országgal kötötte össze és nagy hidat építtetett Naszód keleti végén a Szamos folyón. Zsidók is bekapcsolódtak az építkezésbe, mint munkások és mint árusok. Amikor később megindult a két város közötti forgalom, néliány luscai zsidó házhelyet és pálinka főzési jogot bérelt az illetékes földesuraktól, az országút mentén. Lassanként egyre többen iköltöztek ide más vidékekről, főleg Máramiarosból. Ők nevezték el a zsidó telepet Unter-Adamnak, mert az Adam-hegy alatt terült el.

Hitközségi élete már 1762. előtt bizonyára elég élénk volt. A luscai zsidó közület háromszáz éves vagy talán még öregebb. Egyik sírkövön világosan olvasható a héber évszámnak megfelelő 1680-ik év, de a temetőben ennél régebbi kövek is találhatóak.

Az új telepen 1800 után imaház és chéder épült, de a sakter, aki egyben a papi funkciókat is ellátja, Luscan élt. 1820-ban kaptak metszet. A mai fatemplom 1837-ben épült, az érdekes faragású frigyszekrény is ugyanabban az évben készült el. A zsidó települéj iránt főleg Ezekiel Paneth, országos főrabbi tanúsított nagy érdeklődést. Több ízben eljött Gyulafehérvárról ide és ő volt az, aki 1838-ban bevezette a hitközségi könyvbe, a „pinkeszbe” a templomi ülések első tulajdonosainak neveit, számszerűít huszonnyolcat. Ha hozzávesszük azokat, akiknek nem volt módjuk templomülést venni, továbbá a metszőt, a melamedot és a sameszt, akkor a zsidó település 35-40 családra tehető. Ezekiel Paneth országos rabbi hozta Lengyelországtól Mose Werzberger saktert az első helyébe. Ez a

Wertzberger öse a Transzilvániában és Csehszlovákiában elterjedt chaszidikus Wertzberger metsző-családnak.

1848. évben a zsidó községen többször átvonuló magyar-román-orsz csapatok nem bántották a lakosságot. 1849-ben az osztrákok azonban már kegyetlenkedni kezdtek és három túszt vittek magukkal Cernautiba, közöttük Gewurtz Jekutiél hitközségi elnököt, akit azonban Urban román felkelő vezér intervenciójára hazarendtek.

A zsidó község 1850 után virágzott fel. Anyagilag épügy, mint kultúra tekintetében. Majdnem minden zsidó koncessziót kapott a pálinkafőzésre. Jidovita pálinkája messze földön híres volt, főleg kitűnő aromája miatt. Néhányan a szeszfőzők közül meggazdagodtak, a jómódú szülők gyermekeiket mély vallásos nevelésben részesítették, lányukat pedig úgynevezett „finom” bocherekhez adtak férjhez.

1885 őszén, egy péntek este, a hitközség elnöke, a kiváló Káhn Jomtow rablótámadás áldozatául esett.

Jidovita az ország egyik majdnem szintiszta zsidó községe. A községi tanácsban 1933. januárjában 7 zsidó és 1 keresztény ült, a bíró régi idő óta zsidó maradt. A környékbeli román és szász néppel Jidovita népe soha sem különbözött össze. A hat évvel azelőtti népszámlálás 219 lelket tüntet fel, közöttük mindössze 30 a nem-zsidó.

REGHIN-SZÁSZRÉGEN

Szászrégen városába a környező falvakból szívárogta a zsidók, éppúgy, mint a legtöbb erdélyi városba. A feudális uralom idején a céhek féltékenysége okozta a zsidók számára a nehéz letelepedést. De amikor egy-egy zsidó pénzváltóra, vagy iparosra szükség volt, kivételt csináltak, így volt ez egy kékfestővel, akit a régi városi tanács 1800-ban befogadott, mert híres volt arról, hogy paraszt-ípruszlik szövetségét kitűnően festette tartósan és nagyon élénk színre. Később a regálé-bérlők bejöhettek a városba, míg 1848-ban már mindenki letelepedést kapott. Két év múltán harminckilenc zsidó család lakott a városban, de még nem építettek templomot, hanem bérelt imaházban gyülekeztek. 1863-ban már számottevő zsidó közületről vannak följegyzések, de csak tizenhat jobb módban levő élt közöttük. Az egész község 2165 forintot tudott összehozni templom-építés céljaira. A szegényebbje ipari esí fuvarozó munkával járult a templom fölépítéséhez. 1866-ban fedél alatt volt a templom, négy évre rá megválasztották rabbinak a nyitrai Hillel Pollákot, a nagyhírű Hilfel Kolomájér unokatestvérét. Utána jött

reb Mose Dávid Szofer, a pesti rabbi fia. 1907 óta ennek veje Freund József látja el a papi tisztséget. Nem papi származás. Az akarata, az önfegyelme, a tehetsége szerzett állást, elismerést és megbecsülést neki. Közel harminc éve lelkészkedik Régenben. Frankfurtban Breuer dr. jesiváján tanult, abban a szellemben, amit ebben a városban az ortodox intellektuelek vezére Sámson Rafael Hirsch honosított meg, közel egy évszázaddal ezelőtt a legvallásosabb Rotsehid segítségével.

Simon Wolf Rotsehidről érdekes dolgokat mondott a főrabbi.

Rotschild, aki nemcsak dúsgazdag kapitalista, hanem befolyásos és tekintélyes közéleti tényező volt (többek között osztrák-magyar konzul) szigorú vallásos életet élt. Reggel a legsürgősebb üzleti ügyét nem volt hajlandó intézni mindaddig, amíg házi papjával, Fromm rabbival át nem tanult egy-két oldalnyi talmudot saját bet-hamictrásában. Itt volt a házi-templom is, mellette a szoba, ahol Rotschild koporsója állott és a szekrény, benne a fehér halottas ruhákkal, hogy emlékeztessenek. A legnagyobb üzleti siker és a legnagyobb megtiszteltetés sem tette elbizakodottá ezt a Rothschildot, aki naponta bement a kamarába, ahol koporsó és halottas ruha emlékeztette Kohelet szavaira: „Hiábavalóságok hiábavalósága, minden hiábavaló!”

Rotschild egyike volt annakidején ama tizenegyeknek, akik Sámson Rafael Hirsch rabbit meghívták Frankfurtba. Innen indult meg a küzdelmes propaganda azzal a céllal, hogy a hagyományos zsidóság maradjon fenn nemcsak a tömegekben, hanem az intellektuális rétegekben is, amelyeket az elidegenedés és a kitérés veszdelme fenyegetett abban az időben. Sámson Rafael Hirsch Biblia és Zsoltár-kommentárja, tizenkilenc levele, folyóirata és cikkei előadásukban és tartalmukban — ha lehet így mondani — valósággal forradalmat jelentettek. Valamelyest a népléség forradalmát. Breuer, aki veje volt és utódja a frankfurti rabbinátusban, nem mélyítette ki (mélyrehatóbb S. R. Hirsohnél már alig lehetett valaki), hanem csak konzervatívabbá tette ezt a szellemet.

Tanításban, gyermekei nevelésében közéleti működésében dr. Breuer a lehető legkövetkezetesebb volt, éppen ezért nagy feltűnést keltett az az esete, amikor megválasztották a bécsi Btehiffschul rabbijává. Már megállapították a beiktatás napját, megvásárolták a bankett számára a halakat, a bizottság a rabbi fogadására megváltotta a vasúti jegyeket.

Ekkor sürgönyt kapott a Schiffgasse templomának előljárósága: — Breuer dr. lemond a bécsi rabbinátusról és Frankfurtban marad.

Mint később kitudódott, ezt a változást Rotsohiid idézte elő, Breuer igaz híve és barátja. Nem akart megválni tőle. A bécsiek költségeit természetesen rotschildi bőkezűséggel térítette meg. Dr. Breuerre sokáig haragudtak a bécsi ortodoxok, akik jó szöviccet csináltak róla.

„Er ist nicht mehr dr. Breuer, sondern der Bereuer.”

Freund főrabbi úr régi emlékei során megemlítette, kik voltak jelesebb tanítványai. Egyike ezeknek dr. Blau Pál, az Új Kelet publicistája (g. s.-jé), aki diákkorában vett nála talimudieekét. „Dialektikájával, helyes ítéletével már akkor feltűnt” — mondta a főrabbi.

Az úton egy zsidóval kerültem össze, aki Szlovenszkóbói származott, Nyitráról, dr. Breuer városából.

Egy-két anekdotáját érdemes feljegyezni.

Abban az időben nagy dolog volt, ha ortodox rabbi doktorátussal rendelkezett. Dr. Breuer, aki a pozsonyi Kszav JSizófer egyik jeles tanítványa volt, emiatt enyhébb támadásoknak is volt kitéve.

A híres német-keresztúri rabbá, Menachem Katz-Prossnitzhoz egy napon beállított egy fiatalember, aki Breuernél tanult, de szeretne volna az éleselméjű Menachem Katz rabbinál folytatni tanulmányait. Megmutatta Breuer ajánlólevelét, amit a keresztúri rabbi gondosan átolvasott. Amikor a végére ért, gyanakodva nézte az aláírást?

— Mi ez? Doktor Breuer? Valami tévedés van a dologban. Ez nem tartozhat rám. Menjen át vele, fiatalember a patikába. Itt van mindjárt a szomszédban.

Menachem Katz-Prossnitznak egy másik esete.

A nabibit egy soproni Rosenberg nevű híve minden nagyobb családi eseményhez meg-hívta, tekintet nélkül arra, hogy Sopronnak volt-e ilyen időben rabbija vagy sem. Meghívta legfiatalabb lányának kiházásításakor is, hogy Katz rabbi eskesse össze a fiatalpárt.

A lakodalmai ebéden Rosenberg úr megkönnyebbülten szólt a rabbinak.

— Hála istennek az „utolsó chóxnecot is kitakarítottam.”

Valamitől megszabadulni — erre mondják peszachi példaszóval: chómeccot kitakarítani.

A rabbi erre finom szatírával, így felelt.

— Maga teljesen „din” (törvény) szerint csinálta. Ctamecjét gojnak adlta el.

A törvény szerint ugyanis a kovászos dolgokat húsvét előtt csakis nemzsidó veheti meg. Rosenberg úr veje valahol állomásfőnök volt. Nem a harminchat caddik egyike.

A piactér fölött, egy dombon templom és régi varszerű kastély emelkedik, a Stubenberg grófok családi fészke. Lent vásár nyüzsg, péntek van, a zsidók csak a délelőttöt szánhatják az üzletnek. (Micsoda üzletek vannak ma és hozzá januárban?!) Délután már beáll a szombat.

Bizonyára szép, igazi szombat, amiből az ősapák, a Talmud, a spanyol-zsidó költészet és Bal Sem Tov szelleme árad. De úgy terveztem, hogy egy nagyobb zsidó községben töltöm a szombatot. A rendelkezésemre álló néhány órát a híres székelyhídi jesiva megtekintésére és tanulmányozására fordítom.

A jesiva feje és a hitközség szellemi vezére Rosner Juda főrabbi. A szobájában fülhomály és a polcokon, szekrényben, asztalon sok könyv, irás, levél. A házban kis pénteki rumli, készülődnek aabbosz királynőjének fogadására, a rebecen (műveit, nagyon szimpatikus és okos hölgy és ami valósággal unikum: mint papné a nőegylet elnöknője) a piacról jött haza, férje még a templomban volt. A fiatal reb Stnil Chajim, a főrabbi fia és helyettese fogadott és szíves volt informálni egyről-másról.

A községben százhusz zsidó család él: Iparosok, kereskedők, néhány intellektuel Húsz százaléka nemcsak hogy hitközségi adót nem fizet, hanem támogatottja a közösségnek. A jesiva a leguagyotob az országban, ezidőszerint kétszázhusz növendéke van, akik — húszat kivéve — menzán étkeznek. Most van épülőben az új bet hamidras, tágas, nagy előadó-termével és internátussal egy amerikai zsidó jóvoltából.

Ki az a zsidó és mik voltak adakozásának indítékai?

Neve: Henry N. Feuerstein, egy hatvan év előtt Budapestről Newyorkba vándorolt munkás, self made man, akinek energiájára legjellemzőbb a néhány sor, amit a főrabbihoz intézett.

„Nagyon megkérem magas tisztelendőségedet, ügyeljen féltékenyen arra, hogy csakis törvényhü célokra fordíttassék az adomány, Merthogy ehhez a pénzhez a „chilul sabbatnak” a gondolata sem tapad. Gyárainban zsidó munkaseünetes napokon nem dolgoznak és én miközben idáig felküzdöttem magam, vallásunk minden szabványát szigorúan betartottam.”

Európából jött ember, olyan gazdasági gátlással, mint a szombat tartása! Felküzdötte magát Newyork egyik legnagyobb tricotage-gyárosává, több ezer munkással, akik pénteken délután abba-hagyják munkájukat és hétfő reggelig nem jönnek a gyárba. Mennyit kellett neki birkóznia a konkurenciával, hogy megállja a sarat és előbbre jusson!

Tizenötéves korában Feuerstein Henry reb Hillel Kolomájer prédikációját hallgatta. Szuggesztív szónok volt ez a reb Hillel, aki sok asszimilációba szédült embert térített vissza a vallásos életre. Ilyen lehetett Naftali Feuerstein is, aki e beszéd emlékével indult pályájára és megmaradt végig konzervatív zsidónak. A nemrégien elhunyt Franki elnökhöz írott levelében kijelölni kérte azokat a rabbikat, akiknek jesiváját érdemes támogatni. Romániában Sziget, Tasnád és Székelyhid kaptak jelentősebb összegeket, főleg bet hamidrasok építésére.

Így jött létre Székelyhidon az „Ohel Naftali”-jesiva.

Megjött a főrabbi. Egyszerűségében disztिंगvált egyéniség, ötvenes, de a legjava korban levőinek látszik, régi askenáz-gáon családból származó férfi. (Anschel Wiener, bécsi udvari bankár, híres talmud chochem, följobb: Blabbataj Hakohen („Bach”) a nagy kódex-magyarázó — az őse.) Harminchárom év óta lelkészkedik Székelyhidon szefárd irányban.

Érdeklődöm ennek az átalakulásnak okai felől.

— A mai időkben — mondja a főrabbi fia — kizárólag a chászid irányzat látszik a vallást konzerválni. Csak természetes, hogy akik igazi „joré somájim” — istenfélők, abban a táborban érzik otthon magukat.

Ehhez a fölvilágosító megjegyzéshez megható apróságot mondtak el nekem, később.

A főrabbi valóban szívvel-lélekkel chaszid. Viselete azonban askenáz maradt, egyszerűen azért, mert nem volt pénze streimlira és kaftánra. öt év előtt a jesiva jobbimódú növendékei összeadták a pénzt és meglepték mesterüket a chászid-ruhadarabbal és prémes főveggel.

— Gázsijából — kérdem emberemtől — nem telik?

Bánatosan nevet.

— A fizetésemet, ahogy kiutalják, a jesiva gabbeje azon mód viszi a mézáróshoz, a tejeshez, a zöldségáruhoz. Mert a rebecen, aki reggeltől estig dolgozik a menzáért, saját számlára és saját rizikójára látja el a konyhát és bizony jó, ha szűkösen marad a család ellátására.

Ilyen módon lehetséges csupán, hogy a bócherek napi hét lejből kapnak — kenyéren, kívül — reggelre tejes kávé, ebédre levest, húst és főzeléket, vacsorára, megint kávé.

Több okból, talán azért is, hogy megtakarítsak valami kis összeget a rabbi háztartása számára, ajánlottam a vegetárius koszt bevezetését a jesiván.

A főrabbi tiltakozott.

— Nem lehet! Elismerem, hogy a húsban mérge van, de az idők során éppen az állandó húsfogyasztás következtében az emberi szervezet ellenálló lett e mérgekkel szemben.

Nehéz volt vitázni vele. Ő a Biblia, a Talmud, kódexek *éa* döntvények idézetével érvelt, én csak Hindhede dlán professzor statisztikájával és Bircher-Benner svájci orvos eredményeivel.

Kemény, aszkéta nevelést ad a bóohereknek.

Hajnali fél 5 óraker három inspekciós bócher végigjárja a talmudisták szállásait és fölébreszti őket. Félórával később másik három fiú ellenőrző útra megy. Akit még ágyban találtak, azt fölH írják és nem kap reggelit. A pihent néhány órát tanulással kell tölteniük. 8 óraker imához mennek, fél 10 óraker reggeli és nem-sokára a bet-hamidrasban megkezdődik az előadás. Siurt csütörtökön tanulnak, pénteken, szombaton, vasárnap Bibliát Rasival; „nebensiw” hétfőn, kedden és szerdán. Este tízker le kell feküdniök. A főrabbi és fia hetenként többször végigjárják a fiuk lakásait, hogy meggyőződjenek, vajjon tanulnak-e.

Aki megfelelő igazolás nélkül háromszor elmarad a „kihallgatásról” azt hazaküldik. Nem maradhat a jesiván, nehogy mint rothadt gyümölcs elrontsa a romlatlanokat.

Cionista élet? Volt — nincs. Azaz, hogy van még valami kevés, amit a tizenkét év előtti munka meghagyott. Akkor lendületes kultur- és gyűjtő-munka folyt, azóta sablonos dologtevés van: Váradról kijön egyszer-egyszer a mizrachi megbízottja, meghallgatják buzdító beszédét, kinyilvánítják előtte tetszésüket, szinte véresre tapsolják a kezüket, de amikor elment, minden teaped, mint azelőtt. Kár ezért a kitűnő anyagért. A cionista központok agitációs programjába be kellene fogni Székelyhidot, ahol számítani lehet Weisz Jenő bőrkereskedő, dl. Erdős Jenő és dr. Kornhauser Izidor urak tetterős támogatására.

SZALONTA

Nyugodt, tempós, kényelmes város Szalonta. Főeleme a kipihentség. Emberei nem filozofálgatnak, egészen, közeli lelki emócióikat inkább mulatásban robbantják ki. Egyik este a kávéházban, fiatal emberek dáridóját tapasztaltam, azt mondják: János napját ünneplik régi virtussal, akkor már a negyedik estén, sör és cigány mellett. Rezgő csárdást táncolva a primással, poharakat csapdosva, fityfenéket kurjongatva.

Másutt csödületet okoznak az örömnök ilyen viharos megnyilatkozásai. Itt? Nyugodtan römiztek az emberek, vagy szenvtelenül diskurálgattak, vagy a füstöt nézték. Csak amikor az egyik pohár egy kövér civis asztala mellett darabokra zúzódott, fordult a vendég a mulatozók felé:

— Engem is invitálnak — szólt oda mennyei egykedvűséggel —, nem vagyok sörivók!

Kis gaudium a Jánosok derült asztalnál, aztán folytatták.

Biztos, így volt ez hajdanában is ebben a széles, kényelmes, habkenyeres, tűnődő városban. Arany János idejében, amikor a csonka toronyra még nem tették fel a stílusos, szép fűveget és a nagy költő ideje javát Szalonta város ügyes-bajos dolgai foglalták le, amikor a kerek, szép betűivel aktákat kanyardtott, aztán otthon, boldog magányában kikanyarította a maga halhatatlanságát. A torony bejárója felett kagylószerűen kiképzett mélyedésben a költő ülő szobra, alatta egy találó idézet az Arany-család őseiről. Ilyenkor, télvíz idején a múzeumot zárva tartják; az idegen elesik egy érdekességtől.

Nem úgy a benszülött. Ő ugyanis — mint hallom — télenyáron egyaránt nem érdeklődik a múzeum iránt.

A nagy református templom a főtér közepén adja a város karakterét. Kicsit hombárszerű a roppant épülettest, csak a sárga remeszanszos, kettétagolt torony, párkányával, aranyozott csillagával az ormán lendíti tekintélyre az 1874-ben — a leégett régi helyébe épült templomot.

Nem sokkal fiatalabb a szép zsidó templom.

Ezt ötven év előtt avattak. Feltűnt a homlokzatán az óra, ami nálunk szokatlan. Prágában az „Altneuschul”-ra órát akartak tenni — olvastam valahol —, de a vallásosak ellenzése következtében a közeli zsidó tanácsházra (Rathaus) az óra miatt tornyot emeltek és oda szerelték. Szalontán úgy oldották meg a súlyos problémát, hogy az órát feltették, de nem indították meg. Talán a hit időtlenségét akarták szimbolizálni vele, vagy kevésbé mélyen-

járón azt, hogy nem fontos, mikor, milyen órában járulunk az Úr színe elé.

Miközben az óráról gondolkodom, hozzám lép a kávéházban egy régi vágású civis, kei dl, nem-e telket venni jöttem Sealontára.

— Mer vauna egy telkem, rögvest a határnál, de aujan, mint a tejjel-mézszel folyó Kánaán.

Templomos hangulatban voltam, „Istené a föld s mindaz, ami betölti” citáltam a zsolnárt amiből a bibliás gazda látta, hogy nem pénzes embenrel van dolga; bátran leült mellém és kedélyesen eldiskurált pátriája régi dolgairól.

Így tudtam meg az óra históriáját. Ötven év előtt, amikor fel-építették a zsidó templomot, Magyar Dávid urain, órásmester toronyórával akart áldozni. Elkészült a falban az óra ürege, mutatólapja és a két mutatója is. Mechanizmusa — Dávid bá adománya — azonban késett. Múltak az évek, a község előljárói nem forszírozták és az órás közben meghalt.

Emlékét csonkán maradt „nedóvéja” őirzi.

A templom ötven éves jubileuma valósággal manifesztációja volt a város felekezeti közti békéjének. Az ünnepi kórust, amely héber zsolnárokat és a Hatikvát énekelte, Torday Ferenc református iskolaigazgató dirigálta. A templomi ünnepélyt követő diszgyülésen többek között megjelentek Lárgeanu Lávius görögkeleti lelkész, Nistor Aurél, a görögkatolikus papja, Bakator József római katolikus plébános és Ardiai Aladár, a református egyház képviselője.

Pár adat Szalonta zsidóiról.

Közel 180 zsidó család él a városban, közülök harminc család ortodox hitközségbe van beszervezve. A zsidók lélekszáma az Imperium óta nem gyarapodott; a népesedés tendenciája visszaesést múltat. A statisztika évente 10-12 halottat tüntet fel négy-öt születés melllett.

A város zsidóságát cionista ideálok fűtik. Dr. Nebel Ábrahám főrabbi, a kongresszusi hitközség konzervatív érzelmű papja s ha nem gátolja, sőt sokban elősegítette a zsidó népi fejlődést. Templomi beszédeiben Paleisztina-munkára buzdít és minden zsidó népi akciót áldozatkészen támogat. A cionista munka két agilis és lelkes ember kezében összpontosul: a dr. Kálmán Jenő és Kardos Györgyében. A hitközség a cionista ifjúság számaira nagytermes otthont tocsátott rendelkezésre, azonfelül tágas játszóteret és kertet. A hetvenéves Nőegylet tűzifával, házbéirhozzájárulással, betegágyas proletárasszonyok istápolásával igyekszik céljait megvalósítani.

Nemrégén avatták az öregek Otthonát, ahol tíz szobában gondozzák az elagottakat. Az új, érdemes intézményt Székely Zol-

tán gyógyszerész agilitása és áldozatkészsége hozta létre.

A város zsidó szülöttje, Heyek professzor, aki évről-évre az őszi ünnepek idején hazajön a szülői sírok és rokonok látogatására.

Végezetül egy jellemző tünet.

Amikor a Bariszia irodalmi törvényszéket rendez, jóval több nemzsidó jön, mint zsidó és a felszólalásokból is érződSüc, hogy a „túlsó oldalon” melegen érdeklödnek a mi problémáink iránt.

Tinkáról rövid jelentés:

Negyven zsidó család él a városban, közülök tíz az utóbbi években már annyira leszegényedett, hogy a minimális hitközségi adót nem tudják fizetni. Az elszegényedés állandó. Egyetlen zsidó orvos él (frag mich nur niciht, wie?) a városban, ő reprezentálja a zsidók között az akadémiai műveltséget. Ez a hitközség ortodox, minden üzlet szombat és ünnepnapon szigorúan zárva. (Belülről kevésbé szigorúan). Kicsit chászid a hitközségi vezetés. Miért? — kérdezte informátorom önmagától. Azért, merit érzelmileg közelebb áll Nagyváradhoz, mint Szalontához — felelte. A Bánát felé Várad jelenti a hagyományt, SzalonJta s főleg Arad a progressziót.

Nöegyletük van, Wizojuik, de ettől eltekintve elég lanyha cionista munka folyik. A tinkai zsidók büszkesége, hogy jó néhány stramm chaluc került ki soraikból, akik már Brec Jiszciaeüben élnek. A cionista munka élltetője: a dolgos és talpig zsidó Adler Miklós.

SEMBRIA-PISKI

A város azóta létezik, amióta megépítették 1866-ban az első erdélyi vasutat .Az első zsidók, akük itt megjelentek, ha nem is személyükben, de pénzükkel: a bécsi Rotschildok voltak, a vasút-építkezés finanszírozói.

Huszonkét zsidó család él a városban. Hitközségileg Dévához tartoznak, de van metszőjük, akinek a lakásán istentiszteletre gyülekeznek péntek esténként, szombaton és olyankor, amikor „jahrzeit”-ja van valamelyiknek. Különösebb, cionista-munka nincs, de azért harminc sékel fizetöt számoltak a kiesi községben, aihol minden zsidó házban Keiren Kajemet-persely figyelmeztet CÜonra.

Joviális, kellemes ember dr. Diósi Pihöbus, aki elnöke a hitközségnek és intézője a cionista munkának.

— Honnan ez a zsidóknál szokatlan név: Phöbus?

A n év eredete valóságos korragz a múlt század végéről.

Dr. Diósi Phöbus apja, aki rabbi volt Déván, előbb mint tit-

kár működött és meg akarta kapni az anyakönyvvezetői kinevezést. Bánffy akkori magyar miniszterelnök ezt Wesel Márton (ez volt a neve; egyébként testvénbátya Wesel Albert főrabbinak, az országos ortodox iroda elnökének) névmagyarosításához kötötte, így lett egy híres amerikai nagybátyának neve után Diósi-Wesel Sámuel, aki most már nem elégedett meg az anyakönyvvezetői állással, hanem rabbi-oklevelet szerzett és Déván rabbi tett. Leérettségizett, doktori diplomát kapott, mindezt, amikor már gyewnekei voltaik. Phöbust valamelyik rokon után Feivelnek nevezték, de a rabbi akkor éppen a klasszikusokat tanulta és az anyakönyvbe a Phobus nevet vezette be.

TETUs-TÖVIS

Sírkövek felírásai tanúsítják, hogy 150 év előtt már zsidók laktak Tövisen, Más emlékekből azonban ennél is régebbi zsidó településre lehet következtetni. A városban lakó familiák közül a Fried-család a legrégebb; úgy tudják, hogy őseik Morvaországból kerültek Tövisre, még a prágai zsidóüldözések idején, ötven család lakott a háború előtt a kicsiny városban. tafeámuk a forradalmi időkben azokkal gyarapodott, akik a falvakból menekültek ide. Csakhogy a régi konjunkturás világnak már befellegzett, A községben és környékbeli falvakban élő földbirtokosok és bérlők az agrárreform és a krízisek következtében más foglalkozásra szorultak, legtöbbje el is került Tövisről.

— Utánpótlás nincs, az öregek lassacskán elhalnak, a fiatal-ság elszéled, ma már alig 25 zsidó familiája van a községnek. Nagy-nehezen fenitartunk egy saktert, egy nőegyletet (lelke az agilis Steinbergeiné) és itt-ott látogatjuk a templomot. Néhány szegény embent is támogatunk.

— Rabbijuk van?

— Ments Isten! — mondja a hölgy, aki informal.

— Hogy-hogy? Hadilábon állanak, ments isten, a vallással?

— Nem, egyáltalában nem! De gondolatnak is szörnyű, hogy legyen rabbink és ne tudjuk eltartani, mint ahogy azt sok községben látjuk. Bár — tette hozzá finom sóhajjal — azért a pénzért, amit utazó csodarabbikra kiadunk, már egy diplomás rabbit kaphatnánk. Aki, mondjuk Párizsiban, vagy Breszlautoan végzett.

Mondjuk.

Schwartz titkár úr, aki hitoktató volt és ma is végzi a község adminisztrációját, érdekes dolgokat mond.

A tövisi zsidók nagyobb szambán a vasúti gócpont kiépítésekor szivárogtak a városba. A megélénkült közlekedés felendítette a helyi kereskedelmet is. Egyes családok kóser bort közvetítettek Lengyelországba és nyugat felé Hoülandiába. Összel! 20-30 zsidó borkereskedő látogatott el a közeli Bendore, a vidék legjobb szőlőtermő vidékére. Valamelyik régebbi szüretkor a lengyel zsidóit, akik a szőlőben dolgoztak, imádkozás céljaira kicsi helyiséget kértek a földesúrtól.

Seress Gábor, földbirtokos, a kastély legszebb termét ajánlotta fel. A zsidók azt hitték, hogy gúnyolódik. Ekkor a földesúr elmondta, hogy 1848-ban a zsidó templomban rejtőzött el a föllázadt parasztek elől és megmenekült. Ezért adja hálából a legdíszesebb helyiséget.

Arról nem szól a krónika, vajjon hálából jobb bért kaptak-e a szőlőtaposó zsidó napszámosok.

TORDA

A vallásszabadság városában most száz éve, 1836-ban találták az első feljegyzéseket a letelepedett zsidókról. Egy jegyzék ez ama adományokról, amiket a tordai zsidók adtak szociális és kegyes célokra. Ebből következtetni kell egy régebbi fcelepedésnre, aminthogy sírkövek felírásai is ezt bizonyítják. A városban tömegesen nem lakhattak, minthogy a bányavárosok általában el voltak zárva a zsidó iparosok és kereskedők elől. Itt a kiváltságaikra és keresletükre féltékeny céhek ügyeltek, nehogy a városba „idegen elemek” szivároghassanak. Vigyáztak nemcsak a zsidó beözönlésre, hanem tiltakoztak az örmények és németek eliten is, de ezeket egyfelől a bányászok, — akik javarészt német származásúak voltak — másrészt az orrményekhez beházasodott mesterek könnyebben tudtak behozni a céhek váraiba. A zsidók csak kiváltságok megszerzésévéa, különös használhatóságukkal tudták meghódítani, lassan, nehéz munkával, sok akadály és a gyűlölködés szellemének legyőzésével az ő korlátolt, kicsiny pozícióikat. Akik Toirdiára jöttek, azelőtt a környékbeli falvakban éltek: Optisanban, Aranyos Poanában, Mindl Viteazulban.

Első rabbija a hitközségnek Wesel Fülöp volt, akit 1865-ben választottak meg. Előtte rabbihelyettes funkcionált, aki egyben előimádkozója és metszője volt a hitközségnek. A régi zsidó családok között találjuk Salamon Józsefet és testvérét, Náthánt; regalebérlok voltak és szépen megszedték magukat. A többiek iparosok: Schlesinger József paplanos, Lefkovits Ferenc gyertyakészató, fivére

Lefkovits Benjámín szabó, majd kószmuha készítő, Izsák Mózes fuvaros és tojáskereskedő, Loeb Mózes bérlő. Rotstein Dávid pipakészítő, ebben a mesterségben lég-jobb az egtész környéken. Frankel és veje Rotstein cipészek. Tisztas munkások, akiket szonettek a városban.

A régi templom ott állott, ahol most a megyei prefektusra. De ennek már nyoma sincs. A háború után tetőzték be az új templomot, amely az országrész egyik legszebb zsinagógája. Valaha itt ie templom volt, 1868-ban építették és mindaddig használták, amíg 1920-ban a nagy templomot fel nem avatták. A régi feljegyzésekben nagy tisztelettel említik Weiez Salamon mezőzáhi bérlőt, mint a vidék legnagyobb adlakozóját.

Wesel Fülöp harminchárom éven át lelkipásztorkodott Tordán. Tekintélyes tudós volt. „Kirjat Széfer” című műve, amely a Biblia öt könyvének magyarázata, feltűnés volt megjelenésekor nemcsak szakkörökben, hanem egyszerűbb könyvismerők, a bibliai homiliák követői között is. A pozsonymegyei, stomfai származású művelt és nagy tudású rabbi nemzsidók előtt is nagy tiszteletnek és becslésnek örvendett. Halála után három évig a rabbinátusi szék üres volt. Azután hívták meg a brassói ortodox hitközség élén működő fiát, a mai rabbit, aki az ország egyik legtekintélyesebb zsidó papja, 1932 óta pedig az országos ortodox iroda elnöke.

A hitközségnek 170 adófizetője van, körülbelől 30 azoknak a száma, akik nem fizetnek. A község fenntart egy négyosztályos népiskolát, amelyet hétosztályuvá akarnak fejleszteni. Groszmann Ábrahám, az iskola igazgatója már negyven év óta ál Tordán a zsidó kuituira szolgálatában.

Áldásos működést fejt ki a Nőegylet (dr. Reich Józsefné elnök-nő), a Chevra Kiadisa (elnök: Weinberger Mór). A hitközség elnöke Lázár Simon. Családja adakozásának köszönhető a talmud tóra, amelynek három tanítója kitűnően látja el a gyermekek héber oktatását. Lázár Simon egyébként 35 év óta elnöke a községnek, kisebb megszakításokkal. A Lázár család is egyike a régi familiáknak. Mendel Lázár Cornestiből jött Tordára, ahol regálebérlő volt, majd a városi malom bérlője Salamon Farkassal. A nyolcvanas év végén sörgyárat alapított és birtokot vásárolt. A cionista mozgalom vezére az agilis, lelkes és sokait dolgozó dir. Kassovitz Endre. A Wizo ügyeit dr. Frenkel Józsefné irányítja áldásosán.

Érdekes jelenség, hogy a háború után sok zsidó özönlött a városba, annyira, hogy számuk túlhaladja a 250 csalladot. De ahogy jöttek, úgy el is széledtek, nem ugyan a fálvakba, hanem a városokba. A fálvakban annyira megcsappant a számuk, hogy a Tor-

dához tartozó környéken, ahol eddig kilenc metszőt foglalkoztattak, most mindössze három sakter működik.

A főrabbi, Wesel Albert, aki bölcsesége, tapintata, nemes gondolkodása révén került a hivatalos oirszágrészi ortodox szervezeté, mielőtt az erdélyi zsidó vallási közélet irányítását vállalta, tíz erdélyi megyére terjedő egyletet alapított. Címe: „MJachzáke Hadat”, célja: a hitélet kimélyítése. Támogatta a szegényebb Községek toknud tóráit és a vallási intézményeiket és ébren tartotta tíz megye talmud chachamjainak kapcsolatait azzal, hogy az évi egyetemes konferencia egyúttal „szijjum” legyen. Amióta a főrabbit országos ügyek veszik igénybe, az egyletet Szófer Manó marosvásárhelyi főrabbi vezeti.

Torda ma is a vallás-szabadság városa. A béke a román, magyar és zsidó felekezetek között ezideig zavartalan volt.

UIOARA-MAROSÚJVÁR

Hetven zsidó lakik Marosújváron, közöttük aránylag sok intellektuel, néhány iparos és túlnyomóan kereskedő. A kicsiny városban nyugodt, leegyszerűsített körülmények között vannak az emberek, a nyári szezonban élénk fürdőélet zajdik, ez kissé segíti a zsidócskák, egyébként nagy a szegénység.

Görnyedt ember jön szembe.

— Hol lehet kósért enni? Van zsidó cukrászda, bodega?

— A cukrászda nem egészen megbízható! Nischt ganz gllatt kóser. Menjen ide reb Jánkevhez és vegyen magához egy ozsonnát, fizet egy húszast és úgy fog visszaemlékezni, mint őseink a marajimbeli halakra, amikor a pusztában bolyongtak. Egyébként Sólém alejchem!

Kezet szorítunk.

— Honnan való és miben utazik, mit Erlaub?

— Járom az országot, hogy lássam, milyen a zsidó élet a teremtés 5697-ak évében.

— Értem. Sie tun gölesz ablichten,

A chászidoknál a bűn vezeklésének egyik eszköze a bolyongás, Az egyén saját személyében rójja le a nép bűnhődését. Ez gölesz abrichten.

Gondolkodóba ejtett a testvér szava. Valóban az ember letörleszt egy ilyen utazással a bűneit. Miég jó, hogy egyszer-másszor érdekes és jellemző dolgokat lehet tapasztalni.

„Magamhoz vettem” az ozsonnát, tipikus keleti zsidó szolgálta fel, tiszta fehér papiros volt az abrosz. Tejes terítőt jelentett az alacsony helyiségben, ahol a vendégek szokásuk szerint magukkal

hozzák az ételt és osiak itókára. térnek be.

Az öreggel helyi dolgokról beszélgettünk. Persze a rabbiról el-sorban, aki az újhelyi Teitelbaumok ivadéka és a dézsi Panetek-hez házasodott. Igazi chaszid. Semmiben nem enged, ami ellenkezik csak egy kissé az elveivel. Nem hagyott a Tóra előtt „snóderolni” a Keren Kajemetre, éppoly kevéssé, mint ae Agudára. A templomot nem engedi át semmiféle politikára: országépítésre sem.

— No és maga igazat ad a rebbenek ?

Nem sokat habozik.

— A magam múltja szerint igazat adok neki, de a fiam jövője szerint, nem tudom, mit mondjak...

A fia éppen akkor lépett a helyiségbe. Csizmában, pulovettíen, egészség-rózsákkal az arcában. Már régebben hachsarázott, várja a certifikátot, hogy műhamarább allíjázhasson. Apja és ő: két világ.

És mégis ugyanaz.

*

A város zsidó papja, Mesiás József főrabbi tizenegy év óta lelkészkedik itt. Negyven-negyvenöt év, körül lehet, gondos, tiszta külsejű; fekete atlasz kabátja, buber-kalapja tekintélyt ad érdekes fejének. Fekete keretes szemüvege, tömör, őszes szakállá, finoman erezett kezei, beszédének és gesztusainak nyugalma sokban emlé-keztet Bal Sem Tov tanítványaira, akikről följegyezték, hogy nem elégedtek meg az áldás osztogatásával, hanem azon igyekeztek, hogy maguk is áldássá váljanak.

— Vajjon — kérdezem — hogyan történhetett, hogy Ezekiel Paneth, a Sziléziából Gyulafehérvárra került országos rabbi, aake-náz neveléssel és távol a chaszidok köreiitoli, fölvette ezeknek sajátos életmódját?

— Még az országos rabbi életében vetődött föl a kérdés. Ma-gától rabbi Jecheskieltől kérdezte egy reb Slomo nevű askenáz rabbi. A feleletet megtalálhatja Paneth responzumaiban.

A szomszéd szobából kihozta a kötetet és föllapozta a 104-ik „sziment”. Néhány hasábon fejtegeti benne szetzo a dhasszjdzimust, nem ugyan lényegét, mint inkább hatásait. „Ott kell lenni egy ilyen cadddk mellett, látni kelül önzetlenségét és áldozatos életmódját, hogy az ember fogalmat alkothasson arról, hogy mi az, átszellemesíteni az anyagot.”

Valóban igaz. Látni őt, együtt lenni a cadddkkal börtjeiben és ujjongásaiban részt venni, kemény fekvőhelyen keveset aludni, „elő-szobának tekinteni a földi étetet, de belenézni a sechina fényébe” — mindennek egész életre kiható nyomot kell hagynia.

Gyalog mentem át szép téli napsütésben Kocsárdra. Az úton

hozzám szegődött egy öreg házaló. Chassid-hívó, a sok batyuzástól görnyedt háttal.

— Messiási idők! — mondja komoly bizakodással.

— A jelek?

— Ismeri reb Szimche Bünem, a pzsuschai caddik mondását? „Nagy zavarok fogják megelőzni a messiást. Tudósok lesznek, tudomány nélkül, gazdagok, pénz nélkül, közéleti emberek szív nélkül.” Nem talál ez a mi időnkre?

Sok egyéb jel is szól a közeli megváltás mellett — mondom a vándornak — de nem látjuk még az előrevetett árnyékát sem.

— Nem látjuk, de én érzem a jobb idők szelét. Majd megérzi maga is!

Kis batyuját átvette a karjaira. Mert a hátán már nem bírta.

TILMENI SALLAJ-SÜLELMED

Kicsiny mezőváros Sülelmed, harminc zsidó család, lakja (régbebbi famíliák: a Jakabok és Tevjovicsok), gazdasági összetétele alig különbözik a szomszédos Szilágycsehétől; talán rosszabb körülmények között élnek. Hagyományok és temetői emlékek szerint 250-300 év óta laknak errefelé zsidók. A Károlyiak, akiknek hitbizományához tartozott a község, a zsidókat pénzszerzéshez, termékeik értékesítéséhez használták. Kereskedők és iparosok; akadémiai végzettségű nem él közöttük. Amióta a szomszédos Airdmis, vásárt kapott, a sülelmedi hetivásár forgalma most megcsappant, aminek elsősorban természetesen zsidók érzik a kárát.

A község az átutazó szegénylegények, vidéki kalandorok, „tiszteletreméltó vendégek (ojrach hógen) pihenője. Itt nincs szükség, mint Újvári Péter egyik noveiHájában, licitálni arra, hogy szombatira vendéget kapjon az ember asztalához. Wesel Ferencné, a helyi cionista csoport lelkes, aktív tagja (beseelte, hogy valamikor köpcös, hátizsákos ember jelent meg náluk szombati vendégként. Megkülönböztetett tisztelettel fogadták és a lehető legjobb ételeikkel tükölték, mert a vendég Benamy iSándor Íróként mutatkozott be. Az álíró sokat beszélt utiazásairóH és az utón szerzett élményeiről, de „sok beszéd betegség” és amikor üyenetet mondott, hogy „Isteniem micsoda világ volt az, amikor a Katalán hegyek között Sevülllában tíz napdg banánból és pumatejlből éltem” a vendéglátók úgy kacagtak, hogy a link-ember jónak látta hátizsákjával kereket oldani.

Valahol Negresti és Sighet között, a sok egyformán szegény apróházas falvak egyikében, talán Remetében, talán Sapantan, amit

jiddisül „Szöpinkének” hívnak és híres a rebbejéről, az autóbussz hosszabban vesztegelt egy bodega előtt, ahol trafikot árultak és barnára sült kukoricakenyeret, ásványvizet, főtt togést és olcsó süteményt, cukorkákat. Kicsi készlet mindenkől.

Csak a poros művirágból a terítetlen asztalokon és a tökmagból volt dúsan. Meg kell erőltetni a fantáziát, hogy ez a „bolt” hogyan ad egy házaspárnak, egy tehetetlen anyókének és vagy hat apró gyereknek betevő falatot. Szemben a bodegával áll egy bolt, nem érdekel mi van benne, csak a felirata: Cháim Dreimenn. Nem lehet nagy tülekedés odabent, mert a tulajdonos nagy seprűvel tisztogatja a boltja előtt s megáll, mikor hozzálépek:

— Ihr seid take a Dreimann?

— Ez csak a nevem — feleli. A Dreier bin ich nistih!

Azon a vidéken ugyanis kétértelmű ez a név. Lehet: három férfi, vagy csavaros férfi. De inkább az előbbivel évődnek vele, nagyszerű „Kraftmensch”, nyolc gyerekkel, kettő férjnél van és már négy unoka népesíti Maramarost, az ötödük útban. Negyvenöt évvel lehet többet kívánni egy zsidótól?

— Miből élnek?

— Leginkább hagymából és maiéből, babból, kevés krumpliból, Bialbeszkor van hal és husi.

Van hal, hús és nagy, szent bizalom, hogy lesz idő, amikor egy-egy köznapon is emberi etedéi kerül az asztalra. Neki, unokádnak és leendő dedunokáinak, akiket feltétlenül „erlebolni” akar.

VALEA LUI MIHAI-ÉRMIHÁLYFALVA

Pénteken délután egy-két órával a szombat beállta előtt a mikve szirénája jelzi az üzletzárás és üzembeszünetetés idejét Valea lui Mihai gyülekezete számára. Egy óra múlva megint hosszút és keserveset bűg és mindenki, akit At, tudja, hogy elérkezett a gyertyagyújtás ideje. Az asztal terítve, a fonott kalács letakarva, a kandelláberben a gyertyák várják, hogy a ház asszonya ünneplőben meggyújtsa őket, föléjük terjessze két kezét és áhítatos áldóimát mondjon. A köznap megszűnt, a pihenés szentsége vette át birodalmát, a lélek felszabadult, a család dlalol, az asszony királynőnek érzi magát, egy másik felsőbb világ vonul a zsidók házába: jómódúba és proletáréba gyarant.

Az új templomba igyekeztem, de ez a téli honlapokban fűtetlen és a hívek a száz évesnél is régebbi zsinagógáiban gyülekeznek a szent szombat fogadására. A két templom telikén még egy harmadik is van, bet hamidiras, ahol szefárd szöveggel imádkoznak, énekelnek,

bizonyára őszinte extázisban. Egy fiatal „balibósz” nagy léptekkel fel és alá járva széles gesztusokkal próbál fellendülni a szent szférákba, egy másik az almemor előtt görcsös hajlásokkal úzi magától a profán érzelmeket és tisztítja lelkét a szombatnak.”

A Lecfao diaidi énekes-tapsos recitálá/sa valóban méltó a szép középkori költeményhez és a chaszidizmus a maga ujjongó és fájó érzékenységgel sokszor nagyon is talál a mai zsidó sorshoz.

A városban épúgy, mint a hitközségben a chaszidok két csoportja dominál: a vizsnicieké és a szatmáriaké. Az askenázok ezidőszerint gyöngék. A hitközség elnöke, Feldmann Károly reprezentálja néhányadmagáava a vezetőségben az askenáz híveket és a régi askenáz hagyományt.

Közel kétezer zsidó létek él a városban, az összlakosság 20 százaléka. A régi askenáz lakosság csökkenő tendenciával jelentkezik, míg a Máramaros felől régebben és újabban letelepült elem inkább gyarapodik. Főleg természetes gyarapodásról van szó. Míg az askenáz családoknál két-három gyermek a maximum, addig a chaszidoik között a hat-hét gyermekes familia mondható normálisnak. Akad 10-12 gyermekes család is, piroletárok. akikben — mint a példa mutatja — az Istenben való bizalom nem kenetes frázis.

Miből élnek?

Kereskedők, iparosok, napszámosok. Három zsidó orvos, két gyógyszerész, négy ügyvéd, egy zsidó mérnök él a városban, az általános gazdasági bajok közepette elég küzdelmesen. Néhány kisebb-nagyobb ipari üzem, a paprika-malom, Beckék pótkávégyára és egy szőrmeüzem juttat néhány családot kenyérhez. Hoffmannék paszománygyára tavaly óta meghonosította a háziipart, ami jó néhány proletár-familiát tart felszínen. Alakulóban van egy textilgyár, ami talán kenyérbe fog helyezni sok szükolködőt. A Nőegylet (Fisch Gézanéval az élen) szép emberbaráti teljesítményeiket mutat fel, épúgy, mint a „Tomché Anljim” egyesület, amelynek Deutsch József az elnöke és amely átutazó és helyi szegények tisztos támogatására alakult.

Messze vidéken híres a hitközség Talmud Tórája, ahol hét elsőrendű melamed tanít, de az egyes bet hamidrások tagjai is fenntartanak jó talmudiskolákat. A hitközség bet hamidrásának épületét és telkét néhai Danzinger Lajos adományozta.

A hitközség múltjáról sirkőfeliratok, községi és chevra könyvek tanúskodnak. Százharminc évvel azelőtt már megszervezett hitközsége volt Valea lui Mihainak, tíz évvel korábban pedig a község tanácsa a zsidó polgárok közül választotta bíróját.

Külön fejezetet érdemel a Beck-féle bet hamidnas.

Beckék régi iparos familia. Már négyszáz évnél ezelőtt üzemet tartottak fenn Bécsben, Pozsonyban, Nagytapolcsányban. Az itteniek őse, Beck Mór műszaki intézője volt a gróf Dessewffy uradalomnak és Nyírbétek mellett egy tanyán lakott. Amikor gyermekei felcseperedtek, bejött Valtea lui Málnaiba, ahol amikor (ez 65 esztendővel ezelőtt volt) már hetven zsidó család lakott. A szegényebtoje — jórészt chaszidok — gettószerű uccában laktak és hetenként egyszer tértek haza, minthogy kenyerüket a községen, kívül, házalással és terményeik összevásárlásával keresték. A sok faluzástól elfáradt embernek templom kellett. Beck Mór, aki s. nyirvidéken eltöltött évei alatt tapolcsányi áskenázfoól kallói dhószed lett, felépítette a templomot és felszerélte, mint a családi vagyontartozékát. Szép hangja lévén, ő maga volt teaplomániajk tiszteletbeli kántora.

Saját szabályokat „tökönékat” vezetett be. Tarka kalapban senki nem járulhat a tóra elé. A felhívott ilyenkor kicseréli kalapját valakivel, akinek fekete fövege van. Aki szombaton reggel nem merül hétszer alá a mikvében, szintén nem kap „alijét”. A női csarnok küszöbét csak parókás és kalapnélküli asszony lépheti át. A leányok is csak bekötött fejjel jöhetnek: rúzs és púder nélkül az arcukon. „Mert nem szabad festeni szent szombat napján” —, mondja a tököne.

Sokat tapasztal és érez az ember a zsidó népiség sajátos kedveségéből ebben a városban. Majdüem minden héten vendég-rebeje van a városnak, ezáltal a hitmeves reb Eizikl Zidicsover leszármazottja ült a harmadik lakomán a Beck-féle bet hamidrásban fejedelmi előkelőséggel és nyugalommal az asztalfőn. Hosszú brokát talárjában és premes-barsonyog strájimlijában, gondozott ősz szakállával és bolyhos pajeszaval olyan volt, mint egy hindu király. És amikor mély basszusán rázendített a „Bné héchóló” kezdetű arameus kabbalista dalra, az asztaltársaság úgy átszellemült, mintha az égi szférák felől az örök béke¹angyalainak szárnycsattogását hallotta volna.

Túl ezeken az érzelgős népies miszticizmusokon az emberieségnek és testvériességnek megtaató példáit kapja az ember egy ilyen hamisítatlan zsidó községben. Kedves kollégám, Rosenblüth Sándor társaságában szombat este néhány családihoz néztünk be. Olyanhoz is, amelynek férje nem tudhatta, lesz-e asszonynak, gyereknek betevő falatja a hét jövődő napjaiban.

Az apa énekelt, a gyerekek tapsoltak.

Egy módosabb kereskedő házában a ház ura a Biblia heti szakaszát olvasta. Úgylátszik, restanciában maradt a múlt hétről. A

gyerekeik vacsora-kávójukat fogyasztották. Külön teríték mellett koldus ült. Ő zsírosat eivett, dús-adag libaháját, mohó étvággyal, mint aki egy hétre akarja ellátni bendőjét.

— Miért kap ő különbet ? — kérdeztem, nem tudván elnyomni magamban meglepetésemet.

A ház úrnője a világ legtermészetesebb hangján felelte:

— Mert ezt rendeltet Szombat este azt kell adni neki, amit rendel. Ezzel tudtok legjobban biztosítani a „jó hetet.”

Tiszta szerencse, hogy az „ajach” nem rendelt pisztrángot tartárszósszal, pulárd sültet pom de frúittel, kaliforniai kompóttal és ananással. A háziasszonyt zavarba hozta volna. Nyilván megértő szombatesti vendég volt.

Elzívvel és — unberufen — egészséges étvággyal.

Aránylag sok a hosszú életű ember ebben az érmelléki városban. Bernstein Farkas bádogos még ma is segédkezik a műhelyben, amely apáról fiúra, fiúról unokára ezállott. Szegény öreg a napokban temette egyik fiát, Móricot, aki azonban maga is már nagyapa volt. Ha Wolf bácsitól éveit érdeklődnek, ezt szokta mondani:

— Negyvennyolcban hét éves voltam.

Vagyis ma (lőorach jamim) kilencvenöt.

Klein József.

Jegyszedő a vásárvártnál. Pár év előtt kilencven éves lett, amit azzal „ünnepelt”, hogy beszüntetett minden adakozást.

— Mert — indokolta — hogy odafent az égben felolvassák az adakozók neveit az Úr előtt. Sorra kerülnék persze én is és akkor az Úrnak eszébe jutna, hogy még itt vagyok. Gyerünk vele! — mondaná. Már pedig én nem akarok.

— Nem sietős — vetekedik Klein bácsi. Ha kilencven lett, lehet száz is, százhusz is. Nem nehéz dolog. Meg lehet szokni.

Klein Izsák nyolcvan éves. Fiatalkorában szakaszvezető volt a huszároknál, amire nagyon büszke. Most pájeszt és szakállt visel és „dhazoikéja”, (birtokjoga van a pászkasütéshez. Amikor ennek el-érkezik az ideje, Klein Izsák akárcsak «zakaszvezető korában, hajnaliban kél és késő éjszakáig dolgozik. És úgy kommandíroz a munkásoknak, mint annakidején a bajtársainak.

A cionista munka 1920-ban országszerte fellendült és Valea lui

Mihaiban is szépen nekiindult. A város zsidóságának zöme konzervatív, így tehát a Mizracihi hódította meg propagandájával a ctoazidok egy részét. Azóta fordult a világ kereke és radikálizálódott, a chaszidok visszalendültek konzervatív régiókba. Az inga előbbre lendült: akik egykor vizsniciek voltak és mizraclhistak lettek, most a szatmári rebbe táborában még az Ágúdat is elitélik. A Mizraohi egykori megszervezője, Goldstein Miksa sokat ibuzgólkodik és Jó részt neki köszönhető, hogy ez a csoport ma is élénk tevékenységet fejt ki. Saját imaiházuk van és kulturelóadásokkal tartják ébrein Cion szeretetét. A Noar Hacioni is reorganizálódik és bizonyára szintén szép munkát fog v/égezni. A klal-cionisták közül Deutsch József tevékenykedik, míg a Szövetség helyicsoportja élén dir. Grosz Nándor irányítja a Wizo, Mizrahi és a Noar Hacioni munkáját. A két csoport is eddig több cihalucot és tihalucát küldött Erec Jiszraelbe.

ZĀLAU-ZILAH

„Drágakő, nemes foglalatban.” Keleten így jellemzik a szép környékből kiemelkedő várost, ami jól illik Zilahra is, a külsejére patinás, de embereiben nagyon életrevaló, modern megyeszékhelyre. Kolozsvárról, Szatmárról és Dés felől, ha akár vasúton, akár autóbusszon érkezik az ember, természeti szépségek fogadják, fenyvesek, tölgyerdők. A tisztásokon gabona és napraforgó-táblák. A napraforgó szára vastag és olyan magas, mint egy kiisebszerű fáé, a virág tányérja akkora, mint egy széleskarimájú férfikalap. Magvait házilag sajtolják a (parasztok, saját használatra; a megdrágult állati zsírok helyett olajjal él a falusi nép. Ezért jobbak a közegészségi állapotok is errefelé.

Zilah közigazgatási, úri város; üzletesek az embeirek. Más-különbön országra szóló üdülő-telepeket kellett volna megteremteni, nagy idegenforgalmat a városban és a környéken, amely igazán szép és változatos. Tiszta és pormentes a levegője, akár csak a tengerparti városoké. Minden ház mellett gondozott, virágos kert: minden lakója barátságos és szívélyes. Büszkéek az emberek, anélkül, hogy fölényeskednének, tempósak, minden affektáltság nélkül, eszesek és közvetlenek.

Ady Endre városa.

„Mi, hála Istennek, jól elvagyunk, békés egyetértésben a hatóságokkal és a város lakóival. De gazdaságilag mi érezzük legjobban a krízist.”

Ezt Jungireisz főrabbi mondja községéről. A zilahi zsidókat egy különös (rendelkezés sújtja. A hetivásárokat ugyanis szombaton tartják és kisvárosban a tömegzsido egzisztenciája szorosan összefügg a vásárokkal. A tömegzsido ezen a vidéken nagyon konzervatív, a szombati vásár tehát dilemma elé állítja. Vagy enged az egzisztenciális követelményeknek, vagy nem enged és lecsökkenti igényeit.

Közösségi fejlődésének is korlátokat szabott ez a körülmény. Innen van, hogy huszonnégy év óta, amióta a mostani főrabbi áll a hitközség élén, nem esett és nem gyarapodott, a közel száz családból álló zsidó lakosok száma a városban. És innen van, hogy ezen az ultra-konzervatív községben, aránylag nagyszámú zsidó tart nyitva szombaton.

Volt egy idő — 1922-ben —, amikor szerdára tették át a hetivásárt. Ezt Moson generális eszközölte ki, mint a város liberális képviselőjelöltje. A zsidók támogatásával meg is szerezte a mandátumot, de minthogy a tábornokot más helyütt is megváltották, leköszönt Zilahról. Megint liberális jelölt győzött, de őt már a csizmadiakészítők és hentesek segítették nyeregbe, ezek pedig ragaszkodtak a szombati hetivásárhoz. Nyolc hónapig tartott a „szerdai komszak.” Aztán — vissza az egész!

— Nagyon szép élet volt — jegyzi meg a barátságos zsidó pap —, egyetlen zsidó üzletet nem nyitottak szombaton és ünnepeken.

Most egyetlen büszkesége, hogy a hitközség tagjai, ha nem is szombatot tartók, de egytől-egyig kóser háztartást vezetnek. Valamikor a város egyik legtekintélyesebb földbirtokosának házában is zsidó hagyomány uralkodott. Fájdalmasan említi a főrabbi, hogy az egyik gyermek barmicvéjén még papi funkciókat végzett abban az időben, amikor az öreg úr a hitközség elnöke volt.

A fájdalom oka: hogy közben a volt elnök és egész családja kitért.

Szerencsére elszigetelt jelenség a hitehagyás Zilah városában. Sőt erős tendenciák mutatkoznak a népi élet kimélyítésére. Nem az Ifjúság csinálja, mint a legtöbb helyen, hanem a polgárság. A cionista helyicsoport elnöke, Karl Emanuel, nagy aparáttal Olvasó Kört alakított, amelybe bevonta a helyi zsidóság minden számottevő egyéniségét. A Klub elnöke, Kelemen Sándor gyógyszerész, aktív vezetői: dr. Seinetár Ödön, d!r. Krausz Béla és Hadinger Ede. Az egyetlenben serény társadalmi és kulturélet zajlik, minden alkalomkor kulturelóadásokat tartanak, legtöb-

szőr zsidó népi színezetűeket. A téma: gálut, Palesztina, zsidó sorsközösség.

Míg Zilahon szabadon tehet ezekről eszmét cserélni és az egyébként erősen konzervatív főrabbi szívesen látja a zsidóság ilyenszerű tömörülését, hogy elvonja híveiket a könnyelműbb szórakozásoktól, addig a szomszédos Somlyóban a cionizmust „fekete listára” tették. Volt egy idő, amikor az agg főrabbi Ehrenreich Sámuel (országos talmudtekintély és kimagasló egyéniség, akit szeretnek a városban), minden prédikációjában támadta, sőt átkozta a cionizmust és a cionistákat. De amióta néhány évvel ezelőtt kétízben is Palesztínában járt és látta, hogy mit produkált a népi mozgalom a zsidó lelkek megmentésében, már nem támadja a mozgalmi munkát és mindazt, ami ezzel összefügg: a zsidó alapokra való gyűjtést és a zsidóság világhelyzetének megvitatását.

Egyelőre többet zsidó mozgalmi ügyekben nem lehet ebben a városban csinálni. A cionista érzelműek vezetője: dr. Sámuel Vilmos egy időben megkérte a főrabbit, hogy adja hozzájárulását egy chakic-telephez, amelyen kizárólag az általa kijelölt vallásos ifjak dolgoznának. A főrabbi mereven visszautasította az átrétegződést és produktivizálódást célzó kívánságot.

Ha most kéri aneg erre, talán engedne régi álláspontjából. Csakhogy a néhány éves cionista tétlenség miatt mostanában aligha lehetne előteremteni a szükséges eszközöket. E pillanatban mindössze annyi történt, hogy Keren Kajemeth perselyeket helyeznek el egyes családoknál.

Szilágysomlyón a asidó jelleg erősebben domborodik ki, mint a szomszédos Zilahon. Büszkék, hogy egyetlen zsidó üzlet nincs nyitva szombaton. Még a város nagy szállodájának, a „Medvé”-nek éttermében is „glatt kóser” konyha van. Itt étkezik a nem-zsidó úri közönség is. Háromszáz zsidó család él a városban. Ez a szám nem ingadozott az évek során lényegesen, sem felfelé, sem lefelé. Mindenki, az inteálektuelek is (errefelé „beretváltaknak” hívják őket) a vallás felé van orientálódva, „Hosana rabba” napján a nagytemplomban jártam, ahol a szakállasok és beretváltak buzgón imádkoztak együtt, de mar a „hakofék” résztvevői között egyetlen csupasz-áuu zsidó embert nem lehetett észrevenni.

Míthogy a hetivásárokat pénteken tartják és a város egyebe

ként is meglehetősen forgalmas Somlyón, a zsidók gazdasági helyzete nem annyira nyomasztó, mint a szomszédos tömegzsidó-lakta helyeken. A nagyon szegény rétegeket a jobbmódúak megsegítik. Mégis feltűnő, hogy a zsidó közcélú intézmények, iskola, nőegylet, stb. nem prosperálnak a jómódúak teherbírásának megfelelően.

Itt is megmaradt a lezajlott krízisnek az a tünete, hogy legtöbbet a pénzes emberek sírnak.

A zsidó történet tanulsága

A 135-ik évben pusztult el Jeruzsálem, amikor is egyenlővé tették a földdel. Lakói közül sokat leöltek, még többet fogságba hurcoltak. Ez időtől kezdve Palesztína egyre sötétségbe hullott. Megtizedelt lakossága folyton kisebbedett. Miközben a zsidók a világ nagyrészében elszéledtek, megerősödtek és szaporodtak, otthonukban közülök már csak néhány ezren éltek.

A zsidó Palesztína története, amely ezzel végződik, lényegében egy Wales tartományi terjedelmének megfelelő ország története lett; mégis az emberiség históriájának egyik felséges fejezetét alkotja. Két elementáris teljesítménnyel — Istennek eredeti primitív tiszteletét magas szellemiségű monoteizmussá fejlesztették és e hit megtestesítésével, valamint szociális és politikai ideáljaikkal inspirációt adtak halhatatlan, prózai és költői műveknek — az antik Palesztína héberjei olyan vívmányoktit szereztek a világnak, amelyek egy vonalon állanak az antik Görögország és Róma vívmányaival. A keresztények nem felejtették el, hogy Jézus zsidó volt, aki zsidó körben élt és evangéliumát a zsidó élet és a zsidó gondolat alapján építette föl. (Peel-jelentés Palesztináról, 1937.)

TARTALOM

Előszó.....	4
TALMUDISTÁK.....	5
A Talmud etikája.....	7
CZHASZIDOK.....	16
A két típus.....	18
Sabbatáj élete.....	29
Bal Sem Tov.....	66
Bialik Palesztinában.....	93
A zsidók szellemi sajátossága.....	96
Faj és nemzet.....	109
CLUJ-KOLOZSVÁR ZSIDÓI.....	126
A kongresszusi hitközség.....	140
A szefárdok hitközsége.....	145
Ortodox Chevra Kadisa.....	146
Marpe Lönefes.....	148
A Zsidó Nőegylet.....	149
Imaházaik és talmudegyletek.....	151
Kisebb bét thamidrások és imaházak.....	156
Poalé Cedek.....	157
Zsidó Kórház.....	161
Paul Ehrlich Orvosegyesület.....	166
Goldmark Filharmóniai Társaság.....	169
ERDÉLYI ZSIDÓ NEMZETI SZÖVETSÉG.....	171
Kisbitelbank.....	175
Haggibor Sportegyesület.....	175
ZSIDÓK A VÁROJS KULTÚRÁJÁBAN.....	180
ZSIDÓK A KISVÁROSBAN.....	185
Alba-Iulia-Gyulafelhérvár.....	186
Aiud-Nagyenyed.....	189

Alesd-Ölesd	191
Baia-Mare-Nagybánya.....	191
Beclean-Betlhen	194
Blaj- Balázsfalva	196
Cehul-Silvaniei-Szilágycseh	198
Déva-Déva	199
Diciosänmartin-Dicsöszentimárton	201
Huedin-Bánffyhunjad	203
Jibou-Zsibó.....	204
Marghita-Margitta	206
Medias-Medgyes	207
Naszud-Naszód	210
Reghin-Szászrégen	212
Säeueni-Székelylíd.....	215
Salonta-Szalonta	218
Simeria-Piski	220
Teius-Tövis.....	221
Turda-Tonda	222
Uioara-Marosújvár	224
Ulmeni Salaj-Sülehned	226
Valea lui Mihai-firmihályfalvai.....	227